

EKONOMİK FAALİYETLERDE ENFORMELLEŞME
VE TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK
FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK
SOSYAL POLİTİKALAR

-Eskişehir'deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Araştırması-

YENER ŞİŞMAN
(DOKTORA TEZİ)
Eskişehir -1999

EKONOMİK FAALİYETLERDE ENFORMELLEŞME VE TÜRKİYE’DE ENFORMEL
EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR
-Eskişehir’deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Araştırması-

Yener ŞİŞMAN /

DOKTORA TEZİ

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Danışman: Prof.Dr. Ömer Zühtü ALTAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mart 1999

DOKTORA TEZ ÖZÜ

EKONOMİK FAALİYETLERDE ENFORMELLEŞME VE TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

-Eskişehir'deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Araştırması-

Yener Şişman

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mart 1999

Danışman: Prof.Dr. Ömer Zühtü Altan

Güntümüzde, Dünya'daki küreselleşme sürecinin de etkisiyle ekonomik faaliyetler enformelleşmektedir. Bu süreçte, Devletin görevi sosyal güvenlikten yoksun insanları sosyal politikalar ile korumaktır. Oysa ülkemizde, istihdam, ücretler, sosyal güvenlik ve çalışma koşulları ile ilgili düzenlemeler enformel ekonomik faaliyetleri göz önüne almadan planlanmaktadır. Bunun sonucunda ise, problemlerin çözümüne ilişkin şimdiye kadar hiçbir etkili çözüme ulaşılamamıştır.

Bu çalışmanın amacı, enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin varolan problemleri araştırmak ve bu problemler için dinamik çözüm önerileri sunmaktır.

ABSTRACT

Nowadays, the trend for the economic activities are informal because of the heavy competition in the globalization process of the World. In this period, the duty of the state is to protect individuals who are lack of social securities, by the social policies. However, in our country, employment, wages, social security and the regulations about the working conditions have been planned without considering the informal economic activities. Therefore, no effective solutions have been obtained, until now.

The purpose of this study is to examine the existing problems about the informal economic policies and suggest some dynamic solutions for these problems.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Danışman ; Prof.Dr.Ömer Zühtü ALTAN

Üye ; Prof.Dr. Kuvvet LORDOĞLU

Üye ; Prof.Dr. Nüvit GEREK

Yener ŞİŞMAN'ın "Ekonomik Faaliyetlerde Enformelleşme ve Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlara Yönelik Sosyal Politikalar -Eskişehir'deki Seyyar Satıcılar Üzerine Bir Alan Araştırması-" başlıklı tezi...~~5-4-1999~~ tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖZGEÇMİŞ	v
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xx
KISALTMALAR.....	xxi
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI, TÜRLERİ VE BU FAALİYETLER İÇİNDE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN YERİ

Birinci Kısım

EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI VE TÜRLERİ

I- EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI.....	6
II- EKONOMİK FAALİYETLERİN TÜRLERİ.....	7
1. KAYITLI EKONOMİK FAALİYETLER.....	12

2. KAYITDIŞI EKONOMİK FAALİYETLER.....	12
2.1. Enformel Ekonomik Faaliyetler	19
2.1.1 Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Tanımı.....	22
2.1.2 Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Kapsamı.....	25
2.1.3 Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Genel Özellikleri	26
2.1.4. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi.....	30
2.1.5 Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Sürekliliği	33
2.1.6. Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışma Biçimleri.....	35
2.1.6.1. Kendi Hesabına Çalışanlar.....	36
2.1.6.1.1. Bireysel Olarak Çalışanlar	36
2.1.6.1.2. Ev Ekonomisi Faaliyetleri	37
2.1.6.1.3. Küçük Üreticilik	39
2.1.6.2. Ücretli Çalışanlar.....	39
2.1.6.2.1. Enformel Çıraklar.....	40
2.1.6.2.2. Kayıtdışı İstihdam	41
2.1.6.2.3. Yevmiyeli İşçiler.....	42
2.2. Yeraltı Ekonomisi Faaliyetleri.....	43

İkinci Kısım

EKONOMİK FAALİYETLER İÇİNDE ENFORMEL

EKONOMİK FAALİYETLERİN YERİ

I- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TEMELİNDE

BULUNAN SOSYAL VE EKONOMİK NEDENLER.....	45
1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TEMELİNDE	
BULUNAN SOSYAL NEDENLER.....	45
1.1. Nüfus Artış Oranı ve Ekonomik Gelişme.....	46
1.2. Göç ve Çarpık Kentleşme.....	50
1.3. Kentsel İşsizlik.....	53
1.4. Gelir Yetersizliği.....	55
1.5. Yaşam Değerleri ve Ahlaki Normların Değişmesi.....	57
1.6. Eğitim ve Teknoloji.....	58

2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TEMELİNDE	
BULUNAN EKONOMİK NEDENLER.....	61
2.1. İkili Ekonomik Yapı.....	61
2.2. Ekonomik Rasyonalizm.....	62

II- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN BOYUTLARI

VE ÖLÇÜMÜ.....	64
1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN BOYUTLARI	64
2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN ÖLÇÜMÜ.....	66
2.1. Doğrudan Ölçüm Yöntemleri.....	67
2.2. Dolaylı Ölçüm Yöntemleri.....	69
2.2.1. GSMH Yaklaşımı.....	70
2.2.2. İstihdam Yaklaşımı	71
2.2.3. Parasalcı Yaklaşımlar.....	72
2.2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı.....	72
2.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı	73
2.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım.....	73

İ k i n c i B ö l ü m

ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE SOSYAL KORUMA GEREĞİ VE BU FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

Birinci Kısım

ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE SOSYAL KORUMA GEREĞİ

I- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN

FONKSİYONLARI	75
1. MİKRO AÇIDAN ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN FONKSİYONLARI.....	76
1.1. İşçiler Açısından Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Fonksiyonları.....	76

1.2. Girişimciler Açısından Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Fonksiyonları.....	80
1.3. Tüketiciler Açısından Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Fonksiyonları.....	81
2. MAKRO AÇIDAN ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN FONKSİYONLARI.....	83
II- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE KORUMAYI GEREKTİREN NEDENLER	85
1. SOSYAL NEDENLER	85
2. EKONOMİK NEDENLER	90

İkinci Kısım

ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

I- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN HEDEFLERİ VE BİÇİMİ.....	91
1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN HEDEFLERİ.....	91
1.1. Sosyal Gelişme Hedefi.....	91
1.2. Sosyal Adalet Hedefi.....	92
1.3. Sosyal Barış Hedefi.....	93
1.4. Sosyal Denge Hedefi.....	93
1.5. Sosyal Bütünleşme Hedefi.....	94
2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN BİÇİMİ	95
2.1. Kısa Vadeli Politikalar.....	96
2.2. Orta Vadeli Politikalar	98
2.3. Uzun Vadeli Politikalar.....	99
II- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN ARAÇLARI VE SINIRLILIKLARI	100

1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN ARAÇLARI	100
1.1. Yasal Düzenlemeler.....	100
1.2. Kurumsal Düzenlemeler.....	101
1.3. Sosyal Planlama.....	105
2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN SINIRLILIKLARI.....	107

Ü ç ü n c ü B ö l ü m

TÜRKİYE'DEKİ ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER VE ESKİŞEHİR'DEKİ SEYYAR SATICILAR ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Birinci Kısım

TÜRKİYE'DEKİ ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER

I- TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	108
II- TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN NİCELİK VE BAZI NİTELİKLERİ.....	112
1. TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN NİCELİKLERİ.....	113
2. TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN BAZI NİTELİKLERİ.....	118
2.1. Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı.....	118
2.2. Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İktisadi Faaliyet Koluna Göre Dağılımı.....	120
2.3. Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı.....	120
2.4. Türkiye'de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İşteki Durumuna Göre Dağılımı.....	122

İkinci Kısım
ESKİŞEHİR'DEKİ SEYYAR SATICILAR ÜZERİNE
BİR ALAN ARAŞTIRMASI

I- SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN MEVZUAT	124
1. 1580 SAYILI BELEDİYE KANUNUN'DA SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER.....	124
2. 1593 SAYILI UMUMİ HIFZISSİHHA KANUNUN'DA SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER.....	125
3. ESKİŞEHİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ZABITA UYGULAMA YÖNETMELİĞİ'NDE SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER.....	126
II- ARAŞTIRMANIN AMACI VE KONUSU	128
III- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	128
IV- ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	132
V ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI.....	132
VI ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ.....	133
VII ARAŞTIRMANIN ANALİZİ.....	134
1. HEDEF KİTLENİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	134
2. HEDEF KİTLENİN ÇALIŞMA ŞARTLARI VE GELİR SEVİYELERİ	152
3. HEDEF KİTLENİN GELECEK BEKLENTİLERİ.....	181
4. HEDEF KİTLENİN EK İŞ EĞİLİMLERİ VE GELİR SEVİYELERİ	190
SONUÇ.....	193
EKLER	198
KAYNAKÇA.....	206

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1	:	Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı	119
Tablo 2	:	Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İktisadi Faaliyet Koluna Göre Dağılımı	120
Tablo 3	:	Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı	121
Tablo 4	:	Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İşteki Durumuna Göre Dağılımı	122
Tablo 5	:	Çalışma Biçimleri İçinde Enformel İstihdamın Payı (%)	123
Tablo 6	:	Enformel İstihdam İçinde Çalışma Biçimlerinin Payı (%)	123
Tablo 7	:	Hedef Kitlenin Cinsiyeti	134
Tablo 8	:	Hedef Kitlenin Yaş Dağılımı	135
Tablo 9	:	Hedef Kitlenin Kategorize Edilmiş Yaş Dağılımı	135
Tablo 10	:	Hedef Kitlenin Yaş-Cinsiyet İlişkisi	136
Tablo 11	:	Hedef Kitlenin Medeni Durumu	136
Tablo 12	:	Hedef Kitlenin Kategorize Edilmiş Medeni Durumu	137
Tablo 13	:	Hedef Kitlenin Medeni Durumu-Cinsiyet İlişkisi	137
Tablo 14	:	Hedef Kitlenin Medeni Durumu-Yaş İlişkisi	138

Tablo 15	:	Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu	138
Tablo 16	:	Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Kategorize Edilmiş Eğitim Durumu	139
Tablo 17	:	Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu- Cinsiyet İlişkisi	139
Tablo 18	:	Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu- Yaşları Arasındaki İlişki	140
Tablo 19	:	Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu	140
Tablo 20	:	Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Kategorize Edilmiş Eğitim Durumu	141
Tablo 21	:	Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu- Cinsiyet İlişkisi	142
Tablo 22	:	Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu- Yaş İlişkisi	142
Tablo 23	:	Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu- Yaptığı İş İlişkisi	143
Tablo 24	:	Hedef Kitlenin Mesleki Vasıf Durumu	143
Tablo 25	:	Hedef Kitlenin Mesleki Vasıf Durumu-Cinsiyet İlişkisi	144
Tablo 26	:	Hedef Kitlenin Mesleki Vasıf Durumu-Yaptığı İş İlişkisi	144
Tablo 27	:	Hedef Kitlenin Mesleki Vasıf Durumu-Yaş İlişkisi	145

Tablo 28	: Hedef Kitlenin Mesleki Vasfı Elde Etme Durumu	145
Tablo 29	: Hedef Kitlenin Mesleki Vasfı Elde Etme Durumu-Yaş İlişkisi	146
Tablo 30	: Hedef Kitlenin En Uzun Süreli Yaşanılan Yer Sınıflaması	147
Tablo 31	: Hedef Kitlenin En Uzun Süreli Yaşanılan Yer Sınıflaması- Yaptığı İş İlişkisi	147
Tablo 32	: Hedef Kitlenin En Uzun Süreli Yaşanılan Yer Sınıflaması- Yaş İlişkisi	148
Tablo 33	: Hedef Kitlenin Aile Reisi misiniz Sorusuna Verdiği Cevap	148
Tablo 34	: Hedef Kitlenin Aile Reisliği-Cinsiyet İlişkisi	149
Tablo 35	: Hedef Kitlenin Aile Reisliği-Yaptığı İş İlişkisi	149
Tablo 36	: Hedef Kitlenin Aile Reisliği-Yaş İlişkisi	150
Tablo 37	: Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü	150
Tablo 38	: Hedef Kitlenin Kategorize Edilmiş Aile Büyüklüğü	151
Tablo 39	: Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü-Cinsiyet İlişkisi	151
Tablo 40	: Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü-Yaptığı İş İlişkisi	152
Tablo 41	: Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü-Yaş İlişkisi	152
Tablo 42	: Hedef Kitlenin Yaptığı İş	153

Tablo 43	: Hedef Kitlenin Yaptığı İş-Cinsiyet İlişkisi	155
Tablo 44	: Hedef Kitlenin Yaptığı İş-Yaş İlişkisi	156
Tablo 45	: Hedef Kitlenin Medeni Durumu-Yaptığı İş İlişkisi	156
Tablo 46	: Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu- Yaptığı İş İlişkisi	157
Tablo 47	: Hedef Kitlenin Ailesinde Başka Gelir Getirenlerin Varlığı	157
Tablo 48	: Hedef Kitlenin Ailesinde Başka Gelir Getirenlerin Varlığı- Yaş İlişkisi	158
Tablo 49	: Hedef Kitlenin Ailesinde Başka Gelir Getiren Diğer Bireylerin Yaptığı İşler	159
Tablo 50	: Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre	160
Tablo 51	: Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre (Kategorize Edilmiş)	160
Tablo 52	: Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre-Yaptığı İş	161
Tablo 53	: Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre-Yaş İlişkisi	162
Tablo 54	: Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalışmasının Sebepleri	163
Tablo 55	: Hedef Kitlenin Oturulan Konuttaki Mülkiyet Durumu	164
Tablo 56	: Hedef Kitlede Oturdıkları Konuta Sahip Olanların Nasıl Sahip Oldukları	165

Tablo 57	: Hedef Kitlede Oturdukları Konuta Sahip Olanların Nasıl Sahip Oldukları (Kategorize Edilmiş)	165
Tablo 58	: Oturulan Konutun Tipi	166
Tablo 59	: Oturulan Konutun Tipi-Yapılan İş	166
Tablo 60	: Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı	167
Tablo 61	: Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı (Kategorize Edilmiş)	167
Tablo 62	: Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı-Cinsiyet İlişkisi	168
Tablo 63	: Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı-Yaş İlişkisi	168
Tablo 64	: Hedef Kitlenin Günde Kaç Saat Çalıştığı	169
Tablo 65	: Yapılan İşten Elde Edilen Günlük Yaklaşık Gelir	169
Tablo 66	: Yapılan İşten Elde Edilen Günlük Yaklaşık Gelir (Kategorize Edilmiş)	170
Tablo 67	: Yapılan İşten Elde Edilen Günlük Yaklaşık Gelir-Yapılan İş İlişkisi	170
Tablo 68	: Ailenizin Aylık Geliri Ne Kadardır?	171
Tablo 69	: Ailenizin Aylık Geliri Ne Kadardır? (Kategorize Edilmiş)	171
Tablo 70	: Eşya Puanları	172
Tablo 71	: Eşya Puanları (Kategorize Edilmiş)	174

Tablo 72	:	15 Yaşın Altındakiler İçin En Önemli Üç İş Sorunu	174
Tablo 73	:	15 Yaşın Üzerindekiler İçin En Önemli Üç İş Sorunu	175
Tablo 74	:	Hayat Pahalılığı Sizi ve Ailenizi Nasıl Etkiledi	177
Tablo 75	:	Hayat Pahalılığı Sizi ve Ailenizi Nasıl Etkiledi (Kategorize Edilmiş)	178
Tablo 76	:	Herhangi Bir Sosyal Güvenliğiniz Var mı?	179
Tablo 77	:	Herhangi Bir Sosyal Güvenliğiniz Var mı? (Kategorize Edilmiş)	179
Tablo 78	:	Sosyal Güvenliği Bulunanlar-Cinsiyet İlişkisi	180
Tablo 79	:	Sosyal Güvenliği Bulunanlar-Yaş İlişkisi	180
Tablo 80	:	Sosyal Güvenliği Bulunanlar-Yaptığı İş İlişkisi	181
Tablo 81	:	Yaptığınız İş Başkalarına Tavsiye Eder misiniz?	181
Tablo 82	:	Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi	182
Tablo 83	:	Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi-Yaş İlişkisi	182
Tablo 84	:	Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi-Cinsiyet İlişkisi	183
Tablo 85	:	Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi-Yaptığı İş İlişkisi	183
Tablo 86	:	Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi-Mesleki Vasıf Durumu ...	184
Tablo 87	:	Hedef Kitlenin Yapmayı Düşündüğü İş	184

Tablo 88	: Hedef Kitlenin Yapmayı Düşündüğü İş (Kategorize Edilmiş)	185
Tablo 89	: Hedef Kitlenin Düşündüğü İş Yapmada Karşılaştığı En Büyük Engel ..	185
Tablo 90	: Hedef Kitlenin Yaptığı İş Sabit Bir Mekanda Yapmak İsteyip İstemediği	186
Tablo 91	: Hedef Kitlenin Yaptığı İş Sabit Bir Mekanda Yapmak İsteyip İstemediği-Yaptığı İş İlişkisi	187
Tablo 92	: Hedef Kitlenin Kendisiyle Benzer işi Yapanların Aynı Yerde Toplanmasını İsteyip İstemediği	187
Tablo 93	: Hedef Kitlenin Kendisiyle Benzer işi Yapanların Aynı Yerde Toplanmasını İsteyip İstemediği-Yaptığı İş Sabit Bir Mekanda Yapmak İsteyip İstemediği	188
Tablo 94	: Yaptığı İşin Yerine Asgari Ücretle Başka Bir İş Yapmak İsteyenler	189
Tablo 95	: Yaptığı İşin Yerine Asgari Ücretle Başka Bir İş Yapmak İsteyenler- Yaptığı İş Değiştirmeyi Düşünenler	189
Tablo 96	: Hedef Kitlenin Ailesinin Rahat Yaşayabilmesi İçin Ailenin Toplam Geliri Ne Kadar Olmalıdır Sorusuna Verdiği Cevap	190
Tablo 97	: Hedef Kitlenin Ailesinin Rahat Yaşayabilmesi İçin Ailenin Toplam Geliri Ne Kadar Olmalıdır Sorusuna Verdiği Cevap (Kategorize Edilmiş)	190
Tablo 98	: Bunun Dışında Başka Bir Ek İşle Uğraşıyor musunuz	191

Tablo 99 : Bu Ek İşten Günlük Yaklaşık Geliriniz Nedir 191

Tablo 100 : Bu Ek İşten Günlük Yaklaşık Geliriniz Nedir (Kategorize Edilmiş) 192

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
ŞEKİL 1: Ekonomik Faaliyetlerin Ayrımı	11
ŞEKİL 2: Enformel Ekonomik Faaliyetlerdeki Çalışma Biçimleri	35
ŞEKİL 3: Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Yapı.....	62

KISALTMALAR

Age	: Adı Geçen Eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
Bkz.	: Bakınız
BM	: United Nations-Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CES	: Conferance of European Statisticions-Avrupa İstatistik Konferansı
dn.	: Dipnot
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
İİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
ECE	: European Commision for Europe-Avrupa Ekonomik Komisyonu
ETİA	: Eşşehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
EUROSTAT	: Statistical Office of European Communities-Avrupa Toplulukları İstatistik Ofisi
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
MHS	: Milli Muhasebe Sistemi
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ILO	: International Labour Office-Uluslararası Çalışma Örgütü
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
ODTÜ	: Ortadoğu Üniversitesi
OECD	: Organization for Economic Co-Operation and Development-Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TESAV	: Toplumsal Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı
U.Ü.	: Uludağ Üniversitesi
Ya.No.	: Yayın No
vb.	: Ve Benzeri

GİRİŞ

Yaşadığımız dönemde tüm Dünya'da, üretimin ve istihdamın 1970'lerden sonra gittikçe daha yoğun bir biçimde enformel ekonomik faaliyetlere kaydığına dair dikkat çekici ipuçları gözlenmektedir.

Gelişmiş ülkelerde gerek istihdam ve gerekse parasal boyutuyla enformel ekonomik faaliyetler %10'lara yaklaşırken, gelişmekte olan ülkelerde %50'lere ulaşmaktadır. Böyle bir oluşum, bir yandan çalışanların hukuki korumadan yoksun kalmasına yol açarken, diğer yandan devlet vergiler yoluyla sağlayacağı sağlıklı finansman kaynaklarına kavuşamamakta, kamu açıkları hızla büyümekte, sosyal güvenlik sistemi gerekli mali kaynaklarını büyük ölçüde yitirmektedir. İşgücü ise, gelişmiş ülkelerden farklı olarak, gelişmekte olan ülkelerde kent ortamında iki farklı grupta istihdam edilmek durumunda kalmaktadır. Birinci grubu, genellikle organize olmuş sektörlerde çalışan işgücü oluşturmaktadır ki, buna *kurumsallaşmış istihdam* veya *formel istihdam* denilmektedir. İkinci grup ise, genellikle kırsal yörelerden kente göç etmiş ve hemen iş bulamamış, gündelikçi veya kayıtdışı olarak ücretli çalışan vasıfsız işgücü ile hizmet kesiminde az bir sermaye ile veya hiçbir sermayeye ihtiyaç duymadan kendi işini yaparak gelir sağlayan kişilerden oluşmaktadır. İşte buna da

kurumsallaşmamış istihdam ya da enformel istihdam denilmektedir.

Bu bağlamda sorunun en önemli boyutunu da korunmasız işgücü olarak tanımlanabilecek *enformel istihdam* oluşturmaktadır. Çünkü, çağımızın en belirgin sosyal olgularından biri; gelirlerini emekleri ile sağlayan, çoğu kez de bu yolla elde edilen gelirinden başkaca bir güvencesi bulunmayan insanları korumak, onların çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirmek için devletin gösterdiği çabadır. Bu olgu, ülkelerin siyasal rejimleri demokrasiye yöneldikçe, buna koşut olarak gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Eşdeğişle günümüzde gelirlerini emekleri ile sağlayan bu insanları, enformel ekonomik faaliyetlerde de olsa izlenecek sosyal politikalarla korumak demokratik yönetimlerinde kuşkusuz ön koşuludur.

Konunun hem ekonomik ve hem de istihdama yönelik açılımlarını kapsayan enformel ekonomik faaliyetler ise sosyal bilimcilerin uzun zamandır üzerinde durduğu, fakat hala tartışmalı ve anlaşılmayan yönleri bulunan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun çok değişik boyutları yanında, karmaşık bir yapı içinde bulunması da tartışmaların devamını sağlamaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda ise gelişmekte olan ülkelerin durumları genellikle ihmal edilmiş ve ilgili araştırmalarda öncelikle gelişmiş ülkelerin deneyimleri esas alınarak sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Oysa, bu deneyimlerden üretilmiş kavram ve ölçümler, ülkemiz ve benzerleri için yanlış sonuçlara ulaşmakta, neticede ülkemize özgü bu ve benzeri sorunlar tesbit edilemediği için çözümsüzlüğe itilmektedir. Unutulmaması gerekir ki, günümüzün gelişmiş ülkeleri gelişme aşamalarında, bugünkü gelişmekte olan ülkelerin sorunları gibi sorunlarla karşılaşmamışlardır. Bu bakımdan gelişmiş ülkelerin deneyimleri ülkemiz ve benzeri ülkeler için önemini yitirmekte, sonuçta ülke gerçeklerini göz önüne alan bilgiye duyulan ihtiyaç bu ve benzeri araştırmaların nedenini oluşturmaktadır.

Biz çalışmamızda özellikle kent ortamında işsizlik nedeniyle yoğunlaşan ve çeşitli kaynaklarda farklı bir biçimde, kayıtdışı ekonomi veya yeraltı ekonomisi gibi

kavramlarla birlikte anılan enformel ekonomik faaliyetleri ele alacak, özelliklerini, kayıtdışı ekonomiden ayrıldığı yönleri ve sosyo-ekonomik açıdan etkilerini sosyal politikalar açısından analiz ederek bu faaliyetlerde sosyal korumanın gerekliliğini irdelleyeceğiz.

Bu çerçevede; çalışmamızın I. Bölümü'nde doğrudan konumuz olmamakla birlikte, sonraki bölümde işlenecek konunun daha iyi kavranmasına yardımcı olabileceği düşüncesiyle ekonomik faaliyetlerin tanımı ve türleri üzerinde durulmuştur. Ardından enformel ekonomik faaliyetlerin temelinde bulunan sosyal ve ekonomik nedenler ile bu faaliyetlerin boyutları ve ölçümüne değinilmiştir. Seyyar satıcılar da bu bölümde enformel ekonomik faaliyetlerde çalışma biçimlerinin kapsamı içinde incelenmiştir.

İkinci Bölümde ise, enformel ekonomik faaliyetlerin fonksiyonları belirlenmekte, bu faaliyetlerde korumayı gerektiren nedenler belirlenerek çalışanlara yönelik sosyal politikaların hedefleri ve biçimi, araçları ve sınırlılıkları irdelenmektedir.

Üçüncü ve son bölümde, konu Türkiye açısından değerlendirilerek ülkemizdeki enformel ekonomik faaliyetlerin nicelik ve bazı nitelikleri ile tarihsel gelişimi konusunda bilgiler verilmektedir. Ayrıca, ülkemizde konuya ilişkin yapılan çalışmaların yetersizliği ve istatistiki bilgilerin eksikliği göz önüne alınarak, hem ilk iki bölümdeki saptamaları test etmek hemde sonuçtaki önerilerimize dayanak sağlamak amacıyla yapılan alan araştırmasının kapsamı, amacı, yöntemi ve hipotezleri ile araştırmanın bulguları da bu bölüm içinde incelenmiştir. Ancak yapılan alan araştırması, enformel ekonomik faaliyetlerdeki tüm çalışma biçimlerinin bir doktora tezi kapsamında ele alınamayacak kadar geniş kapsamlı olması nedeniyle seyyar satıcılar ile sınırlı tutulmuş ve yalnızca Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir. Bu bölümdeki amacımız, Eskişehir İl Merkezindeki seyyar satıcıların demografik özelliklerini, çalışma şartları ve gelir seviyelerini, gelecek beklentilerini ve ek iş eğilimlerini tespit ederek konuya ilişkin genel bir düşünce verebilmektir. Bu alan araştırması sonuçlarının enformel ekonomik

faaliyetlerde bulunanların tümünü temsil etmek ya da yaşanan enformelleşme sürecinin işgücü piyasasına yansımalarını sergilemek gibi bir iddiası olmamasına rağmen, bu kesimin günümüzdeki durumunu sorgulamak için bir başlangıç olacağını umuyoruz.

B i r i n c i B ö l ü m
EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI, TÜRLERİ VE BU
FAALİYETLER İÇİNDE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN
YERİ

B i r i n c i K ı s ı m
EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI VE TÜRLERİ

Enformel Ekonomik Faaliyetler ve ekonomide enformel ekonomik faaliyetlerin yer aldığı kısım olarak tanımlanan *Enformel Sektör*, bu faaliyetlerin istihdam boyutunu ifade etmede kullanılan *Enformel İstihdam* kavramları günlük konuşma ve yazı dilimizde çok değişik anlamlarda kullanılagelmıştır¹. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerin ele alınmasında ve koruma gereğinin belirlenmesinde, öncelikle konu açısından ekonomik faaliyetleri tanımlamamız ve hangi ekonomik faaliyetlerin enformel ekonomik faaliyet sayılacağını ortaya koymamız gerekecektir, ki çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde enformel ekonomik faaliyetler ile neyin anlatılmak istenildiği anlaşılabilirsin.

Bu nedenle, öncelikle *ekonomik faaliyetler* kavramını açıklamaya çalışalım.

¹Bu çalışmada Fransızca kökenli “Enformel” terimi, sözlü ve yazılı anlatımda eşanlamlı olarak kullanılan İngilizce kökenli “İnformel” terimine yeğlenilerek kullanılacaktır.

I- EKONOMİK FAALİYETLERİN TANIMI

Ekonomik faaliyetler kavramındaki *faaliyet* sözcüğü çalışma, etkinlik olarak sözlük anlamı² ile kullanılır ise, ekonomik faaliyetler; çok genel anlamda gelir/çıkar elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanabilir.

Tanımın, kayıtlı ekonomik faaliyetlerin³ yanısıra, *vergi kaçakçılığı, faturasız alış-veriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da kamu sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız işçi çalıştırma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, rüşvet, özel harcamaları firma harcamaları gibi göstermek, yanlış beyan ve davranışlarla müşteriye aldatmak gibi üretken olsun ya da olmasın her tür kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de*⁴ kapsadığı söylenilebilir.

Literatürde ise; *hırsızlık, şantaj, haraç toplamak* gibi üretken olmayan kayıtdışı ekonomik faaliyetleri *gizli ekonomi* kavramı altında genel ekonominin kapsamı içinde⁵ irdeliyen görüşlere rastlanmakla birlikte⁶ çoğunlukla, üretken olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmemektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler; 1993 Milli Muhasebe Sistemi'nde (MHS) üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek genel ekonominin kapsamı dışında bırakılmakta ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) hesaplamalarında dikkate alınmamaktadır⁷. Çalışmamızda da bu yaklaşım benimsenerek *hırsızlık, şantaj, haraç toplamak* gibi üretken olmayan faaliyetler genel ekonominin kapsamına dahil edilmeyecek ve ekonomik faaliyetler; kayıtlı ekonomik faaliyetler ile kayıtdışı

²**Büyük Sözlük**, Cilt No:IV, İstanbul, 1982, s.738; Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995, s.582.

³Kayıtlı ekonomik faaliyetler ile ilgili olarak Bkz. bu çalışma s.12.

⁴Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili olarak Bkz. bu çalışma s.13.

⁵Ahmet Fazıl Özsoylu, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1996, s.10.

⁶Derek Blades, "The Hidden Economy and National Accounts", **The OECD Observer**, Sayı No: 114, January 1995, s.15.

⁷UN, Economic and Social Council, Conference of European Statisticians, **"Statistics of The Hidden and Informal Activities"**, Yayın No: 711, 25 September 1991, s.71.

ekonomik faaliyetlerin toplamı olarak ele alınacak ve üretken olmayan faaliyetler dışında kalan, gelir/çıkar elde etmeye yönelik her tür çalışma, etkinlik olarak tanımlanacaktır.

II- EKONOMİK FAALİYETLERİN TÜRLERİ

Klasik ekonomistler, ekonomik faaliyetleri; tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından, mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerle sınırlı tutmuştur. Bu düşünceye göre, genel olarak, tarım kesiminde doğal kaynaklar kullanılmakta, sanayi kesiminde sınai üretim gerçekleştirilmekte, hizmetler kesiminde ise malların dağıtımı ve devamlılığı sağlanmakta, finansal ve personel hizmetleri sunulmaktadır.

Ancak bu klasik tanım günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik yapının ve faaliyetlerin tümünü kapsayıp açıklamakta yetersiz kalmaktadır⁸. Klasik tanım makro açıdan karşılaştırmalara olanak tanınması bakımından kullanışlı olmasına karşın, ekonomik faaliyetlerin ayrıntılı olarak irdelenmesinde ve ayırımında gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik faaliyetler günümüzde, yanyana gelmiş farklı üretim sistemlerinde gerçekleştirilmekte, eşdeğişle ekonomi ikili bir yapı içinde gelişmektedir⁹.

Yine, yaşadığımız dönemde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısında, bir yandan modern üretim teknikleri, bankacılık düzeni ve modern işletme organizasyonları vb. gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerine raslanabileceği gibi diğer yandan aile ekonomisi, ilkel üretim teknikleri, geleneksel işletme organizasyonları vb. bu ülkelere özgü özelliklere raslanabilmektedir¹⁰.

⁸Mübeccel Kıray, "Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu", **Rapor**, 25 Ekim 1982, s.5.

⁹Tahir Baştaymaz, "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnfomel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s.114.

¹⁰Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1986, s.20; Ergül Han-Ayten Ayşen Kaya, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Eskişehir, 1997, s.22; Ergül Han, **Kalkınma Planlaması**, Eskişehir, 1995, s.9.

Ekonominin bu ikili ayırımını ifade etmekte, bazı sosyal bilimciler modern/geleneksel ikilemini kullanmışlardır¹¹. Buna göre modern kesimde, ileri teknoloji kullanılmakta, üretim karmaşık ve gelişkin organizasyonlarda gerçekleştirilmektedir. Geleneksel kesimde ise üretim tekniği kurulu gelenekleri yansıtmakta, üretim bireysel olarak ya da aile birimi içinde gerçekleştirilmekte ve üretim çok sınırlı bir oto finansmana dayanmaktadır¹². Geleneksel kesimdeki istihdam ise modern kesimde iş arama sürecinde kişiye ve ailesine geçimlik gelir sağlama fonksiyonunu üstlenmektedir¹³. Bu bağlamda geleneksel kesim, modern kesimin gelişmesiyle kendiliğinden ortadan kalkacaktır¹⁴. Oysa ki günümüzde bu ikili ekonomik yapının ortadan kalkmadığı görülmüş ve bu yapıyı açıklamak üzere ekonomik faaliyetler kendi içinde yeni ve farklı ayrımlara tabi tutulmuştur.

Günümüzde bazı yazarlar tarafından ekonomik faaliyetler, kentsel ekonomik faaliyetler ve kırsal ekonomik faaliyetler şeklinde ayrılmakta, kentsel ekonomik faaliyetler ise yeni ayrımlara tabi tutulmaktadır¹⁵. Örneğin, kentsel ekonomik faaliyetler, formel ekonomi ve enformel ekonomi olarak ikiye ayrılmakta, enformel ekonomi ise kendi içinde düzensiz ekonomi ve sosyal ekonomi olarak ayrımlandırılmaktadır. Düzensiz ekonomide, ilişkilerde değişim aracı olarak nakit kullanılmasına karşın, sosyal ekonomide nakit yerine diğer çıkarlar yoluyla ilişkiler

¹¹Todaro M., "A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries", *American Economic Review*, Sayı No: 59, March 1969, s.139.den alan Ayhan Aktar, **Kapitalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye'de Küçük Sanayi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, a.g.e., s.27.

¹²Kıray, "Koordinasyonsuz...", a.g.e., s.5.

¹³Todaro M., "A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries", *American Economic Review*, Sayı No: 59, March 1969, s.139. den alan Aktar, 1990, a.g.e., s.27.

¹⁴Fatma Karslı, "Women and Outwork: The Export-Oriented Hand-Knitting Industry in Ankara", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s.3.

¹⁵Çalışmamızda da benzer bir yaklaşımla ekonomik faaliyetler öncelikle kentsel ekonomik faaliyetler ve kırsal ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrılacak ve esas olarak kentsel ekonomik faaliyetler incelenerek, bu anlamda tarımsal kesim çalışmaları kapsam dışında bırakılacaktır.

sürdürülmektedir¹⁶.

Sosyal ekonomi kavramını ise, aile ekonomisi veya komünal ekonomi biçiminde tekrar içinde bölen yaklaşımlara da rastlıyoruz. Bu ayrıma göre aile ekonomisinde aile para ile satın alacağı malları kendi içinde üretirken, komünal ekonomide ihtiyaç duyulan mallar belirli bir grupça üretilmektedir¹⁷.

Diğer bir ayrıma göre ise, kentsel ekonomik faaliyetler beş grupta toplanmaktadır.

i- Tabi kaynaklar sektörü	(nakit)
ii- İmalat sektörü	(nakit)
iii- Hizmet sektörü	(nakit)
iv- Marjinal sektör	(kısmen nakit)
v- Aile ekonomisi	(nakit dışı)

Uluslararası Çalışma Örgütü-International Labour Office (ILO) ise kentsel ekonomik faaliyetleri, formel ekonomik faaliyetler ve enformel ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayırmakta, formel ekonomik faaliyetleri; daha çok ithal ve sermaye yoğun teknoloji kullanan, yabancı işletmelerinde yer aldığı, ruhsat alımı gibi bürokratik prosedürü gerekli kılan piyasalarda faaliyet gösteren, nispeten büyük ölçekli işletmelerin faaliyetleri olarak değerlendirmektedir. Enformel ekonomik faaliyetler ise, yerli kaynaklar kullanan, çalışanların eğitim ve becerilerini resmi okul sistemi dışında kazandığı, emek yoğun ve uyarlanmış teknoloji kullanan, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösteren küçük ölçekli aile işletmelerinin faaliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir¹⁸.

¹⁶Nusret Ekin, **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İTO Yayın No, 1995-17, İstanbul, 1995, s.14

¹⁷Ekin, 1995, **a.g.e.**, s.14.

¹⁸Jacques Charmes, "A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in The Informal Sektor", **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990, s.14; Gary Fields, "Labour Market Modelling and The Urban Informal Sektor: Teory and Evidence", **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Centre, Paris, 1990, s.51.

Bütün bu ayrımlar, ekonomik yapının ikili özelliğinin sonucunda, mal ve hizmet üretimi faaliyetlerinin farklı örgütleniş biçimlerini ve yapısal olarak farklı ekonomik kesimlerin (kimi zaman bölgelerin) yan yana bulunduğunu ortaya koymaktadır¹⁹.

Ülkemiz literatüründe ise ekonomik faaliyetler; formel ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetler, kayıtdışı ekonomi şeklinde²⁰ya da resmi ekonomik faaliyetler, gizli ekonomik faaliyetler²¹ vb. gibi farklı şekillerde ayrımlandırılabilir²².

Çalışmamızda, kentsel ekonomik faaliyetler²³, bir alt başlık altında daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, kayıtlı ekonomik faaliyetler ve kayıtdışı ekonomik faaliyetler olarak ikili bir ayrım temeline dayandırılacak, enformel ekonomik faaliyetler

¹⁹Han ve Kaya, 1997, a.g.e., s.47; Han, 1995, a.g.e., s.10.

²⁰Faruk Sapancalı, "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi", **Kamu-İş**, Cilt No:4 , Sayı No: 1, Ocak 1995, s.120.

²¹Özsoylu, 1996, a.g.e., s.13.

²²Ülkemizde ekonomik faaliyetlere ilişkin farklı ayrımlandırmalar için Bkz.Ekin, 1995, a.g.e., s.11; Dilek Özsoy, "Saklı Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s.2-21; Tuncer Bulutay, Employment, Unemployment and Wages in Turkey, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Devlet İstatistik Enstitüsü Ortak Yayını, Ankara, 1995, s.194-202; Jean Derrien ve Maurice Derrien, **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş denetimi Eğitim Klavuzu**, Çeviren: Haluk Başçıl ve Bülent Piyal, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Çalışma Yönetimi Bölümü Belge No: 36, Ankara, 1994, s.28; Cenevre Uluslararası Çalışma Bürosu, **Daha Alınacak Çok Yol Var: Günümüz Dünyasında Çocuk İşgücü**, Ankara, 1995, s.2-7; Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:I, Ankara, 1997, s.332; Korkut Boratav, "Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.42; Nihat Yüksel, **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim** Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1997, s.97; Latife Koçoğlu, **Kayıt Dışı Ekonomi, Saklı Ekonomi, Yeraltı Ekonomisi, Gayri-Resmi Ekonomi, GSMH ve Türkiye'de Durum**, DİE Yayını, Ankara, 1997, s.2; Zafer Yoldaşev, **Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde İşsizlik, İstihdam Politikaları ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Verilebilecek Öneriler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s.74-76; Şevki Özbilen,

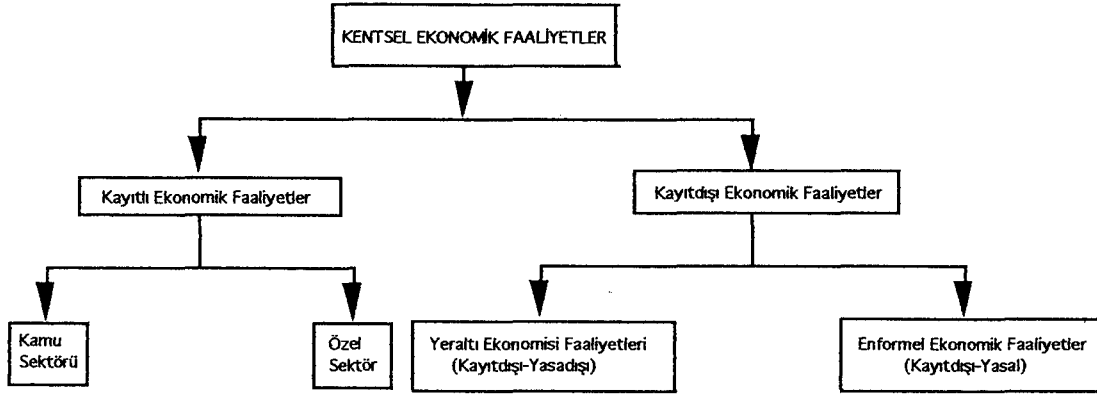
²³Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde "kentsel ekonomik faaliyetler" kavramı yerine sadece "ekonomik faaliyetler" denilecektir.

ise kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Bkz.

Şekil 1

ŞEKİL 1

Ekonomik Faaliyetlerin Ayrımı

Ancak belirtilmesi gerekir ki; literatürde ekonomik faaliyetler, esas olarak, formel (resmi) olup olmamasına göre formel ekonomik faaliyetler ve enformel ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayrılmakta ve yeraltı ekonomisi faaliyetleri ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler, enformel ekonomik faaliyetlerin içinde incelenmektedir²⁴. Bu yaklaşımda, resmi olmayan anlamındaki *enformellik* kaynağına göre iki türe ayrılmaktadır. Birinci olarak yasalar tarafından düzenlenmemiş, yasaların boşluklarından yararlanan ve bu anlamda yasal korumadan da yararlanamayan küçük girişimlerin yarattığı enformellikten söz edilmekte ve buradaki enformelliğin, bu faaliyetlerde bulunanların hükümet düzenlemeleri hakkında bilgisiz oluşlarından, vergilendirilebilir gelirlerini beyan etme ve yasal çalışma için gerekli izinleri sağlama konusundaki yetersizliklerinden kaynaklandığı söylenilmektedir. Bu anlamdaki enformelleşme için *enformel sektör* terimi kullanılmaktadır. İkinci olarak ise, sadece küçük girişimlerde değil; küçük büyük bütün girişimlerin mali, sosyal, teknik, yasal düzenlemelerden kaçınma amacıyla kuralların dışına taşmasından kaynaklanan bir enformellikten söz edilmektedir. Bu anlamdaki enformelleşme için ise *enformel ekonomi* terimi kullanılmaktadır²⁵. Yine bu yaklaşımla; enformel ekonomi,

²⁴Aynı yöndeki görüşler için Bkz. Raffaele De Grazia, **Clandestine Employment**, ILO, Geneva, 1982, s.8; Ekin, 1995, **a.g.e.**, s.13.

²⁵Henry Stuart, "The Working Unemployed: Perspectives on The Informal Economy and Unemployment" **Sociological Review**, August 1982, s.462.

ekonominin iktisadi boyutunu analiz etmeye yönelik ve ekonominin tümünde, sisteme dahil olmayan kayıpları ortaya koymayı amaçlayan, vergi ve bilgi vermekten kaçınmaya yönelik uygulamalar olarak tanımlanmaktadır²⁶. Bu yaklaşımla enformel ekonomi, enformel sektör ile yeraltı ekonomisi faaliyetlerini kapsayan üst bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda ise, bu yaklaşımdaki *enformel ekonomi* terimi yerine *kayıtdışı ekonomik faaliyetler*, *enformel sektör* terimi yerine ise *enformel ekonomik faaliyetler* terimi kullanılacaktır. Çünkü bizce, gerek yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde, gerekse enformel ekonomik faaliyetlerde tek ortak özellik her ikisinin de kayıt altına alınamamasıdır.

1. KAYITLI EKONOMİK FAALİYETLER

Kayıtlı ekonomik faaliyetler; daha çok ithal ve sermaye yoğun teknoloji kullanan, yabancı işletmelerin de yer aldığı, ruhsat alımı gibi bürokratik prosedürü gerekli kılan piyasalarda faaliyet gösteren, nispeten büyük ölçekli işletmelerin faaliyetleri olarak değerlendirilmektedir²⁷. Bu faaliyetler kanımca; malların üretimi ve değişimini içeren, devletin düzenleyici ve denetleyici kurallarının uygulandığı, istatistiksel olarak ölçülebilen, gelir elde etmeye yönelik, mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlı bu anlamda *resmi ekonomik birimler*ce yapılan ekonomik faaliyetler olarak da tanımlanabilir. Bu çerçevede kayıtlı ekonomik faaliyetler, sanayi ve hizmetler kesiminde, kamu sektörü ve özel sektör tarafından mal ve hizmet üretimine yönelik tüm faaliyetleri kapsayacaktır.

2. KAYITDIŞI EKONOMİK FAALİYETLER

Dünya’da ve ülkemizde kayıtdışı ekonomik faaliyetler bugüne dek, farklı açılardan ve farklı amaçlarla ele alınmış, sonuçta aynı unsurları barındıran ortak bir

²⁶Ekin, 1995, a.g.e., s.11.

²⁷Charmes, “A Critical...”, a.g.e., s.14; Fields, 1990, a.g.e., s.51; Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.99; Yoldaşev, 1994, a.g.e., s.76.

tanıma ulaşılamamıştır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, içerik olarak çok geniş bir alanı kapsadığı için, konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak, anlam değişikliğine uğrayabilmektedir. Bu nedenle kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmalarda ortaya çıkan belki de ilk güçlük, çok boyutlu ve değişik faaliyetleri kapsayan bu olgunun tanımlanması alanında yaşanılır²⁸.

Sosyal politikerler genel olarak, kişiler arası ilişkiler ve kişilerin devletle ilişkilerinde ortaya çıkan duruma işaret etmekte, konuya daha çok sosyal koruma yönünden yaklaşmaktadır²⁹.

Maliyeciler ve Nusret EKİN, Osman ALTUĞ gibi bazı sosyal politikerler ise konuya daha çok, kayıtdışı ekonominin boyutları, vergi kayıp ve kaçakları yönünden yaklaşmaktadır. Bu bakış açısı ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler; resmi kayıtlara girmeyen ve belgelendirilemeyen, yani ulusal muhasebe kayıtlarında görülmeyen ve GSMH büyüklüklerine yansımayan, sonuçta vergilendirilmeyen tüm ekonomik faaliyetler olarak nitelendirilebilmektedir³⁰. Ancak, bu tanımdan hareket edilirse, yasal olarak vergi dışı kalan kayıtlı faaliyetler, örneğin: *menkul sermaye iradı*; devletin borçlanabilmesini kolaylaştırabilmek için vergilendirmeme biçimindeki özendirmeleri sonucunda, kayıtdışılığa yol açabilecektir. Benzer şekilde yasal olarak vergi dışı kalan

²⁸Nebiye Yamak, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü", *İşletme-Finans*, Sayı No: 126, Eylül 1996, s.17.

²⁹Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)*, İstanbul, 1995, s.9.

³⁰Sadık Kırbaz, *Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları*, TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayın No: 9, İstanbul, 1995, s.4; Ahmet Fazıl Özsoylu, "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", *TOBB Ekonomik Forum*, Sayı No:2, Şubat 1994, s.91; Türkmen Derdiyok, "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", *Türkiye İktisat Dergisi*, Sayı No:14, 1993, s.54; Aydemir, 1995, a.g.e., s.9; Özsoylu, 1996, a.g.e., s.10; Adil Temel, Ayşegül Şimşek ve Kuddusi Yazıcı, "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", *İşletme-Finans*, Sayı No: 104, Kasım 1994, s.10; İsmail Kılınç, "Kayıtdışı Ekonomi", *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1994, s.2.

ve kayıtdışı da olan *istisna ve muafiyetler*, örneğin: Vergi Kanunumuzun 9. maddesinde sözü edilen ve gelir vergisinden muaf bırakılan³¹ esnafın faaliyetleri; kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamında değerlendirilebilecektir³². Görüldüğü gibi devlet, düşük gelirli kesimin korunması gibi sosyal, vergi toplama maliyetinin toplanacak vergiden fazla olması ya da yatırımları artırmak gibi ekonomik gerekçelerle, toplayacağı vergilerden vazgeçebilmektedir³³.

Amacımız; kayıtdışı ekonominin parasal büyüklüğünü tespit etmek olmadığından ve yasaların öngördüğü edimler yerine getirildiğinden, eşdeğişle elde edilen gelirler yasal olarak kayıtdışında kaldığından, *menkul sermaye iradı, istisna ve muafiyetler v.b.* kayıtdışı gelirler, çalışmamız kapsamında kayıtdışı ekonomik faaliyetler olarak ele alınmayacaktır.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımında tartışmalı ve bazen de anlaşılmayan yönlerin bulunmasının bir başka nedeni de, tanımı oluşturan kavramların çok çeşitli ve değişebilen bir şekilde kullanılmasıdır. Kayıtdışı ekonomi terimi Anglo-Sakson literatüründe aralarındaki bazı nüanslar ayırık tutulacak olursa, *yeraltı ekonomisi(underground economy)*, *gölge ekonomi(shadow economy)*, *ikincil ekonomi(second economy)*, *enformel ekonomi(informal economy)*, *saklı ekonomi(hidden economy)*, *kara ekenomi(black economy)*, *resmi olmayan ekonomi(unofficial economy)*, *düzensiz ekonomi(irregular economy)*, *organize olmamış sektör(unorganized sector)*, *bildirilmemiş ekonomi(unreported economy)*, *gözlenemeyen ekonomi(unobserved economy)*, *elaltı ekonomisi(clandestine economy)*, *paralel ekonomi(parallel economy)*, *hanehalkı ekonomisi(houshold economy)*, *görünmez ekonomi(Invisible economy)* gibi çok farklı kavramlarla ifade edilmektedir.

³¹Bkz. Osman Selim Kocaoğlu, **Gerekçeli Türk Vergi Kanunları**, İstanbul, 1993, s.59.

³²Kırbaş, 1995, **a.g.e.**, s.4. Benzer şekilde literatürde götürü usulde vergilendirilen gelir vergisi mükelleflerinin faaliyetlerinden elde ettikleri gelirin, vergilendirilmeyen kısmı da kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilebilmektedir. Bkz. Kırbaş, 1995, **a.g.e.**, s.14.

³³Ulker Toptaş, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri**, Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 26, Ankara, 1998, s.1.

Ülkemizde de buna koşt olarak konuşma ve yazı dilimizde yine aralarındaki bazı nüanslar ayırık tutularak, *yeraltı ekonomisi*, *illegal ekonomi*, *kara ekonomi*, *resmi olmayan ekonomi*, *gizli ekonomi*, *düzensiz ekonomi*, *marjinal ekonomi*, *kayıp ekonomi*, *karaborsa ekonomisi*, *gözlenemeyen ekonomi*, *nakit ekonomisi*, *paralel ekonomi*, *enformel ekonomi*, *vergi dışı ekonomi* gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Ancak aynı anlamda kullanılan kavramların herbirisi tek başına ele alındığında kayıtdışı ekonomi kavramını tam olarak açıklamakta yetersiz kalmakta ya da çağrıştırdıkları bizim anladığımız anlamdaki kayıtdışı ekonomi kavramına denk düşmemektedir. Örneğin; *yeraltı ekonomisi*, *illegal ekonomi* veya *kara ekonomi* kavramları daha çok, uyuşturucu, silah kaçakçılığı gibi yasadışı faaliyetleri, *vergi dışı ekonomi* kavramı da sadece vergilendirilmemiş faaliyetleri çağrıştırmaktadır. Kapsamı içinde yer almakla birlikte bu kavramlar kayıtdışı ekonominin tamamını değil sadece belirli parçalarını açıklamaktadır³⁴.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımının, uluslararası çalışmalarda kullanılmak üzere, geliştirilmesi amacıyla **Uluslararası Çalışma Örgütü-International Labour Office (ILO)**, **Birleşmiş Milletler-United Nations (BM)**, **Avrupa Toplulukları İstatistik Ofisi-Statistical Office of European Communities (EUROSTAT)**, **Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı-Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD)** gibi kuruluşlar da çalışmalar yapmıştır ve yapmaktadır. Bu tanımların standardizasyonu için ayrıca ortak çalışmalarda yürütülmektedir³⁵.

BM, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri; saklanmış üretim (*concealed production*) ve yasadışı üretime (*illegal production*) yönelik faaliyetlerin üretim sınırları içindeki bölümünün³⁶ toplamı olarak ele almıştır. Saklanmış üretim; ekonomik anlamda

³⁴Aydemir, 1995, a.g.e., s.8.

³⁵Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.34.

³⁶BM'in üretken olmayan ve yasadışı üretime (*illegal production*) yönelik faaliyetler kapsamında değerlendirilen, hırsızlık, şantaj, haraç toplamak gibi faaliyetleri kişiler arası gelir tranferi şeklinde değerlendirilerek genel ekonominin kapsamına dahil etmediğini daha önceki bölümlerde belirtmiştik.

üretken, belirli standart ve kuralları yerine getiren, ancak kasıtlı olarak kamu otoritelerinden kaçırılan faaliyetler şeklinde tanımlanmıştır. İlegal üretimin tanımı ise satışı veya sahip olunması kanunen yasak olan mal ve hizmetlerin üretimi olarak yapılmıştır³⁷.

EUROSTAT ise, kayıtdışı ekonomik faaliyetleri; kara ekonomi ve yasal olmayan ekonominin toplamı olarak ele almıştır. Kara ekonomi; resmi veya gayri resmi ekonomik birimlerin yasal ancak beyan edilmemiş üretim faaliyetleri şeklinde tanımlanmıştır³⁸. Yasal olmayan ekonomi ise, ticaretin hukuksal alanı içinde tanımlanan yasal tüzük ve nizamları, kuralları bozarak gerçekleştirilen üretken faaliyetler olarak tanımlanmaktadır³⁹.

Ancak, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili, her zaman ve her yerde geçerli olacak bir çerçeve çizmenin olanaksızlığı ve tek bir tanımla yetinmenin yanlış sonuçlara yol açabileceği üzerine genel bir kanı oluşmuş durumdadır. Özellikle ampirik çalışmalarda araştırmanın hedefine göre tanım ve ölçüt seçilmesinin en doğru yaklaşım olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenledir ki, kayıtdışı ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmaların çoğunda somut bir tanımdan çok bu tür faaliyetlerin neler olduğu belirlenerek konunun sınırlarının çizilmesi yönünde bir eğilim belirmektedir⁴⁰. Bu bağlamda kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tanımında, *vergi kaçakçılığı, faturasız*

Bkz. bu çalışma s.6. BM, benzer şekilde bu tür faaliyetleri üretim sınırları dışında kabul ederek kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamına da almamıştır.

³⁷"Illegal Production and Concealed Production", **Conference of European Statisticians, Work Session on Statistics of Hidden and Informal Economy**, Geneva, 1991, s.19
Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ILO ve OECD tarafından da benzer şekilde tanımlanmıştır.

³⁸"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", **Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts**, STD/NA/(93)2, s.10.

³⁹Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.39.

⁴⁰Şemsa Özar, "Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması", **Odtü Gelişme Dergisi**, Cilt No: 23, Sayı No: 4, 1996, s.514; Kuvvet Lordoğlu-Şemsa Özar, "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.8.

*alışveriş, haksız yere muafiyet, indirim ya da sübvansiyonlardan faydalanma, sigortasız çalışma, kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, falcılık vb.*⁴¹ faaliyetler kapsama alınarak konunun sınırları belirlenmektedir.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler için yapılmış olan tanımlar ise genel olarak dört temel kritere dayanmaktadır. Bunlar;

- i- Yasadışılık kriteri
- ii- Ahlaka aykırılık kriteri
- iii- İstatistiksel olarak ölçülemezlik kriteri
- iv- Gelir sağlama kriteridir⁴².

Yasadışılık kriteri: Faaliyetlerin yasal olması bir ülkede yürürlükte olan hukuk kurallarına uygun olup olmaması ile tespit edilir. Ancak yasadışılık, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kesin sınırlarını belirlemez, eşdeğişle *yasal olan faaliyetler kayıtlı ekonomik faaliyetlerdir yasadışı olan faaliyetler kayıtdışı ekonomik faaliyetlerdir* şeklinde kesin bir genellemeye gidilemez. Buna karşın, yasadışı olan her türlü ekonomik faaliyet, kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde incelenmelidir.

Ahlaka aykırılık kriteri: Ekonomik faaliyetler yasal olsalar bile bir toplumda geçerli ahlaki normlara uygun olmayabilir. Örneğin *bilerek yanlış ya da yalan beyanlarla tüketicilerin aldatılmasına dayalı ticaret* bu kritere göre kayıtdışı ekonomik faaliyettir⁴³. Ancak, yasadışılık ve ahlaka aykırılık kanımızca kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kesin sınırlarını belirlemez. Çünkü, enformel ekonomik faaliyetlerde kendi

⁴¹Kayıtdışı ekonomik faaliyetler denildiğinde genellikle yeraltına kaymış hiç de masum olmayan faaliyetler anlaşılmalı birlikte literatürde bazı yazarlar tarafından belirlenen ve self servis ekonomisi olarak adlandırılan komşuya yardım, çocuk bakıcılığı gibi menfaat gözetmeksizin dostluk ve ahablık çerçevesinde ihtiyaçları gidermeye yönelik yapılan bazı masum faaliyetlerde kayıtdışı ekonomik faaliyetler içerisinde sayılabilmektedir. Bkz. Özsoylu, 1996, a.g.e., s.13.

⁴²Özsoylu, 1996, a.g.e., s.10-12; Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.123.

⁴³Özsoylu, 1996, a.g.e., s.11.

hesabına çalışanların bu kriterler ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilmesi tartışmalıdır. Örneğin seyyar satıcıların yasalara aykırı olarak çalıştıklarını ve ahlaka aykırı faaliyetlerde bulunduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü, seyyar satıcıların bir kısmı götürü usulden vergi ödeyerek veya belediyelerin göstermiş olduğu alanlarda belirli bir işgaliye parası vererek çalışmaktadırlar. Hatta büyük bir kısmı ülkemizde yasalarca vergiden muaf bırakılmıştır⁴⁴.

İstatistiksel olarak ölçülemezlik kriteri: Bu kriter gereği faaliyetler yasal ya da yasalara aykırı olsun, eğer muhasebe teknikleri çerçevesinde ölçülemiyor ya da ölçülebiliyor fakat belli bir dönemde ölçülememiş ise, kayıtdışı ekonomik faaliyet sayılırlar. Buna göre enformel ekonomik faaliyetler de kayıtdışı ekonomik faaliyetler arasında sayılmaktadır. Ancak, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan insanlarla kaçakçılık, tefecilik, kalpazanlık yapan kişileri, salt her iki grubunda yaptıkları faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemediği için aynı kavram altında değerlendirmek güçtür. Kaldı ki BM, 1993 SNA'sında yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin dahi etkin ve kapsamlı bir şekilde ölçümünün yapılabileceğini belirtmiştir⁴⁵.

Gelir sağlama kriteri: Bu kriter gereği ise bir faaliyetin kayıtdışı ekonomik faaliyet olabilmesi için gelir ya da karşılık elde ediliyor olması gerekir. Buna göre enformel ekonomik faaliyetler genel olarak kayıtdışı ekonomik faaliyetler içerisine girecektir. Oysa, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlar ile diğer kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde bulunanlar arasında elde edilen gelir bakımından büyük farklar bulunmaktadır. Enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanlar ya da ücretli çalışanların elde ettikleri gelir ancak kendileri ve ailelerinin geçimini sağlayacak kadar olurken, diğer taraftan yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde bulunularak elde edilen gelirler ise çok büyük rakamlara ulaşmaktadır. Bu nedenle, enformel ekonomik faaliyetlerin, sadece istatistiksel olarak ölçülememesinden dolayı yeraltı ekonomisi ile birlikte değerlendirilmesinin yanlış olduğunu düşünüyoruz. Yine de enformel ekonomik

⁴⁴Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.124.

⁴⁵"Illegal Production and Concealed Production", a.g.e., s.43.

faaliyetler ile yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin, gelir elde etme ve ölçülemezlik kriterleri ile kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde yer aldığını söylemeliyiz. Bu nedenle her iki kavram çalışmamızda, zorunlu olarak, kayıtdışı ekonomik faaliyetler kapsamında birlikte irdelenecektir.

Çalışmamızda kayıtdışı ekonomik faaliyetler; devletin denetleyici ve düzenleyici kurallarının uygulanmadığı, gelir elde etmeye yönelik, istatistiksel olarak ölçülemeyen⁴⁶, bu nedenle de GSMH hesaplamalarına yansımayan⁴⁷ gelir elde etmeye yönelik, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşlarında kaydı olmayan bu anlamda *gayri-resmi ekonomik birimler*ce yapılan ekonomik faaliyetler olarak tanımlanacaktır. Yine bu çalışmada enformel ekonomik faaliyetler ile yeraltı ekonomisi faaliyetleri öncelikle yasadışılık ve ahlaka aykırılık kriteri göz önüne alınarak ayrılaştırılacaktır. Çünkü bizce, enformel ekonomik faaliyetlerde, yeraltı ekonomisi faaliyetlerinden farklı olarak faaliyetin kendisi yasaklanmamış, sadece faaliyet yasaların öngördüğü şekilde yapılmamıştır ya da yasal herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Eşdeğışle, enformel ekonomik faaliyetlerde yasadışılık değil, kuraldışılık sözkonusudur. Oysa, yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde faaliyetin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması (kuraldışılık) değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması (yasadışılık) sözkonusudur. Aynı şekilde yeraltı ekonomisi faaliyetlerinde ahlaka aykırılığın bulunduğunu söylemek mümkün iken enformel ekonomik faaliyetlerin ahlaka aykırılığından söz etmek güçtür.

2.1. Enformel Ekonomik Faaliyetler

Resmi olmayan, standartdışı anlamına karşılık gelen *enformel* sözcüğü⁴⁸ Dünya'da ekonomik kalkınma yazınında ilk kez 1970'li yılların başında⁴⁹ önce Keith

⁴⁶Enformel ekonomik faaliyetler DİE'nin düzenli bir şekilde yapmış olduğı "Hanehalkı İşgücü Anketi" sonuçlarında Tespit/tahmin edilebilmekte ancak yeraltı ekonomisi faaliyetleri anketlerle de olsa tespit edilememektedir.

⁴⁷Toptaş, 1998, *a.g.e.*, s.1.

⁴⁸İngilizce Türkçe Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü, Cilt No:I, İstanbul, 1996, s.461.

⁴⁹Yasemin Güngör, "Enformel sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri, *İktisat Dergisi*, Ağustos-Eylül 1997, s.58; Koçoğlu, 1997, *a.g.e.*, s.1.

HART tarafından kullanılmış, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Dünya İstihdam Programı ve bu program kapsamında yayınlanan Kenya Raporu ile de işlerlik kazanmıştır⁵⁰. Ancak, her ülkenin kendine özgü koşulları nedeniyle enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamında, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerde de olduğu gibi uluslararası düzeyde bir fikir birliğine varılamamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar bazen *kentsel yoksul* olarak da adlandırılabilir, yol, su, elektrik vb. kentsel refah imkanlarından en az yararlanan, düşük gelirli hane halkları şeklinde ifade edilmiş, böylece bu kişilerin istihdam yapılarıyla sosyal yapıları birlikte nitelendirilmiştir. Bazen de enformel ekonomik faaliyetlerin genel ekonominin içinde olup olmadığı tartışılmış⁵¹ ya da işsizlik ve eksik istihdamla ilişkilendirilmiştir⁵².

Uluslararası literatürde az gelişmiş ülkelerde sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş bulamayan ve yeterli gelir elde edemeyen kentsel işsizlerin yaşamlarını sürdürebilmekte çoğu kez tek seçeneği olarak görülen enformel ekonomik faaliyetler, 1970'lerde ekonomi politikerlerince istihdam ve büyümeyi olumlu yönde etkileyen bir faaliyet türü olarak görülmeye başlanmıştır⁵³.

1980'lerde ise, enformel ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomik faaliyetlerle ilişkileri ve ihracat potansiyeli üzerinde durularak, bu kesimin devletin düzenleme ve denetleme alanı dışında faaliyet göstermesinin üretim maliyetlerini düşürdüğü, birçok kayıtlı kesim işletmesinin, özellikle dış piyasalarda rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla, düşük maliyetle üretim yapan enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerle ilişki içinde olduğu düşünceleri ağırlık kazanmaya başladı. Bu kapsamda, enformel ekonomik faaliyetlere daha çok, esnek uzmanlaşma ve ihracata dönük gelişme politikaları çerçevesinde yer verildi⁵⁴.

⁵⁰Charmes, "A Critical...", a.g.e., s.10-12.

⁵¹Yasemin Yücesoy Güngör, "Enformel Sektör Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s.7.

⁵²Charmes, "A Critical...", a.g.e., s.11.

⁵³Özar, "Kentsel...", a.g.e., s.510.

⁵⁴Özar, "Kentsel...", a.g.e., s.510.

Tarihsel gelişiminden de anlaşılabilceği gibi, enformel ekonomik faaliyetler, içerik olarak geniş bir alanı kapsadığı için konuyu ele alanların öncelikleri ile ilgili olarak anlam değişikliğine uğrayabilmekte ve sınırları kesin olarak belirlenemediği eşdeğişle ölçülemeyi için, değişik bakış açıları ile farklı tanımları yapılabilmektedir⁵⁵. Genel olarak ise, ekonomik faaliyetler *formel* ve *enformel* olarak ikiye ayrılmakta ve enformel ekonomik faaliyetlerin, formel ekonomik faaliyetler dışında kalan faaliyetleri kapsadığı söylenilmektedir.

Enformel ekonomik faaliyetler, esas olarak küçük ölçekli bir biçimde, aile içinde ya da arkadaşlar, komşular arasında, genel olarak tam gün süreli değil kısmi süreli olarak, nakit veya sosyal birtakım menfaatler karşılığında yapılan mal ve hizmet üretim ve ticaretini kapsamakta⁵⁶ ve bu faaliyetler hukuki bakımdan yasalardan bir anlamda yasadışı olana kadar geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu faaliyetler resmi muhasebe sistemine girmeyen, ekonomik ölçüm teknikleri ile kayıt altına alınamayan gayri resmi ekonomik faaliyetlerdir⁵⁷. Tüm bu özellikleri yüzünden de enformel ekonomik faaliyetler tam olarak saptanılmamaktadır⁵⁸.

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanınmamış olan ya da hukuken statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kuraldışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı arz eden üretim ve çalışma ilişkileri alanını içerir⁵⁹. Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, ekonominin kuraldışı, standartdışı ve uyumsuz parçasını ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Kavram geliştirmekte olan ülkelerde modern çalışma ilişkilerinin ve kapitalist girişimin birincil amacı olan “kar

⁵⁵Aysu Bozkır, “İnformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişkenlik Özelliği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s.24.

⁵⁶Harold Lubell, **The Informal Sector in The 1980's and 1990's**, OECD Development Centre, 1991, s.18.

⁵⁷Stuart, “The Working...”, a.g.e., s.461.

⁵⁸Alejandro Portes, **The Informal Economy**, New York, 1989, s.26.

⁵⁹Yasemin Güngör, “Kurumsallaşmamış (Enformel Sektör) İşgücünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye’de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı No:66, 1995, s.203.

güdüsu" dışında işleyen; birincil amacı istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, kıt emek ve sermayenin, büyük ölçüde aile ve geleneksel çalışma ilişkilerinin egemen olduğu, basit iş örgütlenmesine dayalı üretim biçimlerini ifade etmek üzere ekonomik kalkınma terminolojisine girmiştir. Enformel ekonomik faaliyetler kavramı, üretim biçimlerini ifade etmek kadar, bu faaliyetlerde çalışan işgücünü ayırmak ve tanımlamak için de kullanılmıştır⁶⁰.

Bu genel açıklamaların ardından şimdi enformel ekonomik faaliyetlerin tanımını, kapsamını ve tarihsel gelişimini biraz daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

2.1.1. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Tanımı

Enformel ekonomik faaliyetler; formel yapının kapsamadığı boşluklardan yararlanan, herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri içermektedir⁶¹.

ILO; enformel ekonomik faaliyetleri, kayıtlı olmama kriterine göre tanımlamaktadır. ILO'ya göre enformel ekonomik faaliyetler, temel amacı ilgili kişilere istihdam ve gelir yaratmak olan, mal ve hizmet üretimleriyle uğraşan ekonomik birimleri karakterize etmektedir. Bu üniteler, tipik olarak küçük organizasyonla çalışan üretim faktörlerinden sermaye ve işgücü arasında çok küçük veya hiç farklılık göstermeyen, küçük ölçekli birimleri göstermektedir⁶². İşgücü ilişkileri ise genelde

⁶⁰Enformel ekonomik faaliyetler kavramını ilk kez kullanan Keith Hart'ın kavramı, hızlı kentleşme sonucu kentlere göç eden, niteliksiz olan ve modern kesimde iş bulamadığı için verimsiz veya düşük verimli, süresiz, düşük gelirli işlerde, daha çok kendi hesabına çalışan işgücü kesimini, modern kesimdeki diğer işgücünden ayırmak amacıyla kullandığı görülmektedir. Bkz. Keith Hart, "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana", **The Journal of Modern African Studies**, Volume:2, No:1, 1973.

⁶¹Mustafa Açıkalin, "Kara Ekonomi", **Maliye Dergisi**, Sayı No:70, Temmuz-Ağustos 1984, s.69.

⁶²Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.25.

resmi ve garantili bir iş sözleşmesi yerine sosyal, kişisel ve akraba ilişkilerine dayanan ilişkiler şeklindedir⁶³.

EUROSTAT ise enformel ekonomik faaliyetleri, mali otoriteler veya sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan gayri-resmi ekonomik birimlerin faaliyetleri olarak tanımlamaktadır⁶⁴.

Çalışmamızda ise önce enformel ekonomik faaliyetlerin genel özellikleri belirlenecek ve tanım, bu genel özelliklerden hareketle yapılandırılacaktır.

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler; mali otoriteler ve sosyal güvenlik kuruluşları kayıtlarında bulunmayan⁶⁵ birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmelerine dayalı, küçük ölçekli, ekonomik birimlerdir⁶⁶. Tanımda kullanılan *küçük ölçekli ekonomik birimler* ifadesi ise genellikle niceliksel bir kritere bağlanmakta ve kimi zaman beş⁶⁷ kimi zaman da on⁶⁸ kişiden az çalışanı bulunan işletmeler enformel işletme olarak kabul edilebilmektedir. Ancak çalışan kişi sayısına işletme sahibinin ya da ücretsiz aile işçilerinin dahil edilip edilmeyeceği konusunda literatürde bir görüş birliğine varılabilmiş değildir. Bunun yanı sıra enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin genel özellikleri olarak; yasal ya da idari düzenlemeler dışındaki uygulamalar, aile üyelerinin istihdamı, belirli olmayan çalışma ve gün saatleri, nihai tüketim için üretim⁶⁹, çalışanların temel eğitim süresinden az eğitim görmüş olmaları,

⁶³Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.25.

⁶⁴"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", Organization for Economic Co-Operation and Development, Joint OECD/UNECE Meeting of National Accounts Experts, STD/NA/(93)2, s.10.

⁶⁵"Review of Concepts and Definitions for use in Statistics of The Hidden and Informal Economy", a.g.e., s.73.

⁶⁶Farid un Din Ahmad, "Study on Unorganized/Unprotected Workers in Pakistan", **Labour Laws Working Poor**, ILO-ARPLA, Bangkok, 1990, s.80.

⁶⁷Fields, 1990, a.g.e., s.64.

⁶⁸Charmes, 1990, a.g.e., s.13.

⁶⁹Lubell, 1991, a.g.e., s.27.

belirli faaliyetler için elektrik enerjisinin kullanılmaması ve faaliyetin yarı sürekli olması da sayılmaktadır⁷⁰.

ILO, 1987'deki 14. Çalışma İstatistikleri Uluslararası Konferansı'nda çeşitli tanımlardan, uygun bir senteze ulaşmak amacıyla, uluslararası karşılaştırmaların yapılabilmesine de olanak sağlayacak bazı öneriler sunmuştur⁷¹. Bu çerçevede enformel ekonomik faaliyetler; kayıtsız işletmeler ile kayıtlı olmasına rağmen kayıtsız işletmelerle benzer karakterli girişimlerde bulunan işletmelerin faaliyetlerini kapsamaktadır. Benzer karakterler ise; *örgütlülük düzeyi*, *faaliyet ölçeği* ve *teknoloji düzeyi* ile belirlenmektedir. *Örgütlülük düzeyi*, üretimin örgütlenmesi ve yönetim tarzı ile⁷² ya da bir sosyal güvenlik sistemine üyelik ile. *Faaliyet ölçeği*, düzenli işçi sayısı ile. *Teknoloji düzeyi*, imalat girişimlerinde enerji kaynağının türüne ve imalat dışı girişimlerde de, gereksinilen nitelik düzeyi temel alınarak tanımlanmaktadır⁷³.

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler, devlet denetimi altında olmayan ve yeni işletmelerin girişinin kolay olduğu rekabetçi piyasalarda faaliyet gösterirler⁷⁴, emek yoğun ve genellikle uyarlanmış teknoloji kullanırlar⁷⁵. Küçük bir yatırım gerektiren, ihtisaslaşmanın hemen hemen hiç olmadığı⁷⁶, esas olarak üretime büyükçe bir katkı sağlamayan faaliyetlerde bulunurlar⁷⁷.

Enformel ekonomik faaliyetleri, çalışmamız açısından, yukarıdaki özelliklerinden hareketle; birincil amacı ilgili kişilere istihdam ve geçimlik gelir yaratmak olan, basit iş örgütlenmesine dayalı, devlet denetimi altında olmayan

⁷⁰Charmes, 1990, a.g.e., s.13.

⁷¹Charmes, 1990, a.g.e., s.11.

⁷²Özsoy, 1992, a.g.e., s.6.

⁷³Charmes, 1990, a.g.e., s.15.

⁷⁴Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.110.

⁷⁵Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.109.

⁷⁶Sencer Ayata, **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik**, Ankara, 1987, s.59.

⁷⁷Kıray, "Koordinasyonsuz...", a.g.e., s.5.

piyasalarda faaliyet gösteren, küçük ölçekli, gayri-resmi ekonomik birimlerin; herhangi bir yerde kaydı bulunmayan, vergileme bakımından izlenemeyen, yasalar tarafından düzenlenmemiş, bu anlamda yasal korumadan yararlanamayan ekonomik faaliyetleri olarak tanımlanacaktır.

2.1.2. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Kapsamı

Çalışmamızda enformel ekonomik faaliyetlerin çerçevesi çizilip, içereği belirlenirken öncelikle ekonomik ünite olarak bireyin mi yoksa işletmenin mi ele alınmasının uygun olacağı sorusu ile karşılaşılmıştır. Çünkü, enformel ekonomik faaliyetler bireyden ya da işletmeden hareket edilerek tanımlanabilir. Tanımda işletmeden hareket edilirse; enformel işletmeler, fiziki ve beşeri sermaye sınırlamaları olan, mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı ile uğraşp, birincil amacı istihdam ve gelir yaratmak olan küçük ölçekli ekonomik birimler olarak belirlenebilecek⁷⁸, enformel ekonomik faaliyetler ise yukarıda genel özellikleri verilen enformel işletmelerin ekonomik faaliyetleri olarak karşımıza çıkacaktır. Diğer taraftan tanımda bireyden hareket edilirse; yürürlükte olan hukuk kuralları ya da sendikal örgütler tarafından korunmayan/korunamayan işgücünün yer aldığı ekonomik faaliyetler enformel ekonomik faaliyetler olarak tanımlanabilecektir⁷⁹.

Enformel ekonomik faaliyetlerin tanımında işletmeden hareket edilirse, ekonomik faaliyetlerin ayırımına ilişkin şeklimizde⁸⁰ enformel ekonomik faaliyetler içinde belirlenen ve incelenen *ücretli çalışanlar* çalıştıkları işletmeler esas olarak kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunduğundan, enformel ekonomik faaliyetler kapsamında ele alınamayacaktır. Ancak bizce kayıtlı ekonomik faaliyetlerin bir kısmının kayıtdışı bırakılması olarak açıklanabilecek bu tür bir uygulama ile işletmeye çeşitli avantajlar

⁷⁸Fields, 1990, a.g.e., s.64.

⁷⁹Buna göre fabrika işçileri formel, küçük girişimlerde çalışanlar ve geçici işçiler enformel olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Lubell, 1991, a.g.e., s.18.

⁸⁰Ekonomik faaliyetlerin ayırımına ilişkin ŞEKİL 1 için Bkz. bu çalışma, s.11.

sağlanmakta iken işgörene güvencesiz kalma, organize olamama, düşük ücretle çalışma gibi önemli ölçüde dezavantajlar yüklenilmektedir⁸¹.

Çalışmamızda amaç, güvencesiz ve korumasız çalışma biçimlerini incelemek olduğundan eşdeğişle enformel ekonomik faaliyetin istihdam boyutuyla ilgili olduğumuzdan, enformel ekonomik faaliyetlerin tanımlanmasında ekonomik ünite olarak hem birey, hem de işletme ele alınarak karma bir yaklaşım geliştirilecektir. Böylece sosyal politikalarla korunması gereken enformel istihdam biçimlerinin enformel ekonomik faaliyetler içinde incelenmesi yoluna gidilecektir⁸². Bu anlamda, enformel istihdam biçimleri arasında sayılan;

-Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin çalışma yasalarının kapsamı dışında kalmak üzere istihdam ettikleri kaçak çalışanlar,

-Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin dolaylı olarak istihdam ettikleri bağımlı ev ekonomisi faaliyetlerinde çalışanlar,

-Enformel işletmelerde yasal düzenleyici çerçevenin dışında çalışan çırak ve ücretli işçiler de çalışmamızda enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamı altında incelenecektir. Çünkü amacımız tipik özelliği, kayıtsız, örgüsüz ve korumasız olan⁸³ çalışma statülerini kapsama alarak sosyal korumaya yönelik politikaları belirlemektir.

2.1.3. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Genel Özellikleri

Enformel ekonomik faaliyetlerde görülen çeşitlilik, bu faaliyetlerin özellikleri itibariyle de bir çeşitlilik ortaya çıkarmaktadır. Yine de bu faaliyetlere ilişkin olarak genellikle yedi temel özellik ortaya konulmaktadır. Bunlar;

⁸¹Ayrıntılı bilgi için bkz. bu çalışma, s.40.

⁸²Ekonomik ünite olarak birey ele alındığında ise, kayıtlı ekonomik faaliyetler içerisinde yer alan, kamu sektörü veya özel sektör işletmelerinde çalışmakla birlikte boş zamanlarında işportacılıkta yapan bir bireyin faaliyetinin informel ekonomik faaliyetler arasında incelenip incelenemeyeceği vb. sorunlarla karşılaşılabilir.

⁸³Güngör, "Enformel...", a.g.e., s.58.

- i- Giriş Kolaylığı
- ii- Rekabetçi piyasalar
- iii- İçsel Kaynak Kullanımı
- iv- Girişimlerin Aile Sahipliği
- v- Küçük Ölçekli İşletmeler
- vi- İşgücü Yoğun ve Uyarlanmış Teknoloji Kullanımı
- vii- Formel Eğitim Sistemi Dışında Kazanılmış Yetenekler⁸⁴ olarak sıralanmaktadır.

Çalışmamızda ise enformel ekonomik faaliyetlerin genel özelliklerine ilişkin olarak dört temel kriter üzerinde durulacak. Yukarıda ortaya konulan bütün özelliklerin bu dört temel kriter içinde incelenmesine çalışılacaktır. Bunlar;

- i- Giriş Kolaylığı
- ii- Küçük Ölçek
- iii- Düşük Gelir
- iv- Kurlsız, Güvencesiz, Örgütsüz Yapıdır.

Ancak belirtilmelidir ki, yukarıda enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin olarak sıralan temel özellikler, bütün enformel ekonomik faaliyetler de mutlak ve aynı ölçüde görülmemekle birlikte bu faaliyetlerin genelinde ağır basan özellikleri olarak ortaya konulmaktadır.

- i- Giriş Kolaylığı

Enformel ekonomik faaliyetler doğası gereği basit iş örgütlenmesine dayalı ve uzmanlaşmayı gerektirmeyecek kadar küçük çaplı olduğundan, bazı faaliyetler için işyerinin varlığı bile gerekmediğinden bu faaliyetlerde yer almak için büyük bir sermayeye, teknik bilgiye ya da nitelikli işgücüne de gereksinim yoktur. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetler girişin serbest olduğu, işgücü piyasasının korumasız bir

⁸⁴Fields, 1990, a.g.e., s.53; Charmes, 1990, a.g.e., s.13; Philippe Hugon, "The Informal Sector Revised in Africa", **The Informal Sektor Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990, s.71.

parçası durumundadır⁸⁵. Kamu otoriteleri ise, genellikle bu tür ekonomik faaliyetleri olumsuz olarak değerlendirmekle birlikte, yaratılan istihdam ve gelir olanaklarını düşünerek çoğunlukla karşı bir tutum göstermemekte, ilgili yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde ve uygulanmasında bu yapıya anlayışla yaklaşmaktadır⁸⁶. Ayrıca, bu tür ekonomik faaliyetlerin genel ekonomi içinde önemli bir büyüklüğe erişmesi halinde alınacak polisiye tedbirler de etkisiz kalmaktadır⁸⁷. Tüm bu nedenlerden ötürü de enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmak isteyen bireyler hiçbir ciddi engelle karşılaşmamaktadır⁸⁸.

ii- Küçük Ölçek

Enformel ekonomik faaliyetlerin finansmanı çok sınırlı bir oto finansmana dayanmaktadır. Genellikle ilk sermaye kırsal alandaki mülklerin satılmasıyla elde edilmekte⁸⁹, aile mülkiyeti egemen olmakta⁹⁰, gerekli işgücü ise çoğunlukla aile bireyleriyle giderilmektedir⁹¹. Faaliyetler ya dar bir fiziki ortamda gerçekleştirilmekte ya da sabit bir işyeri olmaksızın seyyar özellikler göstermektedir. Bu nedenle de enformel işletmelerin kira, aydınlatma, işgücü maliyetinin bulunmaması ya da düşüklüğü gibi nedenlerle maliyet ve fiyat üstünlükleri oluşmaktadır⁹². Bu faaliyetler talebe bağlı olarak ölçek değiştirmekte, tüketiciye daha kolay ulaşabilmekte, talepteki bölgesel değişmelere hızla uyum gösterebilmektedir⁹³. Ancak sayılan sınırlılıklar nedeniyle üretim küçük ölçekli bir biçimde gerçekleştirilmektedir.

⁸⁵Sethuraman S. V. , "The Role of the Urban Informal sector", **The Urban Informal Sector in Developing Countries: Employment, Poverty, and Environment**, Ed. S. V. Sethuraman, International Labour Office, Geneva, 1981, s.14.

⁸⁶Ekin, 1995, a.g.e., s.42.

⁸⁷Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.106.

⁸⁸Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.124.

⁸⁹Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.107.

⁹⁰ILO Employment Incomes, 1972, s.5.

⁹¹B. Roberts, "The Informal Sector in Comparative Perspective", **Perspectives on The Informal Economy**, Ed. Leo A. Deprus, Boston, 1990, s.23.

⁹²Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.125.

⁹³Ekin, 1995, a.g.e., s.42.

iii- Düşük Gelir

Girişin kolay olduğu, küçük ölçekli işlerin sağladığı gelirlerde düşük olmaktadır. Ancak sorun, bu faaliyetlerdeki gelir düşüklüğünün neye göre saptanılacağıdır.

Enformel ekonomik faaliyetlerdeki kazanç düzeyi, asgari ücret ile veya kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki ortalama ücret ile karşılaştırılabilir. Her ikisi de, enformel ekonomik faaliyetlerdeki gelir düzeyi hakkında bilgi verecektir. Birincisi, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların ne kadarının, asgari gelir düzeyinde yaşadığını göstermesi açısından önemlidir. İkincisi ise, enformel ekonomik faaliyetlerdeki ücret düzeyi ile kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki ücret düzeyi arasındaki farkı görmek açısından önem kazanacaktır.

Sonuçta enformel ekonomik faaliyetlerdeki bütün çalışmalardan elde edilen gelirin düşük olduğu söylenemez. Örneğin enformel ekonomik faaliyetlerdeki küçük üreticilik faaliyetlerinde kendi hesabına çalışanların, bu faaliyetler içinde üst gelir grubunu oluşturduğu ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerle karşılaştırıldığında da daha yüksek düzeyde olduğu söylenilmektedir⁹⁴.

iv- Kurlsız, Güvencesiz, Örgütsüz Yapı

Enformel ekonomik faaliyetler hukuken statüsü tanınmamış olan ya da statüsü tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kural dışı konuma düşen üretim ve çalışma ilişkileri alanını içerir⁹⁵. Eşdeğişle yapılan iş yasal olarak düzenlenmemiş olabilmekte ya da yasal olarak düzenlenmiş olsa da faaliyetin bir kısmı ya da tamamı resmi otoriteye bildirilmeyerek kurlsız bir yapıda gerçekleştirilmektedir⁹⁶. Bu yapıda

⁹⁴Güngör, 1993, a.g.e., s.47-48.

⁹⁵Güngör, "Kurumsalaşmamış...", a.g.e., s.203

⁹⁶Aydemir, 1995, a.g.e., s.14-16; Lubell, 1991, a.g.e., s.18; ILO The Dilemma of the Informal Sector, Report of The Director General, International Labour Conference 78th Session, Geneva, 1991, s.35.

asgari ücret, sosyal güvenlik gibi yasal korumalar da sözkonusu değildir⁹⁷. Bunun yanı sıra enformel işletmelerin faaliyet alanı genellikle kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin karlı olarak görmediği için yer almadığı ya da yer alamadığı rekabetin yoğun olduğu, tekelci müdahalelerin bulunmadığı piyasalardır⁹⁸. Bu piyasalarda iş değiştirme oranı yüksek olmakta bu nedenle de bir araya gelip örgütlenme olanakları bulunmamaktadır⁹⁹.

2.1.4. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Tarihsel Gelişimi

Enformel ekonomik faaliyetlerin parasal boyutunun II. Dünya Savaşı sonrasında, tüm Dünya’da GSMH’nin %20’sine yaklaştığı hesaplanmıştır. 1976’da ABD’de yapılan bir araştırma ise, yeraltı ekonomisi faaliyetlerini de içeren ve *bildirilmeyen gelir* olarak tanımlanan bu kayıpların 175 milyon dolara ulaştığını ve GSMH’nin %10’una vardığını göstermiştir. Bu dönemde, ekonomik faaliyetler ile ilgili resmi ekonomik istatistiklerin gösterdiği, ölçtüğü düzey ve eğilim ile durgunluk işaretleri arasında kabul edilmeyecek farklar hissedilmeye başlanmış ve bu gelişmeler bir çok ülkede yeni vergi reformlarının yapılmasına yol açmıştır¹⁰⁰. 1980’lerde yapılan bir başka araştırma ise, ABD’de bildirilmeyen gelirin 280-420 milyar dolar olduğunu göstermektedir. Bu miktar ise GSMH’nin %16-24’ü arasında değişmektedir¹⁰¹.

Bu artışta, özellikle 1970’li yıllarda Ortadoğu’da İsrail ile bazı Arap ülkeleri arasında yaşanan siyasal gerilimin 1973 yılında büyük bir bölgesel savaşa dönüşmesi önemli bir yere sahiptir. Çünkü, bu savaş sonrasında birçok gelişmiş ülkenin temel enerji kaynağı olan petrol, büyük petrol üreticisi olan Ortadoğu ülkeleri tarafından

⁹⁷Sethuraman, “The Role...”, a.g.e., s.14.

⁹⁸ILO, Employment Incomes, 1972, s.5; Sethuraman, “The Role...”, a.g.e., s.12.

⁹⁹Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.109.

¹⁰⁰Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.2.

¹⁰¹Edgar L. Feige, **The Underground Economies Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, London, 1986, s.5; Carol S. Carson, “The Underground Economy, An Introduction”, **Survey of Current Business**, S.64, May 1984, s.34.

İsrail'i destekleyen ülkelere karşı bir baskı aracı olarak kullanılmış; petrol üretiminin sınırlandırılması ve fiyatının yükseltilmesi doğrultusunda alınıp uygulanan kararlar ise, petrol ve petrol ürünlerine büyük ölçüde bağımlı olan ülkeleri uzun süreli bir bunalıma sürüklemiştir. Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde üretim düzeyi hızla düşmüş, buna bağımlı olarak istihdam olanakları azalırken, gelişmekte olan ülkelerde de petrole duyulan zorunlu gereksinim, dış ticaret açıklarının çoğalışına yol açmıştır. Böylece, enflasyon oranları yükselmiş, ekonomilerinin istihdam yaratabilme olanakları da büyük ölçüde daralmıştır¹⁰². Küresel kriz sonrası gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarının artması¹⁰³ ve istihdam sorunları ciddi politikalar ve yapısal uyum çalışmalarını gündeme getirmiştir¹⁰⁴.

Yüzyılımızın son çeyreğinde yaşanan değişim ile birlikte, üretim süreçlerinde *esnek üretim*¹⁰⁵ olarak nitelendirilen, genellikle küçük işletmelerde fason üretime dayanan, yeni bir üretim organizasyonunun uygulanmakta olduğunu ve bunun ekonomik kriz koşullarında firmalar açısından son derece başarılı sonuçlar yarattığını görmekteyiz. Ancak, üretim süreçlerinin bazı aşamalarının taşeron şirketlere devredilmesi sonucunda, hem gelişmiş hemde gelişmekte olan ülkelerde, özellikle de ihracata yönelik üretim yapan, ucuz emeğe dayalı, elektrik, elektronik, kozmetik, dayanıklı tüketim malları, hazır giyim gibi¹⁰⁶ üretim alanlarında enformel ekonomik

¹⁰²Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:474, Eskişehir, 1997, s.142-143.

¹⁰³Fikret Başkaya, "Sermayenin Küreselleşmesi ve Neo-Liberalizm Vahşeti", **Özgür Üniversite Forumu**, Cilt No: I, Sayı No: 1, Nisan 1997, s.23; Fuat Ercan, "Kalkınma(dan) Yapısal Uyuma, Küreselleşmeden Marjinalleşmeye Afrika", **Özgür Üniversite Forumu**, Cilt No: I, Sayı No: 1, Nisan 1997, s.92.

¹⁰⁴Charmes, 1990, **a.g.e.**, s.10.

¹⁰⁵Esnek üretim; üretim bandında kitlesel olarak gerçekleşen standartlaşmış mal üretiminden (fordist üretim) farklı bir üretim biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Tüketicinin beğenisine göre değişen talebi kısa sürede karşılamaya yönelik bu üretim biçiminde bireysel tercihlere uyum sağlamak önem taşımaktadır. Bu anlamda esnek üretim, sanayi yapılarında, üretim tekniklerinde, sermaye yapısında, tüketim biçimlerinde ve özellikle işgücü piyasası ve işletme uygulamalarını etkileyen yapısal değişimle ilgili bir kavramdır. Bkz. Zeki Erdut, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, İzmir, 1998, s.36.

¹⁰⁶Lourdes Beneria, "Subcontracting and Employment Dynamics in Mexico City", **The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries**, Ed. Alejandro Portes-Manuel Castells-Lauren A. Benton, The John Hopkins University Press, USA, 1989, s.176.

faaliyetlerin de büyük oranda arttığı görülmektedir¹⁰⁷. Örneğin küçük üreticilik faaliyetleri, ucuz işgücü kullanımı ile, Dünya pazarının 1970'lerden bu yana daha rekabetçi hale gelen değişken, istikrarsız pazar koşullarına ve ürün tercihlerine uyum sağlayabilmiş ve sanılanın aksine gelişmiştir¹⁰⁸. 1980'lerde ise, 13 OECD ülkesinde, kendi hesabına çalışanların, toplam istihdamdan daha hızlı arttığı saptanmıştır. Kendi hesabına çalışanların göreceli payındaki artışın bir neden ise, bazı firmaların eve iş verme şeklindeki tercihleri ile açıklanmıştır. Sonuçta, özellikle ev ekonomisi faaliyetlerinde de önemli artışlar kaydedilmiştir¹⁰⁹. Enformel ekonomik faaliyetlerdeki bu tür artışların ise, işgüvenliği yasalarının daha kısıtlayıcı olduğu ve işverenin katkı paylarının göreceli yüksek olduğu ülkelerde, daha yaygın olarak gözlemlendiği belirtilmektedir¹¹⁰. Ayrıca, yapılan bazı araştırmalarda, yüksek vergi oranlarının ve gelişen kamu hizmetlerinin de enformel ekonomik faaliyetleri genişleten faktörler olduğu iddia edilmekte¹¹¹ ve neo-liberal politikalar önerilmektedir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerde dahi enformel ekonomik faaliyetler, özellikle kriz dönemlerinde, sınırlı da olsa bir istihdam yaratmakta ve enformel ekonomik faaliyetlerin örneklerine gittikçe daha sık rastlanılmaktadır¹¹². Sonuçta enformel ekonomik faaliyetler gittikçe büyümekte ve önemi azalmamaktadır¹¹³. Örneğin 1990-1993 yılları arasında Latin Amerika ülkelerinde yaratılan istihdamın %83'nün enformel ekonomik faaliyetlerde yaratıldığı ifade edilmektedir¹¹⁴. Aynı şekilde son 10-12 yıllık dönemde kentsel ekonomik faaliyetlerde enformel istihdamın payının Fas'ta %57,

¹⁰⁷Hacer Ansal, "Ekonomik Yeniden Yapılanma Sürecinde Kadın Emeği", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.170.

¹⁰⁸Ansal, "Ekonomik...", a.g.e., s.170.

¹⁰⁹Ansal, "Ekonomik...", a.g.e., s.170.

¹¹⁰Nurcan Özkaplan, "Sendikal Hareketler ve İşgücü Piyasalarında Yeni Eğilimler", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.123.

¹¹¹Feige, 1986, a.g.e., s.5.

¹¹²Ekin, 1995, a.g.e., s.11; Charmes, 1990, a.g.e., s.11.

¹¹³Charmes, 1990, a.g.e., s.11.

¹¹⁴İsmail Bircan, "Toplantı Sonuç Raporu", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.24.

Tunus'ta %47, Mısır'da %40'a ulaştığı, Alt Sahara Afrika ülkelerinde ise %62.5 olduğu tahmin edilmektedir¹¹⁵.

Bu gelişmeler günümüzde kamu otoriteleri ve uluslararası kurumlar tarafından göz önüne alınmakta ve yeni politikalar geliştirilmektedir. Örneğin, Dünya Bankası 1987 yılından itibaren, enformel ekonomik faaliyetleri gösterdiği dinamik ve alt saharadaki gelişmeler yüzünden dikkate almaya başlamıştır. Artan sayıdaki Afrika ülkesi ise enformel ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesine yönelik politikaların belirlenmesi amacıyla geniş ölçekli bir şekilde veri toplama ve sistematik planlama faaliyetlerine girişmiştir. Bununda ötesinde Tunus, Gana, Madagaskar, Zaire gibi ülkeler milli gelir tahminlerini yeniden gözden geçirmiş ve istatistik enstitülerinden enformel ekonomik faaliyetler ile ilgili çalışmaları kapsamlı bir şekilde yapmasını istemiştir. Ekvator, Kolombiya, Peru ve Meksika'da Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yardımıyla enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin araştırmalar yapılmıştır¹¹⁶.

2.1.5. Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Sürekliliği

Enformel ekonomik faaliyetlerin sürekliliği konusunda yapılmış bazı çalışmalarda bu faaliyetlerin kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişte *ara aşama* olduğu ya da bir *işçileşme* süreci olduğu belirtilmiştir¹¹⁷. Örneğin, Harris-Todaro'ya göre, enformel ekonomik faaliyetler, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş arayanların bir süre çalıştıkları geçici bir aşamadır. Buna göre, enformel ekonomik faaliyetlerin bulunmadığı bir ortamda, kırdan kente göç edenlerin iki seçimi vardır, ya kentte kalarak kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş aramaya devam edebilir, ya da kırsal kesime geri dönebilirler. Ancak bu durumda kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş bulma şansını hiç bir zaman elde edemeyeceklerdir. Enformel ekonomik faaliyetlerdeki gelir olanaklarının varlığı ise kırdan kente göç edenlere farklı bir seçim olanağı daha vermektedir; Kişi

¹¹⁵Aysen Tokol, **Sosyal Politika**, U.Ü. Güçlendirme Vakfı Yayın No: 20, U.Ü., İİBF İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırmaları Uygulama Merkezi Yayın No: 20, Bursa, 1997, s.67.

¹¹⁶Charmes, 1990, **a.g.e.**, s.11.

¹¹⁷Bozkır, 1993, **a.g.e.**, s.14.

kentte kalarak enformel ekonomik faaliyetlerde bir iş yapabilir boş zamanlarında ise kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş arayabilir¹¹⁸.

Gerçekten kente göç edenlerin bir çoğu Harris-Todaro'nun da öngördüğü gibi kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş bulma umudu ile kente göç etmekte ve iş arama sürecinde, girişin kolay olduğu enformel ekonomik faaliyetlerde gelir elde etmeye başlamaktadır. Acaba bu kişiler kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bir iş bulabilecekler midir ya da iş bulmaları durumunda enformel ekonomik faaliyetleri bırakarak kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçecekler midir? Kırdan kente göç edenlerin çoğu eğitimsiz ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki pek çok iş için gerekli vasıf düzeyine sahip olmadıklarından, bu faaliyetlerde iş bulabilmeleri oldukça güçtür. Bu nedenle bireyler genellikle enformel ekonomik faaliyetlerde kalmaktadırlar¹¹⁹.

Amprik araştırmalar sonucu elde edilen veriler de, enformel ekonomik faaliyetlerde kalış süresinin hiçde kısa olmadığını, eşdeğişle bu faaliyetlerin kalıcı olduğunu kanıtlar niteliktedir. SABOT (1975) ile STEEL ve TAKAGI'nin (1983) çalışmalarında enformel istihdamın sürekli bir nitelikte olduğu belirtilmiştir¹²⁰. Tahir BAŞTAYMAZ'ın Bursa'da yaptığı amprik araştırmada da kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bir iş bulana kadar geçinmek için enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların oranı %9.5 olarak bulunmuştur¹²¹. Yine Bursa'da yapılmış olan Aysu BOZKIR'ın araştırmasına göre ise, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların %59.57 si yaptıkları işi bırakıp kayıtlı ekonomik faaliyetlerde çalışmayı istememektedir¹²².

Sonuçta kentsel kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki sınırlı istihdam olanakları

¹¹⁸Fields, 1990, a.g.e., s.54-55.

¹¹⁹Fields, 1990, a.g.e., s.62.

¹²⁰Fields, 1990, a.g.e., s.62-63.

¹²¹Tahir Baştaymaz, Enformel Sektör Üzerine Bir Araştırma: Bursa Örneği, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Bursa, 1989, s.77.

¹²²Bozkır, 1993, a.g.e., s.122.

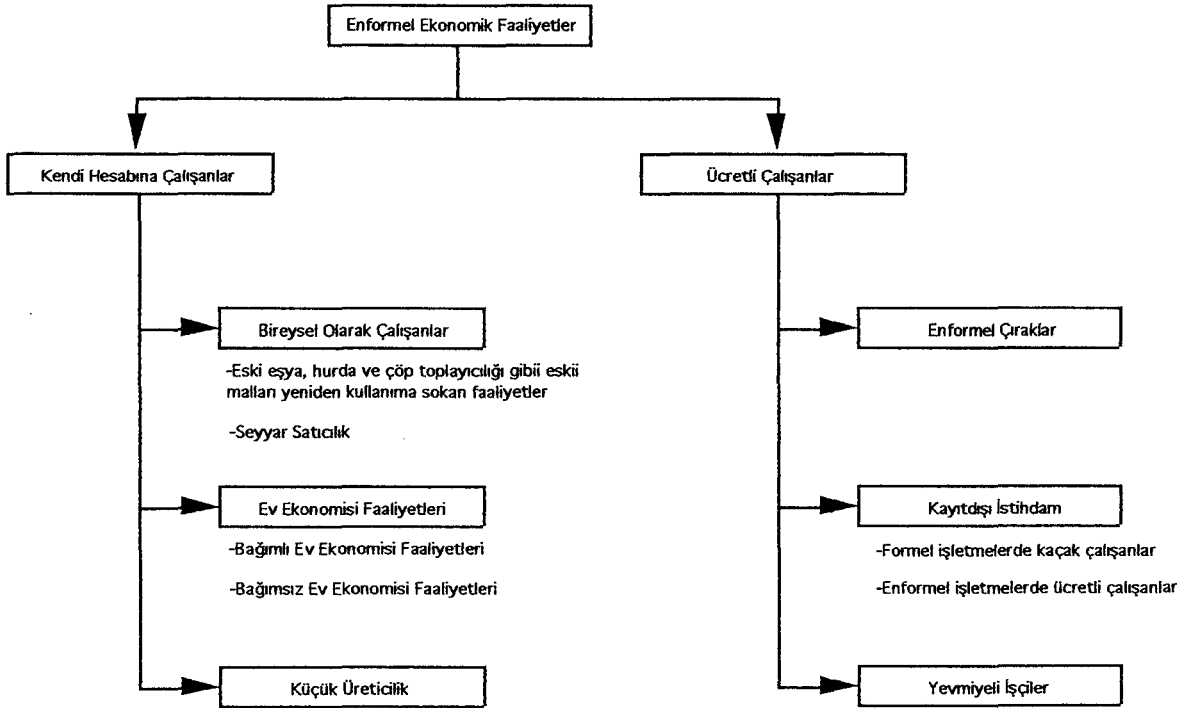
nedeniyle, yaygın biçimde kendi kendine istihdam olanakları yaratarak yaşamlarını sürdürmeye çalışan geniş kesimler vardır ve bu kesimler kentlerde bir yandan kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki istihdama göre daha hızlı büyürken, diğer yandan kentsel iktisadi faaliyetler içinde süreklilik kazanmaya başlamış, ve çalışmaları kalıcı bir gelir sağlama, istihdam biçimine dönüşmüştür¹²³.

2.1.6. Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışma Biçimleri

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanları kendi hesabına çalışanlar ve ücretli olarak çalışanlar şeklinde ikiye ayırmak ve kendi içinde farklı ayrımlara tabi tutarak incelemek mümkündür. Ancak, bu faaliyetlerde en yaygın çalışma biçiminin kendi hesabına çalışmalar olduğu belirtilmelidir¹²⁴.

ŞEKİL 2

Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışma Biçimleri

¹²³Ekin, 1995, a.g.e., s.49; Nusret Ekin, **Küreselleşme ve Gümrük Birliği**, İstanbul Ticaret Odası Yayın No:1996-32, İstanbul, 1996, s.136.

¹²⁴Hart, "Informal...", a.g.e., s.38-39.

Şimdi bu faaliyetleri ayrıntıları ile ele alarak inceleyelim.

2.1.6.1. Kendi Hesabına Çalışanlar

Bu tür enformel ekonomik faaliyetleri üçe ayırmak mümkündür. Birincisi, genellikle sokaklarda gerçekleştirilen seyyar satıcılık veya işportacılık olarak genelleyebileceğimiz bireysel olarak çalışanlardır. İkincisi, evlerde yapılan ve ev ekonomisi faaliyetleri olarak da adlandırılabilen faaliyetlerdir¹²⁵. Üçüncüsü ise, küçük üreticilik olarak adlandırılacak çalışma biçimidir.

2.1.6.1.1. Bireysel Olarak Çalışanlar

Enformel Ekonomik Faaliyetlerde bireysel olarak (tek başına) çalışanlar eski eşya, hurda ve çöp toplayıcılığı gibi eski malları yeniden kullanıma sokan faaliyetlerde¹²⁶ çalışabileceği gibi seyyar satıcılık faaliyetlerinde de bulunabilmektedirler. Bu tür faaliyetler tüm toplumlarda ticari yaşamın en düşük şekli olarak algılanmaktadır¹²⁷. Özellikle ülkemizde enformel ekonomik faaliyetler ya da enformel sektör kavramı ile anlatılmak istenilen de bu tür faaliyetlerdir¹²⁸.

Seyyar satıcılık; Sabit bir fiziki ortama sahip olunmadan en son alıcılara (tüketicilere) yönelik olarak yapılan mal ve hizmet satış olayıdır ve kendi içinde seyyar gıda satanlar, seyyar gıda dışı mallar satanlar, seyyar hizmet sunanlar olarak üç

¹²⁵Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.134.

¹²⁶Bu faaliyetlerde kullanılmış giysi ve ayakkabılar tamir edildikten sonra tekrar satılmakta, teneke kutular temizlendikten sonra alüminyum kutu yapımında kullanılmakta, çelik atıklarından ise soba yapılmaktadır. Bkz. S. V. Sethuraman, **The Urban Informal Sector in Developing Countries Employment, Poverty and Environment**, International Labour Office, Geneva, 1981, s.181.

¹²⁷Alican Kavas ve diğerleri, Seyyar Satıcı ve İşportacıların Sorunları ve Ticaret Ortamında Geliştirilebilecek Çözüm Alternatifleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi BİMER, İzmir, 1991, s.2.

¹²⁸Özar, "Kentsel", a.g.e., s.517.

kategoriye ayrılabilir. Seyyar gıda satanlara; seyyar satıcı, pazarcı veya gezici satıcı denilirken seyyar gıda dışı mallar satanlar işportacı olarak adlandırılmakta, seyyar hizmet sunanlar ise verimliliğinin çok düşük olması nedeniyle marjinal kesim çalışanı olarak tanımlanabilmektedir.

Seyyar gıda veya gıda dışı mallar satanların, makro pazarlama sistemi yönünden ihtiyaç sahiplerine (tüketicilere) malların iletilmesinde yer, zaman ve mülkiyet faydası¹²⁹ sağladığı bir gerçektir. Özellikle alışveriş merkezlerinden uzakta oturanlar ve çeşitli sağlık nedenleri ile alışveriş için gerekli fiziki çabayı harcamayanlar için ihtiyaçların karşılanmasına olanak veren bir alternatif olarak düşünülmektedir. Bunun ötesinde seyyar gıda veya gıda dışı mallar satanların, tüketicilere ihtiyaçlarını "hatırlatma" ve "anında karşılama" yönünden, özellikle anında ve plansız alışveriş yapma eğilimi gösteren tüketicilere çığırkanlık ve gezicilik özellikleri nedeniyle daha kolaylıkla ulaşarak, hizmet vermektedirler¹³⁰. Seyyar hizmet sunanlar ise, bazen tombalacılar veya kırmızı ışıktaki cam silenlerde olduğu gibi verimliliği hemen hemen sıfır olan hizmetler sunabilmekte bazende seyyar ayakkabı tamircileri, seyyar çakmak gazı dolduranlar örneklerinde olduğu gibi ihtiyaç sahiplerine ihtiyaçlarının karşılanmasında bir fayda sağlayabilmektedirler.

2.1.6.1.2. Ev Ekonomisi Faaliyetleri

Genellikle ev ortamı içinde gerçekleştirilen, yasalara aykırı olmayan fakat vergilendirilmeyen faaliyetler olarak değerlendirilebilir. Bu tür faaliyetler bağımlılık kriterine göre ikiye ayrılabilir; bağımlı ev ekonomisi faaliyetleri ve bağımsız ev ekonomisi faaliyetleri.

¹²⁹Mülkiyet faydası deyimi üreticilerden tüketicilere malların mülkiyetlerinin devri anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlhan Cemalcılar. **Pazarlama-Seçme Yazılar**, A.Ü. Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Eskişehir, 1990, s. 29.

¹³⁰Alican Kavas ve diğerleri, 1991, **a.g.e.**, s.4.

Bağımlı ev ekonomisi faaliyetlerinin, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan formel işletmeler tarafından kira, elektrik gibi iş giderlerini asgari düzeye indirmek¹³¹, istihdam riskini yaymak¹³² pazar koşullarına göre esnek üretimi sürdürmek amacıyla ortaya çıkarıldığı söylenilebilir. Burada, evde üretilebilecek mallar için gerekli olan malzemeler çoğunlukla işveren tarafından verilmekte¹³³ bunun karşılığında parça başı ücret verilerek bitmiş ürün geri alınmaktadır¹³⁴. Bu sistemde çalışanlar, bir veya birkaç işverene bağlı olarak iş görebilecekleri gibi, sadece sipariş üzerinden faaliyet gösterebilirler¹³⁵. Bir kısım üretim araçlarına sahip olmakla birlikte üretime ilişkin kararları alma özerkliğinden mahrumdurlar¹³⁶. Burada klasik anlamda bir işçi-işveren ilişkisinden söz edilememekle birlikte ekonomik bağımlılığın bulunduğu¹³⁷ belirtilmekte ve bu faaliyetlerde çalışanlar “gizli işçi” olarak adlandırılmaktadır¹³⁸.

Bağımsız ev ekonomisi faaliyetleri ise; evde çocuk bakımı, özel ders vermek, büro işleri yapmak (bilgisayar veya daktilo ile evde yazı işleri), terzilik yapmak şeklinde kalabalık ailelerde gelir yetersizliği nedeniyle evdeki bütün fertler özellikle ev kadınları tarafından bir işverene bağlı olmaksızın yapılan faaliyetlerdir¹³⁹.

¹³¹Sencer Ayata, **Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim**, Ankara, 1991, s.40.

¹³²Wolfgang Blomeyer, “Almanya’da İstihdam İlişkilerinin Esnekleştirilmesi Yönünde Denemeler”, **Çalışma Hayatında Esneklik**, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1994, s.205-206.

¹³³Tankut Centel, “Türkiye’de Yeni İstihdam Türleri İle İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi”, **Çalışma Hayatında Esneklik**, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1994, s.243.

¹³⁴Karşlı, 1991, **a.g.e.**, s.13.

¹³⁵Kuvvet Lordoğlu, **Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990, s.9.

¹³⁶Aktar, 1990, **a.g.e.**, s.70.

¹³⁷Centel, “Türkiye’de...”, 1994, **a.g.e.**, s.242.

¹³⁸Aktar, 1990, **a.g.e.**, s.70.

¹³⁹Baştaymaz, 1986, **a.g.e.**, s.87.

2.1.6.1.3. Küçük Üreticilik

Çalışmamızda, fiziki ve beşeri sermaye sınırlamaları olan¹⁴⁰, basit iş örgütlenmesine dayalı, uzmanlaşmanın bulunmadığı, emek yoğun teknolojinin kullanıldığı¹⁴¹, bireysel ya da aile emeğine dayalı¹⁴², en çok beş çalışanı olan¹⁴³,

ekonomiye dinamizm getiren, talebi canlı tutan¹⁴⁴ ve literatürde enformel işletme olarak adlandırılan, küçük ölçekli ekonomik birimlerin bulunduğu yapı “küçük üreticilik” olarak tanımlanacak ve çalışmamızda enformel ekonomik faaliyetlerdeki çalışma biçimleri belirlenirken bu ekonomik birimlerdeki işletme sahipleri “kendi hesabına çalışanlar” kapsamında incelenecektir. Çünkü, bu ekonomik birimlerdeki işletme sahipleri, ücretli olarak işçi çalıştırsa dahi kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki işverenden farklıdır. Burada işletme sahibinin kazancı sermayesinin yanısıra üretim faaliyetlerinede doğrudan katılmasındadır yani emek-sermaye birlikteliği sözkonusudur. Sonuçta bu ekonomik birimlerdeki işletme sahibinin, işveren ve işçi arasında ara bir kategoride olduğunu kabul etmek bizce en doğru yaklaşım olacaktır.

Bu ekonomik birimlerde çalışan, çıraklar ve ücretli işçiler ise “ücretli çalışanlar” kapsamında incelenecek ücretsiz aile işçileri ise kapsam dışında tutulacaktır.

2.1.6.2. Ücretli Çalışanlar

Bu tür enformel ekonomik faaliyetleri; “enformel çıraklar”, “yevmiyeli işçiler” ve “kayıtdışı istihdam” şeklinde üçe ayırarak incelemek mümkündür.

¹⁴⁰Fields, 1990, a.g.e., s.64.

¹⁴¹Ayata, 1991, a.g.e., s.59.

¹⁴²ILO, Employment Incomes, 1972, s.5.

¹⁴³Fields, 1990, a.g.e., s.64; Lubell, 1991, a.g.e., s.18.

¹⁴⁴Development Co-operation: Efforts and Policies of the Number of Development Assistance Committee 1991 Report, OECD Publication, Paris, 1991, s.4.

2.1.6.2.1. Enformel Çıraklar

Bir mesleğin ya da bir sanatın öğrenilmesi sürecinin ilk basamağı olarak adlandırılan ve genelde 12-15 yaşlarında çocukların çalıştırılma biçimi olarak da nitelendirilen çıraklık, birçok ülkede belirli yasalarla düzenlenmiş ve bazı sınırlamalar getirilmiştir. bu yasalarla çocuklar korunmuş ve hatta sosyal güvenlik kapsamına bile dahil edilmişlerdir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan çıraklar, eşdeğişle öğretide ifade edildiği gibi *enformel çıraklık* ise, bu yasal sınırlamalar dışında çalıştırılan kişilerdir. Enformel çıraklığın gelişmesinde formel çıraklık sürecinin kısıtlı ve formalitelerle dolu olmasının da rolü bulunmaktadır. *Çalışırken öğren, öğrenirken kazan* prensibinin gelişmesi ile az da olsa gelir sağlamada bir avantaj sağlayan enformel çıraklık yaygınlık kazanmaktadır¹⁴⁵. Ülkemizde yaygın olmakla birlikte, Afrika, Asya ve Uzak Doğu Ülkelerinde çok daha yaygın ve ağır şartlar içermektedir. Bu ülkelerde kalabalık nüfus ve eğitim imkanlarının yetersizliği çocukları ve ailelerini bu tür faaliyetlere itmektir. Bu düzende genelde belirli bir mesleğin öğretilmesinden çok uzun süreli çalışmaya dayalı, basit vasıfların edinildiği, sınırlı bir çıraklık eğitimi verilen üretim işçiliği sözkonusudur¹⁴⁶. Gelişmiş ülkelerde ise kapitalizm sonrası zamanla refahın artması, adil bir bölüşüm düzeninin kurulması ve gelişen teknoloji sonucu çocuk emeğine olan ihtiyaç azalmış, koruyucu mevzuatın da gelişmesi ile sorun büyük ölçüde çözümlenmiştir¹⁴⁷.

¹⁴⁵Tahir Baştaymaz, **6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma** Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990, s.14.

¹⁴⁶Ekin, 1995, a.g.e., s.58.

¹⁴⁷Tahir Baştaymaz, "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar", **Mercek**, Yıl:3, Sayı No:12, Ekim 1998, s.61.

2.1.6.2.2. Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı istihdam kavramı, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan formel işletmelerde kaçak çalışanların yanısıra enformel işletme olarakta adlandırılan küçük üreticilik faaliyetlerinde bulunan işletmelerde ücretli olarak çalışan işçileride kapsamaktadır¹⁴⁸. Gerek formel işletmelerde kaçak çalışanlar gerekse enformel işletmelerde ücretli çalışanlar açısından ortak özellik her iki gruptaki çalışanların korunmasız işgücü olarak değerlendirilmesidir. Ayrıca kent içi ulaşımında önemli bir yeri olan taksi şöförleri de sosyal güvenceden yoksun olmaları, geçici ve bu anlamda düzensiz çalışma biçimlerini benimseyişleri ile enformel istihdamın ilginç bir örneği olarak görülebilir¹⁴⁹ ve ücret karşılığı çalışmaları nedeniyle de kayıtdışı istihdam içinde incelenebilir.

-Formel İşletmelerde Kaçak Çalışanlar

Vergi ve sigorta gibi yasal bir takım mali yükümlülüklerden ve/veya yasal düzenleme ve kısıtlamalardan kaçmak amacıyla formel işletmelerde ücretli olarak çalışmasına rağmen kayıtlara yansımayan ve dolayısıyla yasal olmayan çalışma biçimleri enformel ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilmektedir¹⁵⁰. Bu tür çalıştırılma, çalışandan çok çalıştırana çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Örneğin, vergiden kaçma, sigorta primi ödememe, sosyal amaçlı fonlardan kurtulma gibi. Kaçak çalışma, işgörene ise önemli ölçüde dezavantajlar getirmektedir. Örneğin, güvencesiz kalma, organize olmama ve düşük ücretle çalışma gibi. Ancak, sosyal korumadan yoksun bu bireyler tam süreli olarak işsiz kalma lüksüne sahip değildir¹⁵¹. Hiçbir iş yapmamaktansa küçük, üretken olmayan işleri tercih etmeleride sonuç olarak normaldir.

¹⁴⁸Özsoy, 1992., a.g.e., s.8.

¹⁴⁹Kuvvet Lordoğlu, "Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt No: 9, Sayı No: 31, 1998, s. 17.

¹⁵⁰Sapancalı, "Sosyal...", a.g.e., s.137.

¹⁵¹Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.51.

Kayıtdışı istihdam hem kamu maliyesi ve hem de sosyal politika açısından sorunlar doğurmaktadır. Kamu maliyesi açısından, devlet vergi ve sosyal sigorta primleri, harçlar gibi parafiskal gelirleri toplayamayarak büyük bir gelir kaybına uğramaktadır. Sosyal politika açısından ise, işçiler çağdaş çalışma koşullarının gerisinde çalışmaya zorlanmakta, iş ve sosyal güvenlik hukuku alanında sağlanmış haklardan mahrum bırakılmaktadırlar. Tüm bunlar, sosyal refah devleti anlayışının önemli yaralar almasına neden olmaktadır. Bu nedenle kayıtdışı istihdam kavramı, çalışma koşulları ve verilen maddi ödüller açısından ikiye ayrılmaktadır. Bir yanda sağlığa zararlı şartlar altında, sigortasız, örgütsüz ve yasal korumadan yoksun olarak sefalet ücreti ile çalıştırılan, istihdam kapasitesinin azaldığı dönemlerde sömürüye açık, özellikle kadın, çocuk ve göçmenlerin oluşturduğu kayıtdışı istihdam (working of books) edilenlerin oluşturduğu grup ortaya çıkmaktadır¹⁵². Diğer yanda ise, esasen bağımlı olarak başka bir işte çalışmakla birlikte reel gelirlerdeki düşüşleri telafi etmek, yaşam standardını geliştirmek için telafi edici ve tamamlayıcı gelir elde etmek isteyen¹⁵³ bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan bir çalışan grubu vardır ki buna ek işte çalışma (moonlighting) denilir¹⁵⁴. Bu grupta örneğin kamu görevinde çalışan bu nedenle başka bir işte çalışması esasen yasak olan ancak kayda geçmeyen ikinci bir işte çalışanlar bulunur¹⁵⁵. Fakat kamu denetim mekanizmalarının etkin çalışması ile kaçak çalışmanın önemli ölçüde önlenilebileceği kanısındayız¹⁵⁶.

2.1.6.2.3. Yevmiyeli İşçiler

Yapılan iş genellikle kısa süreli ve geçicidir; günlük, haftalık veya aylık olabilir. İnşaat işçileri, hamallar, evlere temizliğe giden temizlikçi kadınlar ve çocuk bakıcıları bu tip çalışmaların tipik örnekleridir.

¹⁵²Osman Altuğ, **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1993, s.15.

¹⁵³Ercan Dülgeroğlu ve Diğerleri, **a.g.e.**, s.18.

¹⁵⁴Ekin, 1995, **a.g.e.**, s.14.

¹⁵⁵Ekin, 1995, **a.g.e.**, s.14.

¹⁵⁶Baştaymaz, 1986, **a.g.e.**, s.89.

2.2. Yeraltı Ekonomisi Faaliyetleri

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerini bir ülkede geçerli hukuk ve ahlak kurallarına aykırı faaliyetler olarak tanımlamak mümkündür¹⁵⁷. Burada önemli olan, faaliyetin yasaların öngördüğü şekilde yapılmaması (kuraldışılık) değil, faaliyetin kendisinin yasaklanmış olması (yasadışılık) dır¹⁵⁸. Daha çok kamu düzenini ilgilendiren ve devletin güvenlik güçlerinin uğraşı alanı içinde olan bu faaliyetleri, *silah, uyuşturucu, kıymetli maden ve tarihi eser kaçakçılığı, kalpazanlık, sahte pasaport, vize ticareti, yasadışı iş takibi, çek senet tahsilatı, tefecilik, rüşvet ve kadın ticareti* gibi faaliyetler olarak saymak mümkündür¹⁵⁹.

Yeraltı ekonomisi faaliyetleri ekonomik olanlar ve ekonomik olmayanlar şeklinde ikiye ayrılabilir¹⁶⁰.

Ekonomik olan yeraltı ekonomisi faaliyetleri yasadışı hertürlü ekonomik faaliyetlerdir. Kamu düzenini korumak için sağlık veya insani nedenlerle yasaklanan veya yapılması özel izne bağlanan *kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, tefecilik, izinsiz kumar oynatma, çek senet tahsilatı, ihaleye fesat karıştırma*¹⁶¹ vb. ekonomik faaliyetlerdir.

Ekonomik olmayan yeraltı ekonomisi faaliyetleri ise, konusu suç olan ve

¹⁵⁷Hamza Eyidemi, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 11.

¹⁵⁸Aydemir, 1995, **a.g.e.**, s.11.

¹⁵⁹Aydemir, 1995, **a.g.e.**, s.11. Yasal bir malın yasal olmadan, örneğin patent haklarını ihlal ederek üretimini yapmak, bilgisayar programı kopyacılığı vb. yasal olmayan mal üretim ve edinim biçimleri de yeraltı ekonomisi faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilmektedir. Bkz. Ahmet Fazıl Özsoylu, "Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", **TOBB Ekonomik Forum**, Sayı No:2, Şubat 1994, s.112.

¹⁶⁰Sakıp Şeker, "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı No:25, Ocak 1995, s.76.

¹⁶¹İhaleye fesat karıştırma; ihaleye girer gibi görünerek birtakım menfaatler karşılığı ihaleden çekilmektir. Kanunen ihaleye fesat karıştırarak elde edilen gelirlerin "sair kazanç ve iratlar" adı altında gelir kaydedilerek vergilendirilmesi gerekmektedir. Bkz. Kırbaş, 1995, **a.g.e.**, s.10.

ekonomik yönü olmayan; *hırsızlık, dolandırıcılık, şantaj, haraç toplamak* vb. faaliyetlerdir¹⁶². Ancak çalışmamız kapsamında üretken olmayan faaliyetler, kişiler arasındaki gelir transferi şeklinde değerlendirilerek yeraltı ekonomisi kapsamında yer verilmeyecektir¹⁶³.

Yeraltı ekonomisi faaliyetlerini yasadışı-vergili ya da vergisiz faaliyetler ile yasadışı-vergisiz ekonomik faaliyetler olarak ikiye ayırmak da mümkündür. Bu ülkemiz için de geçerli bir ayırım olacaktır. Çünkü Vergi Usul Kanunumuza göre vergiyi doğuran olaylar, ceza yasalarıyla yasaklansa bile, eğer bir ödeme gücü varsa eşdeğişle bir gelir elde edilmişse bunu vergi kapsamına almak mümkün olabilir. Örneğin *nylon fatura ticareti*, komisyonculuk olarak nitelendirilerek %2 oranında vergilendirilebilir. Aynı şekilde *ihaleye fesat karıştırma* da yasadışı-vergili ya da vergisiz yeraltı ekonomisi faaliyeti sayılırken *rüşvet, gümrük kaçakçılığı* vb. faaliyetler yasadışı-vergisiz yeraltı ekonomisi faaliyeti olarak sayılabilir.

“Yeraltı Ekonomisi Faaliyetleri” terimi Anglo-Sakson literatüründe *underground economy, illegal production* gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ülkemizde de buna koşut olarak konuşma ve yazı dilimizde *suç ekonomisi, kriminal ekonomi* gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır¹⁶⁴.

¹⁶²Özsoylu, “Kim Kazanıyor...”, a.g.e., s.112.

¹⁶³Hatırlanacağı gibi, bu çalışmada üretken olmayan faaliyetler genel ekonomi kapsamına da dahil edilmemiştir. Bkz. bu çalışma, s.7.

¹⁶⁴Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.24.

İkinci Kısım
EKONOMİK FAALİYETLER İÇİNDE ENFORMEL EKONOMİK
FAALİYETLERİN YERİ

**I- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TEMELİNDE
BULUNAN SOSYAL VE EKONOMİK NEDENLER**

Tüm Dünya’da, özelliklede gelişmekte olan ülkelerde çok farklı ekonomik ve sosyal yapıların iç içe girmiş bulunması ve işsizlik bakımından toplumun büyük bir kesiminin güçlüklerle karşılaşması, daha çok marjinal produktivitesi düşük işlerin gelişmesine ortam hazırlamıştır¹⁶⁵. Eşdeğişle devlet tarafından yaratılamayan istihdam olanakları bireyler tarafından kendi başlarına yaratılmıştır. Bu faaliyetler henüz gelişmesini tamamlamamış, eşdeğişle kurumsallaşmamış ekonomilerde büyük bir yaygınlık ve etkinliğe sahiptir. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerin varlığı ve gelişmesinin temelinde gelişmekte olan ülkelerin sosyal ve ekonomik koşullarının aranılması gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde toplumsal yaşamın büyük ölçüde belirleyicisi olan bu koşulların irdelenmesi, kanımızca, enformel ekonomik faaliyetlerin belirlenip incelenebilmesi açısından gereklidir. Şimdi enformel ekonomik faaliyetlerin sosyal ve ekonomik temellerini incelemeye çalışalım.

**1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TEMELİNDE BULUNAN
SOSYAL NEDENLER**

Gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal yapı, gelişmiş ülkelere göre farklılıklar gösterir. Bu farklılıkların da kabaca enformel ekonomik faaliyetlerin temellerini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Enformel ekonomik faaliyetlerin bu ülkelerde ortaya

¹⁶⁵Aktar, 1990, a.g.e., s.38.

çıkmasında ve gelişmesinde pek çok farklı etken bulunmaktadır. Bunlardan özellikle gelişmekte olan ülkelerin karakteristik özellikleri olan *yüksek nüfus artış hızı, göç, çarpık kentleşme, kentsel işsizlik, gelir yetersizliği, aile yapısı, eğitim ve teknoloji* vb. özelliklerini incelemek enformel ekonomik faaliyetlerin belirlenip incelenebilmesi açısından gereklidir.

1.1. Nüfus Artış Oranı ve Ekonomik Gelişme

Enformel ekonomik faaliyetlerin gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde işgücünün büyük bir çoğunluğuna istihdam ve geçimlik gelir sağladığını daha önce belirtmiştik. Bu faaliyetlerin ortaya çıkıp gelişmesinde ise ürettiği mal ve hizmetlere olan talep kuşkusuz önemli bir rol oynamaktadır. Fakat en büyük etkinin hızlı nüfus artışı¹⁶⁶ olduğu söylenilmelidir.

Günümüzde 5.7 milyar olan Dünya nüfusunun 2030'a kadar 8.5 milyara çıkacağı beklenmektedir¹⁶⁷. Bu artışın büyük bir kısmı gelişmekte olan ülkelere kaynaklanacaktır. Gelişmekte olan ülkelere kent nüfusu yirmibeş senelik kısa bir dönemde göçlerin de etkisiyle yaklaşık üç kat artmıştır. Ekonomik büyüme hızının görece olarak nüfus artışı kadar hızlı artmadığı gerçeğini de gözönüne alırsak, gelişen ülkelere kentsel işgücünün büyük bir kısmının kayıtlı ekonomik faaliyetlerin dışında kalacağını söylemek çok yanlış olmayacaktır. Eşdeğışle, bu kişilerin kendi istihdamlarını yaratma durumunda kalacakları açıktır. Bunun ise kayıtlı ekonomik faaliyetlerin boş bıraktığı alanlarda enformel ekonomik faaliyet olarak veya kentsel rantların paylaşıldığı alanlarda yeraltı ekonomisi faaliyetleri olarak ortaya çıkması

¹⁶⁶Nüfus Artışı; doğumlarla ölümler (doğal bakiye) ve göçmen olarak gelenlerle gidenler (göçmen bakiyesi) arasındaki karşılıklı oranla belirlenir. Bkz. Özer Ozankaya, **Toplumbilim**, İstanbul, 1991, s.241; Thema Larouse, C.2, İstanbul, 1995, s.262.

¹⁶⁷Lester C. Thurow, **Kapitalizmin Geleceği-Bugünün Ekonomik Güçleri Yarının Dünyasını Nasıl Şekillendiriyor**, Çeviren Serpil Demirtaş ve Nebil İlseven, İstanbul, 1997, s.74.

beklenebilir¹⁶⁸.

Nüfus artışı konusunda, bütün ülkeler geçmişte benzer sorunlar yaşamışlarsa da, gelişmekte olan ülkelerin bugünkü sosyo-ekonomik yapıları, gelir farklılıkları ve kültürel değerleri, sorunun büyüklük ve şiddetini onlar için daha farklı hale getirmektedir¹⁶⁹. Bu nedenle günümüz gelişmiş ülkelerinin geçmiş deneyimleri bize ışık tutamamaktadır. Eşdeğişle bu ülkelerin geçirmiş olduğu evrime bakarak nüfus artışının gelişmeyi hangi yönde ve ne ölçüde etkilediğini söyleme olanağına sahip değiliz. Çünkü farklı nüfus artışlarıyla karşılaşan ülkelerde sanayileşme ve gelişmenin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Ancak genel olarak hiçbir ülkenin yüzyıllık süreyi %1 veya daha az nüfus artışıyla geçirmeksizin, gelişmiş ülke olmayı başaramadığı söylenilmektedir¹⁷⁰. Ekonomi literatüründe ise nüfus ile ekonomik kalkınma arasındaki bu ilişki tartışmalı bulunmaktadır. Konuyu anlamlı bir biçimde ortaya koyabilmek için, herşeyden önce nüfus artışıyla ekonomik gelişme arasında karşılıklı ilişkiyi incelemek yararlı olacaktır.

Bu konuda birbirinden çok farklı görüşler bulunmaktadır. Bizim de katıldığımız görüşe göre, nüfus artışının ekonomik gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceği, hatta sağlanan gelişmeleri dahi bir süre sonra ortadan kaldıracaklarını savunan görüşlerin yanında, nüfus artışının ekonomik gelişmeyi belirli şartlar altında çok fazla etkilemeyeceğini ve belki de ekonomik gelişmeyi teşvik edeceğini savunan görüşler de bulunmaktadır¹⁷¹. İkinci görüşü benimseyen akademisyenler konuya daha çok talep açısından yaklaşmakta ve nüfusun toplam talebi arttırarak üretim gücünü olumlu yönde harekete geçireceğini ileri sürmektedirler. Buna göre nüfus artışı olmaksızın ekonomik gelişme mümkün değildir.

¹⁶⁸Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.110.

¹⁶⁹Türk-İş Yılı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.259.

¹⁷⁰Thurow, 1997, a.g.e., s.76.

¹⁷¹Bir diğer görüşe göre ise, hızlı nüfus artışı, gelişmekte olan ülkeler için gelişmemenin nedeni değil sonucudur. Bkz. Ozankaya, 1991, a.g.e., s.248.

Kanımca, yüksek düzeydeki bir doğurganlığın işgücü arzını da hızlı bir şekilde arttıracığı açıktır. Bu artan işgücünün büyük bir çoğunluğuna verimli istihdam sağlanırsa nüfus artışının ekonomik gelişmeyi hızlandıracağı söylenebilir. Ancak sanayileşme hızı düşük, sermaye birikimi yavaş iken artan işgücünün büyük bir kısmı verimsiz alanlarda ve üstelik kendi yarattıkları işlerde uğraşacağı söylenebilir. Dahası az gelişmiş ülkelerde sanayi sektöründe işgücü yetersizliğinden bahsetmek güçtür. Bu ülkelerde esasen sınırlı sayıda olan sanayi tesislerinde üretilen ürüne kıyasla çalıştırılan işçi sayısı gelişmiş ülkelerdekinden çok fazladır. Bu ise verimliliği ve kârlılığı olumsuz yönde etkilemektedir.

Hızlı nüfus artışının sermaye birikimini ve kamu harcamalarını da olumsuz yönde etkileyeceği söylenmektedir. Yaşadığımız dönemde yeni yatırımlar için sermaye ve mevcut yatırımlar içinde işletme sermayesi bulmada güçlük çeken gelişmekte olan ülkelerde, hızlı nüfus artışı ile kamu harcamalarında eğitim, sağlık vb. demografik yatırımların payları artacak¹⁷² ve sanayiye yapılması gereken yatırımlardan belirli ölçüde bir kaynak demografik yatırımlara aktarılmak durumunda kalınacaktır. Bu kaynak aktarılmadığı sürece de gelişme için vasıflı işgücü açığı doğacaktır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler açısından bir açmaz söz konusu olmaktadır. Çünkü, nüfusa ilişkin sorun; sadece üretim için gerekenden fazla insan gücünün bulunması olarak değil, bazı üretim ve hizmet alanlarında nitelik açısından gereken insan gücünün bulunmaması şeklinde de değerlendirilmelidir. Bizce, nüfus sorunu demografik değişimler ile sosyal ve ekonomik alanda yarattığı sorunların tümü olarak görülmelidir. Demografik değişimler ile sosyal ve ekonomik gelişme arasındaki dengesizlik gelişmekte olan ülkelerde bir yandan nüfusu besleme, eğitim, konut ve gelir gibi gereksinmelerinin karşılanması daha da zorlaşmasına, diğer yandan da artan nüfusun baskısı yüzünden tüketimin artmasına sermaye birikiminin yavaşlamasına ve bu nedenle sosyo-ekonomik gelişmenin olumsuz olarak etkilenmesine sebep olur.

Sağlıklı bir ekonominin her yıl aktif işgücüne katılanların sayısı kadar yeni istihdam olanakları yaratması beklenir. İstihdam için gerekli yatırımların yapılamaması

¹⁷²Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.259.

durumunda işsizlik sorunuyla karşılaşılması kaçınılmazdır.

İşsizlik oranlarının yüksek, toplam işgücü içinde kalifiye işgücünün görece düşük, işgücü maliyetinin ise yüksek olduğu ortamlarda işverenin enformelliği seçmemesi şaşırtıcı olur. İşveren; enformel ekonomik faaliyetleri seçerek, işgücü ile ilgili çalışma süresi, fazla mesai, işe son verme, sendikal güvence, sosyal güvenlik kesintisi ve vergi gibi hukuki düzenlemelerin dışında kalmış olacak ve maliyetlerini azaltıp, kâr oranlarını da arttıracaktır¹⁷³.

Ancak, kalkınma sürecinin karmaşık ve anlaşılması güç bir olgu olması nedeniyle kalkınmayı tek bir değişkenle, *nüfus faktörüyle* açıklamak kuşkusuz mümkün değildir. Yine de hızlı nüfus artışı, birey başına düşecek gelir üzerine etkilerinden de ötede istihdam üzerinde yaratabileceği olumsuz etki, gelir dağılımının kötüleşmesi en azından iyileşmesinin önlenmesi, tarımsal sorunları çözümlenmesi güç hale getirmesi gibi nedenlerle de sağlıklı bir kalkınma yönünden olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu olumsuzlukları da bugün gelişmekte olan ülkelerde aşırı kentleşme, düzensiz sanayileşme, enformel istihdamın gelişmesi ve ekonomide enformel ekonomik yapının daha belirgin hale gelmesiyle izlemek mümkün olmaktadır.

Sonuç olarak hızlı nüfus artışı gelişmekte olan ülkeler açısından birçok olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Kalkınmanın diğer gerek ve koşulları gerçekleştirilmediği takdirde, artan işgücüne üretim için gerekli üretim faktörleri istenilen oranda sağlanamaz ise veya iş gücünün vasıf düzeyi arttırılamaz ise, doğurganlıktaki azalma toplumu hiç bir yere götürmeyebilir.

¹⁷³ Özsoylu, 1996, a.g.e., s.113.

1.2. Göç ve Çarpık Kentleşme

Gelişmiş ülkelerin 18. ve 19. yüzyıllarda yaşadıkları göç olgusu, 20. yüzyılda genellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷⁴.

Bilindiği gibi göç, kırsal kesimden kentlere; gelişmemiş yörelerden gelişmiş yörelere; tarım sektöründen endüstri, ticaret ve hizmet sektörüne doğru gerçekleşen bir süreçtir. Ulusal bazda gelişme sürecindeki sektörel uyumsuzluklar, ikili ekonomik yapı, ekonomik gelişmede merkezi yoğunlaşmalar, kentlerin sahip olduğu çekici, kırsal kesimin itici sosyo-kültürel ve ekonomik faktörleri gibi nedenler göçü teşvik eden etmenlerdir. Gelişme süreci ile göçün niteliksel ve niceliksel uyumsuzluğu ise göçün dış göç boyutu kazanmasına neden olmaktadır¹⁷⁵.

Mülksüzleşme süreci denilen ve tarımsal alanlarda üretim ünitesinin miras yoluyla küçülmesi ve küçülen bu tarım alanlarının ailelerin geçimlerine yeterli olmaması göçün bir başka nedeni olarak ileri sürülmektedir. Bunun dışında, arazi anlaşmazlıkları, kan davaları gibi toplumsal sorunlar da göçü başlatan nedenler arasında bulunmaktadır¹⁷⁶.

Kırsal alanlar ile kentsel alanlarda sürdürülen ekonomik faaliyetlerden sağlanan gelirler arasındaki farkın giderek açılması, kentlerdeki refahın daha yüksek olduğunun kırsal alanlarda yaşayanlar tarafından görülmesi kentlere olan göçü hızlandırmıştır¹⁷⁷. Diğer taraftan tarımda modern tekniklerin uygulanması da aynı döneme rastlamaktadır. Bu dönemde, tarımsal alanlarda istihdam edilemeyen nüfus tüm umudunu kentlerde

¹⁷⁴Geri Dönen işçi Aileleri: Birinci ve İkinci Kuşağın Reentegrasyon Sorunları, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1991, s.7.

¹⁷⁵Geri Dönen işçi Aileleri: Birinci ve İkinci Kuşağın Reentegrasyon Sorunları, 1991, a.g.e., s.7.

¹⁷⁶Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.63.

¹⁷⁷"TİSK'in Kentleşme Sorunlarına İlişkin Görüş ve Çözüm Önerileri", İşveren, Cilt No: 24, Sayı No: 7, Nisan 1996, s.26

sürdürebilecekleri faaliyetlere yöneltmiştir. Bu faaliyetler içinde sanayi istihdamı bulunuyorsa da nüfus kitlesinin büyük olması ve iş ve işgücü sağlama hizmetlerindeki yetersizliklerin de etkisiyle, kentlere göç eden büyük nüfus kitleleri için sanayide istihdam olanağı bulana kadar enformel ekonomik faaliyetlerde çalışma gündeme gelmiştir. Bu ortamda kişiler pratik zekalarını kullanarak kendi istihdamlarını yaratmış ve kentsel rantların paylaşılması üzerine mücadele başlamıştır. Giderek kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki büyümenin yeni gelenleri istihdam etmede yetersiz kalması, bu kişiler için enformel işleri sürekli bir uğraş haline getirmiştir. Bu aşamadan sonra enformel ekonomik faaliyetlerin kentlerde yaygınlaştığı ve çeşitlendiği görülmektedir. Enformel ekonomik faaliyetlerin süreklilik kazanması ve bu faaliyetlere girenlerin sayılarının hızla artması rekabet ortamını da yaratmıştır. Kente yerleşen ailelerin ikinci nesilleri de enformel ekonomik faaliyetleri tercih etmeye başlamış ve ülkemizin önde gelen bir sosyal politikasına göre, kırsal göç kendini *örgütleyemeyen kent olgusu* ile birlikte ortaya koymuştur.

Bu süreç içinde dış göçlerin de kuşkusuz önemli bir payı vardır. Gelişmekte olan ülkeler işgücü fazlasının yarattığı sorunlarla uğraşırken, günümüz gelişmiş ülkeleri II. Dünya Savaşı sonrası ekonomilerini canlandırmak için birçok girişimlerde bulunmuşlardır. Bu arada karşılaştıkları işgücü yetersizliğini işgücünün fazla olduğu gelişmekte olan ülkelere karşılama yoluna gitmişlerdir. Bu bakımdan 1950'lerden sonra daha çok koloniler ve Akdeniz ülkelerinden gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine işgücü akımı başlamış ve giderek kitlesel bir nitelik kazanmıştır. Göçmen işçileri kabul eden ülkelerdeki mevcut işgücüne yapılan ilave işgücü katkısı, bu ülkelerin hızlı bir ekonomik gelişme sürecini gerçekleştirmelerini kolaylaştırmıştır. Göç Avrupa'nın Güney'inden başlamış, fakat zamanla bu olaya geç girmelerine rağmen en fazla işçiyi Türkiye ve Yugoslavya göndermiştir. İşgücü gönderen ülkeler bu göçün ekonomilerine katkıda bulunabileceğini, sıkıntısını çektikleri döviz ihtiyaçlarını bu sayede bulabileceklerini ve daha önemlisi istihdam ve işsizlik baskısını hafifletebileceklerini düşünmüşlerdir.

İşgücünün gelişmiş ülkelere olan akımı başta kabul edilen yararları ortaya çıkarmadığı gibi, sonradan enformel istihdamın artması gibi birçok olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir¹⁷⁸. Ortaya çıkan fatura göç veren gelişmekte olan ülkeler için bir hayli pahalı olmuştur. Örneğin, ülkemiz açısından ekonomi 1960'lı yıllarda öngörülemeyecek ölçüde Batı ekonomilerinin desteğine bağımlı duruma düşmüştür. Bu arada dış göçün döviz gelirleri ve işsizlik baskısını azaltma açısından yararlı olacağı görüşü zamanla kararsızlık ve güvensizlikler yaratmış, zaman zaman Batı ekonomilerinin dalgalanması baştaki hesapları bozmuştur. Geri dönen işçiler ise artık işçi statüsüyle çalışmak istememekte, birikimleriyle kendi işinin patronu olmayı düşlemektedir. Sonuç olarak dış göçler işsizlik baskısını önemli ölçüde ertelemiş ve enformel ekonomik faaliyetler açısından geciktirici roller üstlenmiştir. Ancak geri dönenlerin spekülâtif faaliyet alanlarına kaymaları da imkan dahiline girmiştir¹⁷⁹.

Bir başka açıdan göç olgusuyla birlikte çevre sorunları da gündeme gelmiştir. Ancak, gelişmiş ülkeler gelişkin olanakları ile yeni yerleşim yerleri planlayarak bu olumsuzlukları önleyebilmişlerdir. Bu bakımdan aşırı kentleşmenin getirdiği sorunların çözümü gelişmekte olan ülkeler açısından olanak dışı bulunmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin çevre kirliliğine yol açan teknikleri ihraç etme gibi politikaları da gelişmekte olan ülkelere yüksek maliyetler taşıması veya gelişmeyi engellemek adına ya da otorite ve yasal boşluklar nedeniyle göz ardı edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelere kırdan kentlere göç olayı gözle görülebilir şekilde devam etmektedir. Enformel istihdam ise, göçün etkilerini azaltmakta önemli bir rol oynamaktadır¹⁸⁰. Kenya Raporu'na göre kente göçle birlikte kentsel nüfusun artması işsizliği beklenen ölçüde arttırmamıştır. Enformel ekonomik faaliyetler, kayıtlı

¹⁷⁸Michel Albert, **Kapitalizme Karşı Kapitalizm**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s.13.

¹⁷⁹Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.68.

¹⁸⁰Hindistan'da yapılan bir araştırmaya göre enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların %95.3'ü kırsal kökenli kişilerden oluşmaktadır. Bu faaliyetlerde yer alanların sadece %4.7'si kentsel kökenli kişilerdir. Bkz. Surjit Singh, **Urban Informal Sector**, Institute of Development Studies, Jaipur, 1994, s. 35.

ekonomik faaliyetlerde çalışma imkanını bulamayanların yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamıştır¹⁸¹.

İkinci Dünya savaşı sonrasında Türkiye'nin yaşadığı toplumsal değişimin en önemli boyutlarından birisi de göç olgusudur. Bu olgu beraberinde gecekondulaşmayı da getirmiştir. Gecekondulaşma, ülkemiz ve benzeri ülkeler açısından bir yandan kentsel mekanlardaki fiziksel ve sosyal değişmeyi gösteren, diğer yandan göçün sonuçlarından birisi olarak ortaya çıkan bir olgudur¹⁸².

Gecekondulaşma, kentlerde enformel ekonomik faaliyetlerin oluşumunu da belirleyen önemli bir etkidir. Çünkü *seyyar satıcılık* gibi faaliyetler genelde gecekondulaşma bölgelerinde gerçekleştirilmekte ve bu bölgelerde kendilerine daha büyük pazarlar bulabilmektedirler. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, kentlerde enformel işlerde çalışan işgücünün önemli bir kısmı da gecekondulaşma bölgesinde ikamet etmektedirler¹⁸³. Örneğin Türkiye'de yapılan bir araştırmaya göre 1980'li yıllarında gecekondulaşma bölgesinde yaşayan nüfusun yaklaşık % 20'lik kısmı ya enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmakta ya da işsiz kalmaktadır¹⁸⁴.

1.3. Kentsel İşsizlik

Kısaca ve genel olarak, emek arzının emek talebinden fazla olması durumunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan işsizliğin bugün tüm Dünya'da kronik bir sorun olarak varlığını ve önemini koruduğu bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için tarım toplumundan endüstri toplumuna dönüşme çabalarının getirdiği yapısal işsizlik sorunu, bugün başka nedenlerle de olsa gelişmiş ülkeler için de söz konusu

¹⁸¹Charmes, 1990, a.g.e., s.10-12.

¹⁸²Geri Dönen işçi Aileleri: Birinci ve İkinci Kuşağın Reentegrasyon Sorunları, 1991,a.g.e., s.3.

¹⁸³S. Kemal Kartal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992, s.66.

¹⁸⁴Ruşen Keleş, **Kentleşme ve Konut Politikası**, A.Ü. SBF Yayın No: 540, Ankara, 1984, s.359.

olmaktadır¹⁸⁵. Özellikle de kentli işsiz sayısı muhtemelen kırsal kesimdeki açık işsiz sayısından çok daha büyük miktarlarda seyretmektedir. İşsizliğin çözümüne yönelik politikaların yetersizliği işsiz insanları yeni seçenekler aramaya zorlamaktadır. İşte bu nedenle işsiz kesim enformel ekonomik faaliyetlerde kendine istihdam imkanı aramaktadır¹⁸⁶. Bu bağlamda işsizlik enformel ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkışını hazırlayan ve gelişmesini sağlayan en önemli etkenlerden birisi olmaktadır. Diğer dikkat çekici bir nokta ise, kent ortamındaki genç nüfustaki işsizlik oranının çok daha yaygın bir durumda olmasıdır¹⁸⁷.

Önceki başlık altında da vurgulandığı gibi, gelişmekte olan ülkelerde kentsel nüfus büyük bir hızla artmaktadır. Bu bakımdan kentlerde biriken işsiz yığınları önemli sosyal ve ekonomik sorunlar yaratmaktadırlar. Zor yaşam koşullarına rağmen nüfusun artması bazı düşüncelere göre, kırsal alanlardan kentlere gelenlerin yerleşik alışkanlıklarını hemen terk etmemeleri, orta ve uzun dönemde kentle bütünleşinceye kadar bu alışkanlıklarını sürdürmelerinden kaynaklanmaktadır. Kanımca bunun bir başka nedeni de gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde, kırsal alanlarda da olduğu gibi çocuk ve genç işgücünü kullanan pekçok faaliyetin halen varolmasıdır. Unutulmamalıdır ki, Batı'da doğurganlık oranlarının düşmesi çocuk emeğinin kullanılamaz hale gelmesinden sonra olmuştur.

Ülkemiz açısından ise işsizlik özellikle 1940'lı yılların sonrasında önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'de o günlere kadar rastlanmayan büyük bir nüfus patlaması ortaya çıkmış ve ülke nüfusu yıllık ortalama % 2,5 oranında artmıştır. Bu hızlı artışın aktif işgücüne olan etkileri ise 1970'li yıllarda

¹⁸⁵Meryem Koray, "Günümüzde İşgücü Piyasalarının Özellikleri, Sorunları ve İstihdam Politikaları", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt No: 4, Sayı No:1, s.17.

¹⁸⁶"TİSK'in Kentleşme Sorunlarına İlişkin Görüş ve Çözüm Önerileri", s.27; Çağlar Keyder, "Enformel Sektör Globalleşme İle Artar", **Forum**, Sayı No:2, 1994, s.33; Charmes, 1990, **a.g.e.**, s.11.

¹⁸⁷"Avrupa'da İşsizlikle Mücadelede Yeni Yöntem Arayışları", **İşveren**, Cilt No: 24, Sayı No: 2, Kasım 1995, s.10; Sapanca, "Sosyal...", **a.g.e.**, s.126-127.

görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda kırsal kesime tarım makinalarının girmesi ile tarımsal alanlardaki marjinal işgücünün büyük bir kısmı tarım alanlarının dışına itilmiştir. Bunun sonucu olarak da kentler hızlı bir büyüme içine girmiştir. Böylece tarım kesimi daha önceki yıllarda olduğu gibi işsizlik sorununun kamufle edilebildiği bir kesim olma özelliğini de yitirmiştir.

1.4. Gelir Yetersizliği

Geçtiğimiz son on yıl içinde, gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünlerinin fiyatının düşmesi, askeri harcamaların artması, yatırımlardan beklenen getirilerin elde edilememesi, borç krizi ve yapısal uyarılama programları, tüm Dünya’da gelir yetersizliği içinde bulunan bir alt sınıf yaratmıştır. Bu alt sınıf, yeterli eğitim almamıştır ve vasıfsızdır; toplumsal ve ekonomik gelişme süreçlerinin ise çok gerisinde kalmıştır¹⁸⁸. Ekonomik marjinalleşme olarak adlandırılan bu sessiz süreç sonucunda, pek çok kişi yarınki çözümlere katkıda bulunma şansını yitirmekte, tersine yarınki sorunların bir parçası haline gelmektedir.

Son dönemde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yüksek enflasyon ve bunun sonucunda reel ücretlerdeki gerilemeler, kent ortamında yaşayan ücretli kesimin de GSMH’den aldığı payı önemli ölçüde geriletmiştir. Her ne kadar kentlerde yaşayan ücretli kesimin ücretlerinde nominal bir artış olsa da, reel ücretleri sürekli gerilemiştir. Reel ücretlerdeki bu sürekli gerileme, kendisi ve ailesi için ücretinden başka geliri olmayan kişinin, başka alternatifler aramasına neden olmuştur. İşte bu insanlar telafi edici ve tamamlayıcı bir gelir elde edebilmek amacıyla enformel ekonomik faaliyetlerde çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca bu durum, aileleri tüm üyeleriyle çalışmak zorunda bırakmış ve çocuk işgücünün de enformel ekonomik faaliyetlere kaymasına yol açmıştır. Tüm bu sonuçlar doğal olarak enformel ekonomik faaliyetlerin daha da gelişmesine neden olmuştur¹⁸⁹.

¹⁸⁸Unicef, **Dünya Çocuklarının Durumu 1995**, Ankara, 1995, s.2-3.

¹⁸⁹Sapancalı, “Sosyal...”, **a.g.e.**, s.128-129.

Bir yandan işsizlik, diğer yandan ücretlerin düşüklüğü, işgücü sahiplerini enformel ekonomik faaliyetlere zorlamaktadır. Bu faaliyetler, kaçak veya ikinci bir işte part-time çalışma şeklinde olabileceği gibi, aile fertlerinden birinin ya da birkaçının (genellikle bayanların) emeklilik ve sigorta talepleri olmadan, evde belirli bir mal ve hizmetin üretilmesinde çalışması şeklinde de olabilmektedir.

Bu faaliyetlerin, bir başka yönden, doğuşunu ve gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden birisi de *vergi, sigorta primi, ve sosyal amaçlı diğer ödenek ve kesintiler* olmaktadır. Vergi, bilindiği gibi devletin kamu hizmetlerini yerine getirebilmesi için tek gelir kaynağıdır. Fakat bir ülkede vergi oranları çok yüksek ve vergi adil bir biçimde toplanamıyor ise, o ülkede yaşayan insanlar bu borçtan kaçma eğilimi içinde olacaklardır. Bu bağlamda yüksek oranlı ve adil olmayan bir vergi sistemi enformel ekonomik faaliyetlerin hazırlayıcısı olacaktır denilebilir.

Verginin enformel ekonomik faaliyetleri etkilemesini değişik açılardan değerlendirmek gerekir. Birincisi, enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışan *seyyar satıcı* vb. statülerde çalışmalar açısından değerlendirmek gerekir, ki bu kişiler için vergi çoğu zaman önemli bir yük getirmemektedir. Hatta bu kişiler daha öncede belirttiğimiz gibi ülkemizde, Gelir Vergisi Kanunu'na getirilen muaflıklardan yararlanmaktadır. Bu Kanunun 9. maddesine göre kentsel alanlarda yapılan tüm enformel ekonomik faaliyetler gelir vergisinden muaf tutulmuştur. Bu nedenle kayıtlı ekonomik yapı içinde çalışan birçok yerleşik esnaf, yerleşik olmayan enformel ekonomik faaliyetlere yönelmiştir. Buradan hareketle enformel ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından özendirildiği bile söylenilebilir. Fakat şunu tekrar belirtmek gerekir ki bu tür enformel ekonomik faaliyetlerin yeraltı ekonomisi faaliyetleri ile birlikte kayıtdışı ekonomik faaliyetler içinde değerlendirilmesi yanlış olur. Çünkü, enformel ekonomik faaliyetler devlet denetimindedir ve muaflığın nedeni, elde edilen gelirin düşüklüğüdür. Verginin etkisini ikinci olarak enformel ekonomik faaliyetlerde kaçak çalışanlar açısından değerlendirmek gerekir. Buna göre kayıtlı ekonomik yapı içindeki vergi ve

diğer sosyal amaçlı kesintilerin yüksekliği kişileri ister istemez enformel yapıya itmektedir. Vergi işveren açısından bir maaaliyet unsuru iken, çalışan açısından gelirden bir azalma anlamına gelmektedir. Diğer sosyal amaçlı kesintiler ise (sigorta primi, sosyal amaçlı fonlar vb.) işveren açısından yine bir maliyet unsuru olmaktadır, işgücü açısından , sosyal sistemin sunduğu hizmetler göz önüne alındığında bir fayda unsuru sayılmaktadır¹⁹⁰. Vergi ve sosyal amaçlı kesintilerin çok yüksek olduğu bir ortamda eğer işsizlik yüksek işgücü verimliliği de düşük ise, işverenin enformel istihdamı seçmemesi şaşırtıcı olur. İşören açısından da uzak görülen risklere karşı sigortalı olmaktansa düşük olan geliri bir ölçüde de olsa arttırmak daha çok tercih edilen bir durum olacaktır.

1.5. Yaşam Değerleri ve Ahlaki Normların Değişmesi

Enformel ekonomik faaliyetlerin nedenlerinden birisi de ahlaki norm ve değerlerin kentsel aile yapısında zaman içinde değişmesidir. Ahlak kuralları bireylerin diğer bireylerle ve toplumla olan ilişkilerini düzenler. Toplumda ekonomik ilişkiler, siyasal örgütlenme biçimleri, kent yaşamı, iletişim araçlarının etkinliği son derece hızlı değişirken, bireyler arası ilişkileri düzenleyen kuralların aynı kalması beklenemez. Toplumlar ne kadar hızlı değişirse ahlak kurallarının da o derece hızlı değişmesi belki de deforme olması kaçınılmazdır. Hızla değişen ekonomik ve toplumsal koşullar, gelişmekte olan ülkelerin kentsel çevrelerinde gayri-resmi bir ahlak anlayışı ve bu koşullara uyum sağlayan yeni davranış kalıpları oluşturmuştur. Yüksek enflasyonla yaşamaya çalışan toplumda önce ticari ahlak etkilenmiş ve borçlanma anlayışı değişmiş ve vergi en kutsal görev olmaktan çıkmıştır¹⁹¹.

Aile, toplumların gelişme aşamalarına göre farklı özellikler gösteren bir kurumdur. Ülkenin geçirdiği gelişmeler ve değişmeler özellikle aile yapısındaki değişmeler ile göze çarpmakta eşdeğişle, toplumdaki ekonomik ve kültürel değişmeler

¹⁹⁰Özsoylu, 1996, a.g.e., s.335-336.

¹⁹¹Özsoylu, 1996, a.g.e., s.114.

etkilerini, öncelikle aile üzerinde göstermektedir. Bir toplumdaki mevcut gelişmişlik düzeyi, o toplumdaki kültürel özellikler açısından önemli ipuçları vermektedir. Bu bakımdan aile yapısı ve gelişmişlik düzeyinin karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenilebilir¹⁹².

Aile yapısını geliştirmekte olan ülkelerde üç ayrı çevrede inceleme zorunluluğu vardır. Birinci çevre köy, ikinci çevre gecekond, üçüncü çevre ise kenttir¹⁹³. Tarımsal üretimin yapıldığı köylerde aile yapısı gelenekseldir. Tarımda büyük işletmelerin giderek çoğalmasına rağmen halen küçük ölçekli, aile işletmeleri hakimdir. Bu hakimiyet tarımsal üretim biçimi değişmedikçe değişmeyecektir. Ancak toprakların bölünmesi, tarım alanlarına modern tekniklerin girmesi, kentlere göç, aile yapısını değiştirmektedir. Aile reisinin ölmesi sonucu toprakların bölünmesi aile bireylerinden bazılarının kentlere doğru göç etmesine neden olmaktadır. Bu arada yurt dışına göçlerde de bir artış gözlenmektedir.

Kentsel enformel istihdam olanaklarından yararlanma açısından kente göç eden nüfus kitlesi çekirdek aile yapısına dönüşmekteyse de kırsal alandaki alışkanlıklar ile kente uyum süreci içinde gecekond aile yapısı genişliğini korumaktadır. Çünkü kentte sanayi veya ücretli istihdam olanaklarının azalması, bu ailelerin çok çocuk sahibi olmaları, daha fazla ürün değil , fakat daha fazla gelir anlamına gelmektedir. Böylece enformel ekonomik faaliyetler bu aile yapısının devamını sağlarken , bu aile bireyleri de enformel ekonomik faaliyetlerin sürekliliğini sağlamaktadır.

1.6. Eğitim ve Teknoloji

Gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasında diğer bir sosyal farklılık teknolojik gelişme ve eğitim seviyesinde ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişme, kısa dönemde

¹⁹²Aile yapısındaki değişimle için Bkz. Brian Munday ve Peter Ely, **Social Care in Europe**, Prentice Hall, Harvester Wheatsheaf, UK, 1996, s.126-161.

¹⁹³Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul, 1997, s.148.

bir birim işgücü kullanılarak daha fazla mal ve hizmet üretimi anlamına gelmekte; toplam ürün eğrisinin yukarıya doğru kaymasıyla temsil edilmektedir. Uzun dönemde ise aynı mal miktarının daha az sermaye kullanılarak üretilmesi anlamına gelmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında teknolojik gelişme işgücü verimliliğini artırırken, firmalar açısından üretim ölçeğinin önemini gündeme getirmektedir. Bu anlamda üretimdeki gerekli işgücü giderek daha kalifiye hale gelmektedir¹⁹⁴. Bu konu enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlar açısından da önem taşır. Çünkü, eğitim seviyesinin dolayısıyla kalifikasyonun düşmesi enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki istihdam şansını da büyük ölçüde azaltmaktadır. Bir başka değişle gelişmekte olan ülkelerin hızla değişen koşullar karşısında ihtiyaç duyduğu kalifiye işgücünün yetiştirilmesine yönelik sosyal politikaların yeteri ve gereğince önemsenmemesi ya da bu politikaların finansmanında yaşanan güçlükler sorunu yapısalıştırmaktadır. Sonuçta, herhangi bir kalifikasyonu bulunmayan kişilerin geçimlerini temin etmek açısından gelişmekte olan ülkelere şansları ancak enformel ekonomik faaliyetlerdeki iş olanakları olmaktadır.

Gelişmiş ülkeler geçirdikleri gelişme aşamalarını geniş insan gücüyle değil, sanayileşmenin ve teknolojik gelişmenin bir gereği olan vasıflı işgücü sayesinde geçmişlerdir. Bu arada vasıfsız işgücünü ise gelişmekte olan ülkelere ucuza temin etmişlerdir.

Sanayileşmenin toplumsal hayattaki göstergesi toplam emeğin işçileşme derecesidir. İşçileşme denildiğinde de akla, modern üretim tekniklerini kullanabilen, belirli bir iş disiplini olan, üretkenliği yüksek ve bu oranda da geliri yüksek, üretim için hazır nüfus kitlesi gelmektedir. Bu kitlenin ülke faal nüfusunda büyük bir çoğunluğa erişmesi sanayileşme ve daha da önemlisi gelişme için ilk şart olmaktadır. Gelişmiş toplumlarda bağımlı olarak çalışan yani emeğini bir hizmet akdiyle üretime sunan nüfus kitlesi çok büyük bir oranı teşkil etmektedir. Gelişmekte olan toplumlarda ise,

¹⁹⁴Yüksel, 1997, a.g.e., s.28.

Çalışanların daha çok kendi hesaplarına kendi işlerinde çalıştıkları görülmektedir.

Sanayileşme ve eğitim düzeyi arasındaki yakın ilişki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayırımı bir anlamda ortaya koymaktadır. Ancak eğitim düzeyi sadece okur yazar oranı olarak ele alınmamalıdır. Bu oranın konumuz açısından çok fazla ipuçları vermediği kanısındayız. Konumuz açısından, eğitim istihdamla ilişkileri açısından vasıf düzeyi olarak ele alınmalıdır¹⁹⁵.

Gelişmekte olan ülkelerde gözlenen bir özellik te genç işsizlerin sayısındaki artıştır. Hızlı nüfus artışının bir sonucu olarak görülen bu durum, enformel ekonomik faaliyetlerin gelişmesine ve çeşitlenmesine neden olmaktadır. Yakın bir zamana kadar, ülkemizde meslek ve iş edinmenin yolu olarak yüksek öğrenim görülmekteydi. Ancak bu beklenti kapasiteleri zorlayarak alınan ve mezun edilen diplomalı işsizlerin artmasıyla tam tersi bir gelişme göstermiştir. Son yıllarda mesleki eğitim veren kurumların sayısındaki artış, bunun yanında orta öğrenimde meslek okullarına karşı olan talep umut vericidir. Yine de bu şansı kaçırmış gençlerin büyük bir çoğunluğu teşkil etmesi, meslek kazandırma kurslarına ve ıraklık okullarına olan ihtiyaı arttırmaktadır. Kanımca, eğitim olanaklarını kaçırmış bu kişilerin sisteme çekilmesi ve desteklenmesi gereklidir. İşsizliğin genişlediği dönemlerde genç ve eğitim çağındaki nüfusun desteklenmesi bu kitleyi bir süre iş piyasasından uzak tutabilecektir. Aksi halde enformel ekonomik faaliyetlere olan geçiş genişleyecek ve bu faaliyetler içinde kendine özgü eğitim süreçleri işleyerek kişinin üretken kapasitesinin azalmasına ve iş ahlakının ortadan kalkmasına neden olacaktır¹⁹⁶.

İnsanları eğitim sisteminin içine çekebilmenin en önemli yolu, eğitimin parasız olmasının yanında eğitime katılanların gelir kayıplarının da telafi edilebilmesidir. Ancak, bu yatırımlar sonucunda katlanılan maliyetler verim artışı yoluyla geri dönecektir.

Sonuç olarak gelişmekte olan ülkelerde işsizliğin taşıdığı en önemli sakıncalar genç nüfus üzerindedir. Daha önce iş piyasasına girmemiş olan bu kesim eğitim

¹⁹⁵Bařtaymaz, 1986, a.g.e., s.74.

¹⁹⁶Bařtaymaz, 1986, a.g.e., s.59.

olanaklarını kullanamaz ise enformel ekonomik faaliyetlerden başka alanlara giremeyecek ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki istihdamdan uzaklaşacaktır.

2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN TEMELİNDE BULUNAN EKONOMİK NEDENLER

Enformel ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkması ve gelişmesinin temelinde çeşitli ekonomik etkenler bulunmaktadır. Bu etkenler kanımızca *ikili ekonomik yapı* ve *iktisadi rasyonalizm* alt başlıkları altında incelenebilir.

2.1. İkili Ekonomik Yapı

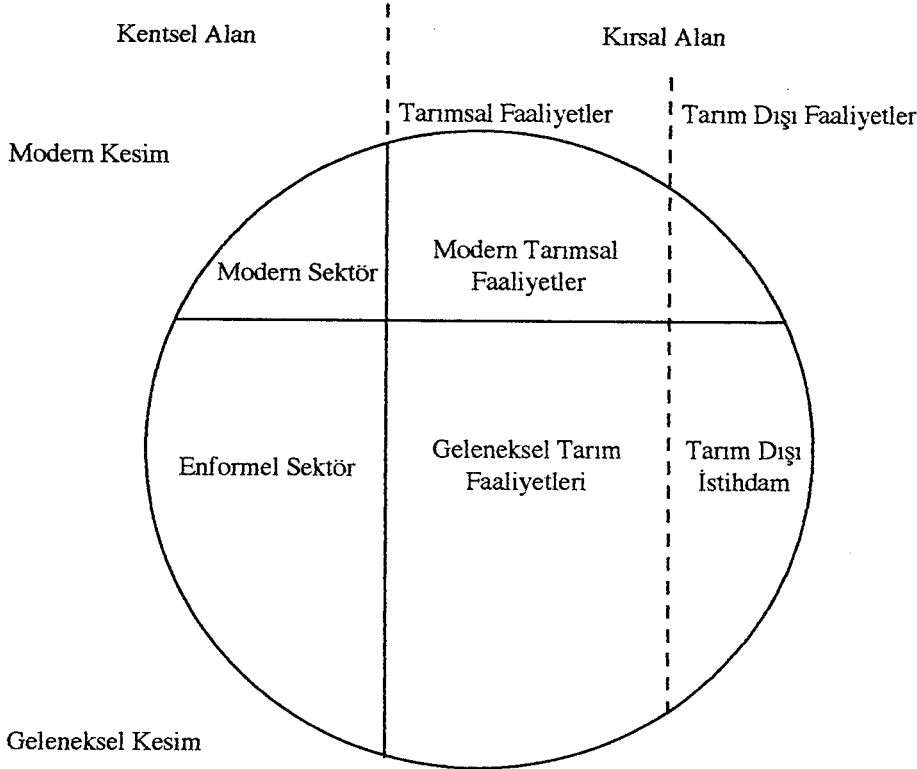
Az gelişmişlik olgusunu açıklayan, dolayısıyla enformel ekonomik faaliyetlerin ekonomik temellerini içeren görüşlerin büyükçe bir bölümü ikilik (düalizm) kuramı içinde yer alır. Az gelişmiş ülkelerdeki *ikilik* geniş anlamıyla *iktisadi ikilik* olarak da kavranılır.

İktisadi ikilik kavramıyla, bir ekonomi içinde yapısal olarak farklı ekonomik kesimlerin (kimi zaman bölgelerin) yanyana bulunması ifade edilir. Bu kesimler sadece farklı dereceler de yapılaşmış ve gelişmiş değil, ayrıca ilke olarak da çeşitli biçimlerde organize edilmiş, düzenlenmiş ve de az ya da çok birbirinden izole edilmiş durumdadır.

Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkeler ikili özelliği olan ülkelerdir. Bu ülkelerde kentsel alanda yer alan modern sektör içinde bir yandan ileri gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin piyasa yapısına, ileri teknolojisine, gelişmiş sosyal ilişkilerine, ileri kurum ve organizasyonlarına rastlanabileceği gibi, öte yandan geri kalmışlığın tipik özelliklerinden aile içi üretim, geri ve ilkel teknoloji, durgun bir sosyal yapı içindeki geleneksel kurum ve organizasyonlara da rastlanabilecektir. Enformel ekonomik faaliyetlerde bu ikili yapı çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki Şekil 3'den daha rahat görülebileceği gibi enformel ekonomik faaliyetler kentsel alandaki geleneksel kesim içinde ortaya çıkmaktadır.

ŞEKİL 3

Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Yapı

Kaynak: Haan H., **Urban Informal Sector Information: Needs and Methods**, International Labour Office, Geneva, 1989, s.4.

2.2. Ekonomik Rasyonalizm

Yaşadığımız dönemde daha da ivme kazanan ekonomik entegrasyon süreci, ülkelerin uluslararası pazarlar dışında kalabilmelerini hemen hemen olanaksız hale getirmekte ve kapalı ekonomileri dışa açmaktadır. Bu nedenle, geçerliliği giderek çoğalan serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisinin koşulları, ulusal ve özellikle uluslararası pazarlarda işletmeler yönünden kıyasıya bir rekabet ortamını da beraberinde getirmektedir¹⁹⁷. Bu ortam, müteşebbislere bir yandan iktisadi karar alma ya da alternatifler arasında seçim yapma gücünü kazandırırken, öte yandan kararlarında rasyonel davranma gereğini yüklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, iktisadi faaliyet, mal ve hizmet üretiminde rasyonel davranmayı eşdeğışle belirli bir harcama ile

¹⁹⁷Altan, 1997, a.g.e., s.142.

maksimum faydayı sağlamayı ya da belirli bir faaliyeti minimum harcama ile yapmayı gerekli kılar. Serbest rekabete dayalı, liberal ekonomik ortamlarda girişimcinin birincil güdüsü olan karı maksimize etmek amacıyla girdiler düşürülerek gelirler artırılmalı, ekonomik faktörlerin kullanımında fayda ve maliyet karşılaştırılarak rasyonel davranılmalıdır. Bu anlamda işgücünün de, üretimde gerekli ekonomik faktörlerden birisi olduğu düşünüldüğünde, müteşebbisin işgücünü kullanırken rasyonel davranması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda 1980’li yıllarda hızlanan küreselleşme sürecinin, rekabette üstünlük sağlama çabası içindeki birçok işletmeyi kayıtdışına ittiği izlenmiştir¹⁹⁸.

Gelişmekte olan ülkelerde, sigorta vb. ödemeler nedeniyle işgücü maliyetinin yüksek, işgücü verimliliğinin ise görece olarak düşük olduğu düşünüldüğünde, bu ülkelerde müteşebbislerin fayda ve maliyeti karşılaştırarak rasyonel davranması sonucu enformel istihdamı seçmesi şaşırtıcı değildir. Bu nedenle gerek kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmeler gerekse enformel işletmeler mal ve emek piyasalarında yaşanan esnekleşme sürecinde yaşam şanslarını arttırmak için enformel istihdama yönelmektedir. Böylelikle, iş yasalarının uygulanmadığı, sosyal güvenlikten yoksun ve düzensiz sürelerle çalıştırılabilen işgücünü seçerek rasyonel davranmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde ise işgücü maliyeti yüksek olsa bile vasıflı işgücünün verimliliği de maliyetini karşılayacak oranda yüksektir. Ancak, yukarıda da bahsedildiği gibi ekonomik rasyonalizmin gereği kar elde etmek değil karı maksimize etmektir. Bu amaçla ücretleri düşürmek doğrudan artı değer oranını, dolayısıyla kar oranını yükseltmek anlamına gelecektir¹⁹⁹. Reel ücretlerdeki bu düşüşler karşısında tüm bağımlı statülerde çalışanlar ise, yaşam standartlarındaki düşmeyi ortadan kaldırmak, daha da ileri giderek onu arttırmak için enformel ekonomik faaliyetlerdeki telafi edici ve tamamlayıcı gelir kaynaklarına yönelmektedirler²⁰⁰.

¹⁹⁸Lordoğlu-Özar, “Enformel Sektör...”, a.g.e., s.5.

¹⁹⁹Fikret Başkaya, *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997, s.45.

²⁰⁰Ercan Dülgeroğlu-Mustafa Aytaç-Tahir Baştaymaz, *Kentlerde Yaşayan Ücretli Kesimin Telafi Edici ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları-Bursa Örneği*, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1993, s.91.

II- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN BOYUTLARI VE ÖLÇÜMÜ

1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN BOYUTLARI

Günümüzde enformel ekonomik faaliyetler istikrarsız, güvenilir olmayan ve düşük gelir getiren faaliyetler olmasına rağmen, çok sayıda insanın gelir kaynağını oluşturmaktadır. 1972 yılında yayımlanan Kenya Raporu'na göre; ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelerin kentsel istihdamın :20-60'ı enformel ekonomik faaliyetlerde çalışmaktadır²⁰¹. Yapılmış olan bilimsel çalışmalar 1990'lı yılların başında, Latin Amerika'da yaklaşık 30 milyon insanın enformel ekonomik faaliyetlerde çalıştığını göstermektedir. Afrika'nın Alt Sahara bölgesinde ise 1980'li yılların ortalarında kentsel istihdamın %60'nın enformel ekonomik faaliyetlerde çalıştığı tahmin edilmektedir²⁰².

Asya ülkelerinde 1980'lerde bu oran ülkeden ülkeye %40-66 nispetinde değişmektedir. Kaba bir tahminle gelişen dünyadaki toplam enformel ekonomik faaliyetlerdeki istihdamın 300 milyona vardığı hesaplanabilir. Kuşkusuz enformel ekonomik faaliyetler toplam üretime de önemli katkılar yapmaktadır. Bazı gelişmekte olan ülkelerde yapılan hesaplamalar, bu katılımın GSMH'nin %5-35'ine ulaştığını göstermiştir²⁰³. İstihdam açısından ise, gelişmekte olan ülkelerde, kent nüfusunun yaklaşık yarısının enformel ekonomik faaliyetlerde bulunduğu söylenilmektedir²⁰⁴.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi enformel ekonomik faaliyetler esas itibariyle gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşmakta, gelişmiş ülkeler ile Latin Amerika'nın kısmen gelişmiş ülkeleri ya da Afrika'nın tarım ağırlıklı ve gelişmenin

²⁰¹Charmes, 1990, a.g.e., s.10.

²⁰²Ekin, 1995, a.g.e., s.49.

²⁰³Ekin, 1995, a.g.e., s.49.

²⁰⁴Kıray, "Koordinasyonsuz...", a.g.e., s.5.

nispeten sınırlı bulunduğu ülkeleri arasında dikkati çekici farklar gözlenmektedir.

Kentsel fakirlik sadece gelişmekte olan ülkelerde değil gelişmiş ülkelerde de görülmektedir. Bu ülkelerde çok sayıda insan düşük gelirler elde edilen marjinal ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda dikkati çekici bir kayıtdışı veya kurlsız çalışma ya da kayıtdışı ekonomik faaliyetler bulunmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde kurlsızlaşmaya, eşdeğişle kayıtdışı ekonomik faaliyetlere yönelik eğilimler teknolojik gelişmeler sonucu hızla ortaya çıkmıştır. Artan rekabet işyerlerinin maliyeti düşürme konusundaki gayretlerini hızlandırmıştır. Bunun sonucu olarak gelişmekte olan ülkelere benzer şekilde gelişmiş ülkelerde de alt işveren uygulamaları ve işgücünün istikrarsız istihdam biçimlerine kayışı, sonuçta çalışanların daha düşük seviyelerde korunmasına yol açmıştır.

Ayrıca planlı bir ekonomiden piyasa ekonomisine sorunlarla dolu bir geçiş süreci yaşayan Doğu Avrupa ülkelerinde ekonomik güçlükler nedeniyle gelecekte de benzer ekonomik ve sosyal yapıların ortaya çıkması mümkün gözükmemektedir. Yaşadığımız dönemde bunun çok sayıda örneklerine de rastlanmaktadır.

Tüm bunlara rağmen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yapısal, teknolojik ve kurumsal açıdan belirli benzerliklere rağmen, çok önemli farklar da mevcuttur.

Örneğin gelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerin emek piyasalarının temel niteliğini oluşturan kitlesel emek arzı fazlalığı mevcut değildir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin çoğunda tarımdan kitlesel göç tamamiyle sona ermiştir. Kuşkusuz gelişmiş ülkelerin bazı az gelişmiş bölgelerinde de emek arzı fazlalığı mevcuttur. Ayrıca endüstrileşmiş toplumlarda bazı gruplar, örneğin göçmen işçiler ve aileleri, azınlıklar, bazı nüfus grupları enformel ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu saydığımız

grupların istihdamı gelişmekte olan ülkelerin enformel istihdamının temel karakteristiklerine yaklaşmaktadır.

Buna rağmen, genelde bu istihdamın yarattığı problemlerin farklı olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin enformel ekonomik faaliyetleriyle karşılanan mal ve hizmetler gelişmiş ülkelerde ya mevcut değildir ya da kayıtlı ekonomik faaliyetlerde karşılanmaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin çoğunda fakirlik sıkıntısı çeken nüfus grupları sosyal politika tedbirleri ile korunmakta, sonuçta gelişmiş ülkelerde enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar eğitim, sağlık vb. kamu hizmetlerinden gelişmekte olan ülkelere göre daha yaygın bir biçimde yararlanmaktadırlar.

Gelişmiş ülkelerde, bazı açılardan, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına benzer sorunlarla da karşılaşılmaktadır. Fakat bu sorunlar tamamen değişik çerçevelerde ortaya çıkmakta ve sorunların çözümünde farklı boyutlar bulunmaktadır. Çünkü, gelişmiş ülkelerde çoğunlukla yeraltı ekonomisi faaliyetleri mevcut iken sadece nadir hallerde gelişmekte olan ülkelerdeki fakir nüfus gruplarının yaşamlarını sürdürme stratejilerine benzer bir şekilde enformel ekonomik faaliyetlerde bulunulduğu dikkati çekmektedir.

2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN ÖLÇÜMÜ

Enformel ekonomik faaliyetlerin doğru olarak ölçümü/tahmini, başta istihdam ve ekonomik büyüme gibi makro ekonomik değişkenlerin doğru olarak belirlenebilmesini mümkün kılacaktır. Makro göstergelerin doğru tespiti ise ekonomik ve sosyal politikaların belirlenmesi bakımından önemlidir²⁰⁵. Ancak, enformel ekonomik faaliyetlerin ölçümünde kullanılan farklı yöntemler, aynı ülke ve hatta aynı yıl için farklı sonuçlar verebilmektedir. Bunun nedenleri; mali, hukuki ve sosyal pek çok değişken ile ilişkisi olan enformel ekonomik faaliyetler kavramının, çok karmaşık bir

²⁰⁵Özsoylu, 1996, a.g.e., s.115.

yapı içinde olması ve her yaklaşımın enformel ekonomik faaliyetlerin farklı yönünü ele almasıdır.

Enformel ekonomik faaliyetlerin ölçülmesinde, doğrudan ve dolaylı yöntemlerden yararlanılır. Doğrudan ölçüm yönteminin esasını anket çalışmaları oluşturmakta ve soru-cevap yöntemi ile enformel ekonomik faaliyetler konusunda ayrıntılı bilgi toplanıp, parasal büyüklüğü ve istihdam kapasitesi tahmin edilmektedir. Dolaylı ölçüm yöntemlerinde ise, enformel ekonomik faaliyetler; elde edilen ancak resmi otoriteye bildirilmeyen toplam gelir olarak tanımlanmakta²⁰⁶ ve belirli izlerden hareketle tahmin edilmeye çalışılmaktadır²⁰⁷. Ancak enformel ekonomik faaliyetlerin esas olarak parasal büyüklüğünü ölçme amacıyla kullanılabilecek dolaylı ölçüm yöntemleri, toplam kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin ölçülmesi sonucunu vereceğinden, enformel ekonomik faaliyetlere ait olmayan parçaların, eşdeğişle yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin çıkarılması şeklinde işleyen bir yaklaşım geliştirilmelidir.

2.1. Doğrudan Ölçüm Yöntemleri

Mikro bazda yapılan bu tip ölçümlerde, yapılan tespitlerden genellemelere gidilir²⁰⁸. Belirli bir zaman kesitinde enformel ekonomik faaliyetlerin hacminin belirlendiği bu yöntemde *hanehalkı, birey ve işyerlerinde uygulanan anketler, zaman kullanım anketleri, vergi anketleri* ve diğer anketler önemli bir rol oynar²⁰⁹.

Doğrudan ölçüm yöntemleri, belirlenmiş kriterlere göre tanımlamayı hedefler. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerin diğer ekonomik faaliyetlerle arasındaki ayrım belirli şekilde tanımlanabilen değişkenler üzerine oturtulmalıdır²¹⁰. Doğrudan

²⁰⁶Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.3.

²⁰⁷Kırbaş, 1995, a.g.e., s.4.

²⁰⁸Eyidemi, 1996, a.g.e., s.24.

²⁰⁹Derdioyok, "Türkiye'nin...", a.g.e., s.54 ; Aydemir, 1995, a.g.e., s.9; Koçoğlu, 1997, a.g.e., s.8.

ölçüm yönteminde tek başına ya da birleşik halde kullanılabilecek değişkenler şunlardır:

- Faaliyet ölçeği
- Çalışanların niteliği
- İşyerinin fiziksel özellikleri
- Kazanç düzeyi
- Kayıtsız olup olmama

Sayılan değişkenler ile enformel ekonomik faaliyetler tanımlanmalı ve diğer ekonomik faaliyetlerden net bir şekilde ayrılmalıdır. Böylece enformel ekonomik faaliyetler tanımı içinde yer alan ekonomik birimler saptanarak enformel ekonomik faaliyetlerin istihdam boyutu ve parasal boyutu tahmin edilebilecektir.

İstatistik kuruluşları, vergi idaresi, bankalar veya özel araştırma ve anket kuruluşları doğrudan ölçüm yöntemlerini kullanabilirler. Gelir elde edenlere, ne kadar gelir elde ettikleri ve bu gelirin ne kadarının enformel ekonomik faaliyetlerden elde ettikleri sorulabilir. Anket ya da inceleme sonucunda elde edilen sonuçlar kendi aralarında belli kategorilere ayrılır ve çoğunlukla genelleme yapılarak enformel ekonomik faaliyetlerin tamamına ulaşılmaya çalışılır²¹¹.

Doğrudan ölçüm yönteminde, araştırmayı kimin yaptığı önemlidir. Eğer araştırmayı yapan kamu otoritesi ise, ankete katılanların doğru yanıtlar vermesi beklenmemelidir. Bankaların araştırma yapması durumunda ise tam tersi sonuç elde edilebilir. Çünkü, banka nezdinde kredibilitesini arttırmak isteyenler, gelirlerini olduğundan daha yüksek gösterebilirler. Özel araştırma ve anket kuruluşlarının yaptığı çalışmalar da benzer gerekçelerle sağlıklı olabilmektedir. Burada daha çok inceleme elemanlarının yetkilerini ve mesleki bilgilerini kullanarak gerçeğe ulaşması esastır²¹².

²¹⁰“Employment in the Informal Sector”, **Extract from Fourteenth International Conference of Labour Statisticians, Report 1: General Report**, ILO, ICLS/14/I, 1987, s.14.

²¹¹Aydemir, 1995, **a.g.e.**, s.10.

²¹²Aydemir, 1995, **a.g.e.**, s.25; Özsoylu, 1996, **a.g.e.**, s.27.

Sayılan değişkenlerin kullanımının yanısıra, enformel ekonomik faaliyetlerin belirlenmesinde, hanehalkı araştırmaları ve işyeri araştırmaları da yardımcı olabilir. Bu araştırmalar; enformel ekonomik faaliyetlerdeki istihdam düzeyi ve özellikleri ile bu faaliyetlerin sosyo-demografik yapısı hakkında bilgi edinilmesine uygun bir veri kaynağı oluşturmaktadır²¹³. Sonuçta tüketim harcamaları, gelir, gibi özelliklerin yanında, cinsiyet, medeni durum, meslek, ekonomik faaliyet türü gibi geniş düzeyde ferdi özelliklerde belirlenerek enformel ekonomik faaliyetlerdeki istihdamın analizi mümkün olabilir. Bu araştırmalarda kullanılan anketlere ek soruların ilave edilmesi ile enformel ekonomik faaliyetler hakkında daha kapsamlı bilgi edinilmesi de mümkündür²¹⁴. Bu yöntemin dezavantajları ise, ölçümlerin belirli bir zaman kesiti için geçerli olması ve yüksek maliyetli olmasıdır²¹⁵.

2.2. Dolaylı Ölçüm Yöntemleri

Enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar -faaliyetler meşru bile olsa vergilendirilmediği için- cezalandırılma ihtimalinin olması nedeniyle bu olguyu gizlemekte ve doğrudan ölçüm yöntemleri etkisiz kalabilmektedir. Ancak, bu tip faaliyetler geride iz bırakmaktadır. Enformel ekonomik faaliyetlerin boyutları ölçülmek istendiğinde ise yapılan bu izleri takip edip bir tahminde bulunmaktadır. Takip edilen izlere göre, çeşitli yöntemler geliştirilmiştir²¹⁶. Bu tahmin yöntemleri ülkeden ülkeye ve yapılan çalışmanın amacına göre değişmekte ve dolaylı ölçüm yöntemleri olarak adlandırılmaktadır.

Enformel ekonomik faaliyetlerin esas olarak parasal büyüklüğünü ölçme amacıyla kullanılan dolaylı ölçüm yöntemleri, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin

²¹³“Employment in the Informal Sector”, a.g.e., s.14.

²¹⁴Özsoy, 1992, a.g.e.,s.14.

²¹⁵Eyidemi, 1996, a.g.e., s.25.

²¹⁶Özsoylu, 1996, a.g.e., s.25.

tamamının ölçülmesi sonucunu verdiğiinden, amaç doğrultusunda, enformel ekonomik faaliyetlere ait olmayan parçaların, eşdeğişle yeraltı ekonomisi faaliyetlerinin çıkarılması şeklinde işleyen bir yaklaşım geliştirilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

En yaygın dolaylı ölçüm yöntemleri, , *GSMH yaklaşımı, istihdam yaklaşımı ve parasalcı yaklaşımdır*. Ayrıca ekonometrik modellerde geliştirilmiştir²¹⁷.

2.2.1. GSMH Yaklaşımı

Bu yöntemde, GSMH hesaplamasında kullanılabilecek ve enformel ekonomik faaliyetleriçin de gösterge olabilecek her türlü veriden yararlanılmaktadır. Eşdeğişle üretime, gelire, harcamaya ilişkin veriler birlikte kullanılmaktadır²¹⁸.

GSMH hesaplamasında üretim, gelir ve harcama verilerinden birisinden yararlanılabildiği gibi, bazı ülkelerde bu veriler birlikte kullanılabilmektedir. Normal olarak bu üç verinin aynı sonuçlara ulaşılması gerekir. Ancak enformel ekonominin varlığı, farklı verilerle ulaşılan sonuçların sistematik olarak farklılaşmasına yol açmaktadır²¹⁹. Sonuçta, gelirler yoluyla bulunan rakam en düşük, harcamalar yolu ile bulunan rakam ise en yüksek GSMH değerini verecektir. Bu yöntemde harcamalar yolu ile bulunan GSMH ile gelirler yoluyla bulunan GSMH arasındaki farkın enformel ekonomik faaliyetleri verdiği kabul edilmektedir. Ancak, GSMH'nın genellikle üretim yoluyla hesaplanması ve gelirler yoluyla GSMH tespitinin sadece bir tahmin olması nedeniyle, genellikle harcamalar yoluyla bulunan GSMH rakamları üretim yoluyla bulunan GSMH rakamları ile karşılaştırılır²²⁰.

Bu yöntemin en önemli sakıncası, GSMH hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplanırsa kullanılan ara değerlerin kesin rakamlar olmaması ve resmi istatistiklerde

²¹⁷Kırbaş, 1995, a.g.e., s.4.

²¹⁸Derdiyok, "Türkiye'nin...", a.g.e., s.57.

²¹⁹Temel ve diğerleri, "Kayıtdışı..." a.g.e., s.10.

²²⁰Özsoylu, 1996, a.g.e., s.28.

harcama ya da üretim yoluyla hesaplanan GSMH rakamlarının her zaman birbirine eşit olmasının rakamlarla oynandığı düşüncesini uyandırmasıdır. Ayrıca, döviz ve altın gibi tasarruf araçlarına yatırım eğiliminin yüksek olduğu dönemlerde ya da yurt dışına gelir transferlerin varlığında, eşdeğişle enformel ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirlerin harcanmaması durumunda enformel ekonomik faaliyetlere yönelik tahminler sağlıklı sonuç vermeyebilir ve olduğundan daha düşük çıkabilir. Buna karşılık enformel ekonomik faaliyetlerin büyüdüğü, organize olmayan işçilerin göreceli payının arttığı, küçük üreticiliğin yaygın ve kentleşmenin hızlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde harcamalar yoluyla tespit edilen GSMH, diğer yöntemlerle elde edilenlerden nispi olarak daha yüksek bulunmaktadır²²¹.

2.2.2. İstihdam Yaklaşımı

Bu yöntemde nüfusun, sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki gelişimine bakılarak enformel ekonominin varlığı ve büyüklüğü konusunda tahminde bulunulmaya çalışılmaktadır. Sivil işgücü arzının toplam nüfusa oranı ile istihdamın toplam nüfus içindeki payında, zaman içinde benzer bir gelişmenin olması beklenir²²². Eğer bu gelişim olmuyor ve zamanla istihdamın toplam nüfusa oranı, işgücü arzının toplam nüfusa oranının altında kalıyorsa, enformel ekonomik faaliyetlerdeki istihdamın payı artıyor demektir²²³. Ancak, bu karşılaştırmaların yapıldığı dönemde ortaya çıkan sosyal gelişmelerden bir kısmı da istihdamın toplam nüfusa oranını yükseltebilir ya da sivil işgücünün toplam nüfusa oranını düşürebilir. Örneğin, kadınların çalışma hayatı içinde son yıllarda daha fazla yer alması, istihdamın toplam nüfusa oranını yükseltmesine rağmen enformel ekonomik faaliyetlerin azaldığı

²²¹ Aydemir, 1995, a.g.e., s.146; Temel ve diğerleri, "Kayıtdışı..." a.g.e., s.3.

²²² Derdiyok, "Türkiye'nin...", a.g.e., s.29; Özsoylu, 1996, a.g.e., s.29.

²²³ Aydemir, 1995, a.g.e., s.20. Resmi istatistiklere göre çalışan kişi sayısı ile, sosyal güvenlik kuruluşlarına bağlı olarak çalışan kişi sayısı arasındaki fark da, bir kısım istihdamın kayıtdışı yaratıldığının ciddi bir göstergesidir. Enformel istihdamın miktarı saptanabildiği takdirde, bu miktardan hareketle belli varsayımlar kullanılarak kayıtdışı kalan çeşitli gelirlere de ulaşılabilir. Bkz. Aydemir, 1995, a.g.e., s.28.

anlamına gelmeyecektir. Kırdan kente göç olgusu ve okullaşma oranının zaman içinde artması gibi gelişmeler ise sivil işgücünün toplam nüfusa oranının gerilemesine neden olmakla birlikte yine enformel ekonomik faaliyetlerin daraldığını göstermeyecektir²²⁴.

İstihdam yaklaşımı enformel ekonomik faaliyetlerin ölçülmesi bakımından iyi bir hareket noktası olmakla birlikte, resmi istatistiklerin istihdama ilişkin verilerinin doğruluğu, enformel ekonomik faaliyetlerde kaçak çalışanların elde edeceği varsayılan tutarın gerçekçiliği, bazı gelirlerin birden fazla kez hesaplamaya katılma olasılığı gibi nedenlerle, eleştiriye açık bir yöntemdir²²⁵. Ayrıca ek işte çalışanlar bu yöntemde hesaba katılamayacağı için bu yöntemle yapılan tespitler enformel ekonomik faaliyetler için ancak alt sınırı verebilir²²⁶.

2.2.3. Parasalcı Yaklaşımlar

Parasal istatistikler kullanılarak enformel ekonomik faaliyetlerin belirlenmeye çalışıldığı parasalcı yaklaşımlar, sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım olarak üç başlık altında incelenebilir.

2.2.3.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Sabit Oran Yaklaşımı'nın kabul etmiş olduğu en önemli varsayım, enformel ekonomik faaliyetlerde yapılan ödemelerin büyük bir çoğunluğunun, bu konudaki denetimlere imkan vermemek bakımından, nakit para ile yapılmakta olduğudur. Buna göre, enformel ekonomik faaliyetlerde çek ve senet gibi ödeme araçları kullanılmamaktadır. Bu temel varsayımdan yola çıkarak enformel ekonomik faaliyetlerin olmadığı bir ortamda dolaşımdaki para miktarının (emisyon hacmi)

²²⁴Özsoylu, 1996, a.g.e., s.29; Adil Temel ve diğerleri, **Kayıtdışı Ekonomi, Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, DPT Yayınları, Ankara, 1994, s.3.

²²⁵Aydemir, 1995, a.g.e., s.31.

²²⁶Özsoylu, 1996, a.g.e., s.29.

mevduata oranının sabit kalacağı düşünülmektedir. Sabit kabul edilen bu oranın emisyon hacmindeki bir artış yüzünden değişmesi ise paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla enformel ekonomik faaliyetlerin genişlediğini gösterecektir²²⁷.

Ancak, sabit oran yaklaşımında kullanılan bazı varsayımların geçerliliği konusunda kuşkular mevcuttur. Örneğin, enformel ekonomik faaliyetlerde paranın dolaşım hızının, kayıtlı ekonomik faaliyetlere göre daha hızlı olması beklenen bir durumdur. Oysa bu yaklaşımda, gerek enformel ekonomik faaliyetlerde gerekse de kayıtlı ekonomik faaliyetlerde paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca başlangıç yılının seçiminin sonuçları değişik yönde etkileyeceği açıktır. Bu nedenlerle sabit oran yaklaşımı uygulanarak bulunan sonuçların ihtiyatla karşılanması gerekir²²⁸.

2.2.3.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

İşlem hacmi yaklaşımında FISHER'in miktar teorisi eşitliği kullanılmaktadır. $MV=PT$ olarak bilinen bu eşitlikte (M) para miktarını, (V) paranın dolaşım hızını, (P) genel fiyat endeksini, (T) işlem hacmini ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, FISHER'in eşitliğinin değişkenlerinden biri olan işlem hacmi (T) ile GSMH arasındaki ilişki uzun dönemde sabittir. Belirli bir dönemde MV'nin belirlenen GSMH rakamı ile istatistiklerle açıklanan GSMH arasındaki fark enformel ekonomik faaliyetler ile yaratılan geliri vermektedir²²⁹.

2.2.3.3. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşımda, nakit para talebi ekonometrik bir denklem ile tahmin edilmektedir. 1983 yılında Vito TANZİ tarafından kullanılan bu yöntemde, nakit

²²⁷Özsoylu, 1996, a.g.e., s.30; Temel ve diğerleri, 1994, a.g.e., s.5.

²²⁸Aydemir, 1995, a.g.e., s.32.

²²⁹Aydemir, 1995, a.g.e., s.32; Temel ve diğerleri, "Kayıtdışı..." a.g.e., s.33; Temel ve diğerleri, 1994, a.g.e., s.6.

paranın, geniş anlamli paraya oranının bir takım farklı faktörlere²³⁰ bağılı olduğu varsayılmakta ve nakit paranın geniş anlamli paraya oranı, bir regresyon analizi ile elde edilmektedir. İkinci aşamada vergi değışkeni sıfır alınmak suretiyle verginin olmadığı durumda ortaya çıkacak *ikinci para talebi* tahmin edilmektedir. İki tahmin arasındaki fark enformel ekonomik faaliyetlerle ilgili nakit para seviyesini vermektedir. Daha sonra paranın dolaşım hızına bakılarak enformel ekonomik faaliyetlerin boyutu hesaplanmaktadır²³¹.

Bu yaklaşımın temel varsayımları; enformel ekonomik faaliyetlerin, yüksek vergi oranlarına bağılı olarak ortaya çıkmakta olduğu ve enformel ekonomik faaliyetlerde işlemlerin nakit para aracılığı ile yürütüldüğüdür²³². Ayrıca paranın dolaşım hızının, kayıtlı ve enformel ekonomik faaliyetlerde aynı olduğu varsayılmaktadır. Bu yaklaşımın üstünlüğün, herhangi bir yılda enformel ekonomik faaliyetlerin olmadığı varsayımına gerek duyulmamasıdır²³³.

²³⁰Bu faktörler, kişi başına reel gelir, mevduat faiz oranı, kamu personel harcamalarının toplam toplam kamu harcamalarına oranı, ortalama vergi oranı ve enflasyon oranı olarak sıralanmaktadır. Bkz. Ülker Toptaş, 1998, **a.g.e.**, s.15.

²³¹Temel ve diğeri, 1994, **a.g.e.**, s.8.

²³²Temel ve diğeri, 1994, **a.g.e.**, s.7.

²³³Aydemir, 1995, **a.g.e.**, s.32; Temel ve diğeri, 1994, **a.g.e.**, s.8.

İ k i n c i B ö l ü m
ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE SOSYAL KORUMA
GEREĞİ VE BU FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK
SOSYAL POLİTİKALAR

Birinci Kısım
ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE SOSYAL KORUMA GEREĞİ

I- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN FONKSİYONLARI

Yukarıda enformel ekonomik faaliyetlerin sosyal ve ekonomik temelleri başlığı altında¹ açıklanan, enformel ekonomik faaliyetlerin oluşumuna yol açan bütün nedenler, aynı zamanda bu faaliyetlerin yüklendiği fonksiyonları konusunda bir düşüncede verebilir. Bu fonksiyonları mikro açıdan ve makro açıdan ele almak mümkündür.

¹Bkz. bu çalışma, s.45.

1. MİKRO AÇIDAN ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN FONKSİYONLARI

1.1. İşçiler Açısından Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Fonksiyonları

İşçiler açısından enformel ekonomik faaliyetlerin en önemli fonksiyonu, istihdam edilerek, geçimlerini sürdürebilecek bir gelir, eşdeğişle geçimlik gelir olanağı yaratmasıdır². Gelişmekte olan ülkelerde, kentlerde yaşayanların büyük bir çoğunluğu ancak bu faaliyetlerde istihdam edilebilmektedir³.

İstihdam ise subjektif bir kavram olmakla birlikte kendi içinde üç boyutu barındırmaktadır. Bunlar; üretim boyutu, gelir boyutu ve tanınma boyutudur.

Üretim boyutuna göre istihdam sonucunda bir mal veya hizmet yaratılır. Bu istihdamın önemli bir özelliğini oluşturmaktadır. Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlar da, sağladığı fayda tartışmalı olmakla birlikte, ortaya ürünler koymaktadırlar. Örneğin, seyyar satıcılar alıcıların ayağına giderek bir mülkiyet faydası⁴

²Alican Kavas ve diğerleri, **Seyyar Satıcı ve İşportacıların Sorunları ve Ticaret Ortamında Geliştirilebilecek Çözüm Alternatifleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi BİMER, İzmir, 1991, s.4.

³Şurasını da hemen belirtmek gerekir ki, sadece geçimlik gelir elde etmek isteyen işsiz kişiler değil, bağımlı çalışan ve uzun süreli refah kayıplarına yol açan reel gelirlerdeki düşüşler karşısında, bunları telafi etmek ve yaşam standardındaki düşmeyi ortadan kaldırmak isteyenler de eşdeyişle tamamlayıcı gelir elde etmek isteyenler de informal sektörde çalışmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ercan Dülgeroğlu-Mustafa Aytaç-Tahir Baştaymaz, **Kentlerde Yaşayan Ücretli Kesimin Telafi Edici ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları-Bursa Örneği** Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1993, s.18; Erol Demir, "İşgücü Piyasası ve Kent Emekçi Sınıfının Yeniden Kavramlaştırılması", **Birikim**, Sayı No: 53, Eylül 1993, s.39; Erol Demir, "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", **Birikim**, Sayı No: 48, Nisan 1993, s.72.

⁴Mülkiyet faydası deyimi üreticilerden tüketicilere malların mülkiyetlerinin devri anlamında kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlhan Cemalcılar, **Pazarlama-Seçme Yazılar**, Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Eskişehir, 1990, s. 29. Mülkiyet faydası, malları onlara en fazla değer atfeden kişiye ulaştırmak ile yaratılır. Bkz. Yılmaz Büyükerşen-Mustafa Özer, **İktisada Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 825, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:435, Fasikül 1, Eskişehir, 1994, s.35.

sağlamaktadır ya da küçük üreticilik faaliyetlerinde olduğu gibi gerçek anlamda bir üretim sözkonusu olmaktadır.

Gelir boyutuna göre, istihdam sonucunda bir gelir elde edilmektedir. İnsanlar kendilerinin ve bakmakla yükümlü olduklarının varlıklarını sürdürebilmek, doğal, sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılayabilmek için çalışmak ve gelir sağlamak zorundadır⁵.

Tanınma boyutuna göre ise, istihdam bir kişiye faydalı olduğu duygusunu verir. Sosyal yaşam iş değeri üzerine kurulmuştur. Eşdeğişle iş, katkıda bulunan kişiyi değerli kılar. Çalışma sırf gelir elde etmek amacını taşımamakta aynı zamanda kendine güven ve saygı duygusu ile topluma bağlılık duygusunu da geliştirmektedir. Toplumda saygınlık kazanılması ise ancak bir işte çalışarak hayatını kazanma hakkına sahip olunmakla gerçekleşir.

İstihdamın yukarıda sayılan boyutları nedeniyle, bugün çalışmak insanların sahip olduğu temel haklardan birisi olmuştur⁶.

Sosyal devlet ilkesini benimseyen her ülke tüm vatandaşlarının beden ve ruh

⁵Ömer Zühtü Altan, **Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları** E.İ.T.İ.A. Ya.No.146/90, Eskişehir, 1976, s.29.

⁶Ayrıca çalışma hakkının bir insan hakkı olma niteliği pek çok uluslararası belgede de yer almıştır; 1 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca 1948 yılında ilanılan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 23.maddesinin 1. bendinde “her kişinin çalışmaya,işini özgürce seçmeye,adil ve elverişli çalışma koşullarına ve işsizlikten korunmaya hakkı vardır” denilerek çalışma hakkı insan hakkı olarak kabul edilmiştir.2 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Alt Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurul’un 16.Aralık.1966 tarihinde kabul ettiği ve 1976 yılından itibaren yürürlüğe giren Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 6.maddesinde de çalışma hakkından söz edilmekte “herkesin çalışmaya hakkı vardır, bu hak herkesin özgürce seçtiği yada kabul ettiği işte çalışarak yaşamını kazanma şansının varolması hakkını da içerir” denilmektedir. 3 Yine 18.Ekim.1961’de imzalanan ve Şubat 1965’te yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Haklar Temel Yasası’nda devletin edimlerine gereksinim duyan herkesin kapsam içine alınmasına özen gösterilmiştir.Güvence altına alınan haklar arasında “çalışma hakkı”da bulunmaktadır.4 Birleşmiş Milletlerin bir alt organı olan ILO Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 9.Temmuz.1948 tarihinde kabul ettiği İş ve İşçi Bulma Servisleri Kurulması Hakkında 88 sayılı Sözleşmeside “İş için başvuranların ihtiyaçlarına memnuniyet verici bir biçimde cevap vermek” üzere tedbir alma görevini üye devletlere verilmiştir.

sağlığı içinde yaşayabilmesini sağlamakla yükümlüdür⁷. Zira, devlet ancak vatandaşlarını korumak, toplumla kaynaşmasını sağlamak, üretken olabilmesine ve kişiliklerinin gelişmesine katkıda bulunmak görevini üzerine alabiliyorsa sosyal öze kavuşmuş olabilecektir⁸. Ancak, sosyal devlet ilkesi devletin ekonomik olanakları ile sınırlı bulunmaktadır.

Eğer bir toplumda iş bulamayanların ve en temel ihtiyaçlarını bile karşılayacak geliri olmayanların sayısı giderek artıyor ise, sosyal çalkantılar hatta onunda ötesinde patlamalar kaçınılmaz olur⁹. Gerek kayıtlı ekonomik faaliyetlerde gerekse enformel ekonomik faaliyetlerde, önemli olan, insanların geçimlik gelir elde etmesidir. Kişiler kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş bulamıyor veya kurdukları işleri kayıtlı bir biçimde sürdüremiyorsa, enformelleşme kaçınılmaz olacaktır¹⁰.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik potansiyeli ve yaşanan işsizlik olgusuna bakıldığında, birçok kişinin kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş bulamadığı görülmektedir. Bu koşullar altında işçiler, daha düşük bir ücret düzeyinde, iş ve sosyal güvenceden yoksun olarak emeklerini arz etmekte ve ancak bu koşullar altında iş bulabilmektedirler. İşçiler açısından bu koşullar altında çalışıyor olmak benimsenebilecek bir durum olmasa da, işsizlik sigortasının olmadığı bir ortamda başkaca bir yolun olmadığı da açıktır¹¹. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerin doğal bir işsizlik sigortası görevi üstlendiği söylenilebilmektedir¹².

⁷Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul, 1976, s.139.

⁸Maksule Ölçen ve Ali Nejat Ölçen, **Özürlüler Hukuku**, Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı Ya.No.1, Ankara, 1991, s.4.

⁹Hamza Eyidemi, "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.35.

¹⁰Şinasi Aydemir, **Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi** İstanbul, 1995, s.98; Benzer bir görüş için Bkz. Korkut Boratav, "Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II., Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.42.

¹¹Aydemir, 1995, a.g.e., s.97.

¹²Mete Törüner, "Türkiye'de İşsizlik Sigortası Sorunu", **Denetim Dergisi**, Sayı No: 65...., s.8; Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:I, Ankara, 1997, s.51.

Yaşanan işsizlik bazı kişilerin kendilerine iş yaratması sonucunu da doğurabilmektedir. Özellikle büyük kent yaşamının ortaya çıkardığı ve önemli bir sermayeye gerek olmayan seyyar satıcılık, jeton satıcılığı vb. işler ile kişiler geçimlik gelir olanaklarına kavuşabilmektedir.

Gelişmiş ekonomilerde dahi zaman zaman çeşitli nedenlerden kaynaklanan darboğazlara girilmekte ve ortaya işsizlik sorunu çıkmaktadır. Bu sorun gelişmiş ülkelerde geçici olmakta iken gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir durumdur.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik, işsizlik sigortasının yokluğu nedeniyle gelir yokluğu anlamında gelmektedir. Enformel ekonomik faaliyetler ise işsizliğin ve gelir düşüklüğünün sorun yaratma potansiyelini azaltarak bu ülkelerde büyük önem kazanmaktadır¹³.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik sigortasının fonksiyonunu tampon kurumlar ve tampon mekanizmalar yerine getirmektedir¹⁴. Bu mekanizmalar sayesinde toplumda birçok sorun önemli kargaşalıklar yaratmadan halledilebilir. Enformel ekonomik faaliyetlerinde gelişmekte olan ülkelerde sosyal patlamaları önlemede bir tampon mekanizma olduğu söylenilmelidir. Ancak, enformel ekonomik faaliyetlerde gerek kendi hesabına çalışanlar gereksede ücretli çalışanların, yasal korumadan uzak, örgütsüz ve güvencesiz olarak çalışmaları bu kişiler açısından güvencesiz bir geleceği hazırlamaktadır. Bu da sosyal refahın tam anlamıyla sağlanmasını engellemektedir¹⁵.

¹³Nihat Yüksel, **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1997, s.98.

¹⁴Tampon kurumlar ve tampon mekanizmalar; toplumların değişme durumlarında, geçici denge ve bütünlüklerini sağlayan kurumlar ve mekanizmalara denilir. Bkz. Emre Kongar, "Kentleşen Gecekondu, Gecekondulaşan Kentler Sorunu", **Kentsel Bütünleşme** Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ya.No: 4, Ankara, 1982, s.28

¹⁵Faruk Sapançalı, "Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi", **Kamu-İş**, Cilt No:4 , Sayı No: 1, Ocak, 1995, s.133-134.

1.2. Girişimciler Açısından Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Fonksiyonları

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışma biçimlerini belirlerken kendi hesabına çalışanlar ve ücretli çalışanlar şeklinde bir ayrıma gitmiřtik¹⁶. Kendi hesabına çalışanlar, kendi işlerinin patronu durumundadır. Bu anlamda kurdukları işletmenin müteşebbisi, işgöreni ve yöneticisi kendileridir. Enformel ekonomik faaliyetlerdeki bir işletme, sabit bir sermayesi bulunmasa da, hiç kimseyi istihdam etmese de, ekonomik bir ünite olarak incelenmelidir¹⁷. Zira girişimci, üretim faktörlerini bir araya getirerek insan ihtiyaçlarını tatmin amacıyla bir üretim düşünen, tasarlayan ve uygulayan kişidir. Ancak çalışmamızda müteşebbis, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan kişi anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanlar işgören olarak kabul edilmiş ve işgören açısından enformel ekonomik faaliyetlerin fonksiyonları kapsamında irdelenmiştir¹⁸.

Kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan müteşebbisler açısından ise, enformel ekonomik faaliyetlerin fonksiyonları olumsuz yönleri ile gözlenmektedir. Örneğin kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan bir girişimci, müşterisine hizmet sunarken, fiziki ortam, havalandırma, personel giderleri, vergi vb. yüksek işletme giderleri ile karşı karşıyadır. Seyyar satıcılar gibi enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanlar ise, kendilerine özgü özelliklerinden dolayı bu tür giderleri yapma durumunda olmadıklarından bir maliyet üstünlüğü elde etmekte ve fiyat yönünden rekabet edebilmede daha avantajlı bir konuma sahip olabilmektedirler. Sonuçta aynı veya benzer malı satan iki perakendeci kurum arasında kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki girişimciler aleyhine haksız rekabet oluştuğu ileri sürülebilir. Ayrıca aynı kalitede malın seyyar satıcılar tarafından satılması, o malı satan mağazaya karşı müşterisinin gözünde prestij kaybı yaratmaktadır¹⁹. Yaratılan bu haksız rekabet kamu ekonomisinin

¹⁶Bkz. Bu çalışma, s.36.

¹⁷Tahir Baştaymaz, "Gelişmekte Olan Ülkelerde İnfomel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s.110.

¹⁸Bkz. Bu çalışma, s.74.

¹⁹Kavas ve diğerleri, 1991, a.g.e., s.6.

düzenleyici özelliğini sarsmakta, pazar ekonomisinin temelini oluşturan sosyal ahlaki olumsuz etkilemekte ve kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan girişimcilerin sisteme olan güvenini azaltmaktadır²⁰. Sonuçta kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan girişimciler de haksız rekabetten kurtulmak için enformelleşme eğilimine girmektedir²¹. Ancak, tüm bu dezavantajların enformel ekonomik faaliyetlerle aynı alanda çalışan kayıtlı ekonomik faaliyetlerin müteşebbisleri açısından geçerli olduğu söylenilmelidir. Zira, kayıtlı ekonomik faaliyetlerin girmediği veya giremediği alanlarda herhangi bir rekabet dezavantajı sözkonusu olamayacaktır. Hatta, son yıllarda gelişmekte olan bütün ülkelerde kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan girişimciler, artan bir hızla, bağımlı ev ekonomisi faaliyetleri²² gibi yollarla enformel ekonomik faaliyetleri kendi üretimleri için kullanmakta ve tüm ekonomide bir enformelleşme süreci yaşanmaktadır²³. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde enformelleşmenin, kayıtlı ekonomik faaliyetlerin karlılığını arttırmaya yönelik bir biçimde şekillendiği öne sürülmektedir²⁴.

1.3. Tüketiciler Açısından Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Fonksiyonları

Enformel ekonomik faaliyetler, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelere göre vergi, sigorta primi ödememe vb. bazı avantajlara sahip olduğundan tüketicilere daha düşük fiyatlı mal ve hizmet sunabilmektedir. Seyyar satıcılık çalışmaları ise ihtiyaç sahiplerine malların iletilmesinde yer, zaman ve mülkiyet faydası sağlamaktadır. Özellikle alış veriş merkezlerinden uzakta oturanlar ve çeşitli sağlık nedenleri ile alış veriş için gerekli fiziki gücü harcayamayanlar için ihtiyaçların karşılanmasına olanak veren bir seçenek olarak düşünülmelidir²⁵.

²⁰Ahmet Fazıl Özsoylu, *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi* İstanbul, 1996, s.50.

²¹Kavas ve diğerleri, 1991, *a.g.e.*, s.6.

²²Bağımlı ev ekonomisi faaliyetleri için Bkz. bu çalışma s....

²³Bu enformelleşme eğiliminin şirketlerin karlarını arttırmak, risklerini azaltmak, sendikalaşma eğilimini kırmak, dünya piyasalarında rekabet avantajları sağlamak gibi nedenlerden kaynaklandığı söylenilebilir.

²⁴Ayhan Aktar, *Kapitalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi* İstanbul, 1990, s.64.

²⁵Kavas ve diğerleri, 1991, *a.g.e.*, s.6.

Enformel ekonomik faaliyetler tüketicilere daha düşük fiyatlı mal ve hizmet sunmasının yanısıra, bu ucuz ürünler enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların kentte barınmalarına da yardım etmektedir²⁶. Zira, enformel ekonomik faaliyetlerde yaratılan malların alıcıları, büyük oranla bu faaliyetlere dahil kişiler olmaktadır²⁷.

Ancak, enformel ekonomik faaliyetlerin özellikle de seyyar satıcılık faaliyetlerinin tüketiciler açısından pek çok olumsuz fonksiyonu da bulunmaktadır. Bunlar genel olarak şu şekilde sıralanabilir;

i- “Düşük Kaliteli Mal Satışı: Herzaman doğru olmasa bile yaygın olan kanı seyyar satıcılar tarafından satılan malların düşük kaliteli markasız, standart dışı, ambalajsız ve defolu mallar olduğudur.

ii- Satıcıyı Tanıma Zorluğu: Seyyar satıcıların sattıkları malları satın alan tüketici ile herhangi bir yazılı sözleşme yapma imkanı bulunmadığından, mala ve kullanımına ilişkin herhangi bir anlaşmazlık ortaya çıktığında tüketicinin yasal hakkını arayabilmesi için karşısında herhangi bir muhatab bulması ve belgelendirmesi son derece güç olmaktadır. Satıcının belirli, sabit bir yeri olmadığı için anlaşmazlık durumunda tekrar aynı satıcı ile karşılaşılması tesadüfe bağlıdır.

iii- Satış Ortamının Rahatsızlığı: Seyyar satıcılık, sabit işyerleri ile karşılaştırıldığında, müşteriye mallarını inceleme ve markalar arası karşılaştırmalar yapma imkanı vermemektedir. Satış ortamı tüketicinin acele karar vermesine ve dolayısıyla yanılmasına uygundur.

iv- Seyyar Satıcıların Davranış Şekilleri: Sabit işyerlerinde müşteriye yaklaşım ve davranış önemli bir faktördür. Oysa, seyyar satıcılığın yapısal özellikleri satıcı-müşteri ilişkisinin uzun süreli olarak geliştirilmesine olanak vermediğinden eşdeğışle bağlılık gösteren müşteriye sahip olmak imkansız olduğundan müşteriye yaklaşım ve

²⁶S. V. Sethuraman, *The Urban Informal Sector in Developing Countries Employment, Poverty and Environment*, International Labour Office, Geneva, 1981, s.181.

²⁷Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.139.

davranış şekilleri farklı olabilmektedir.

v- Fiyatlardaki Belirsizlikler: Seyyar gıda dışı mallar satan satıcılarda etiket koyma uygulamamasının genel olarak bulunmaması ve satışın belgelendirilmemesi tüketicinin fiyat ve benzeri konularda bilgilendirilmesini dolayısıyla korunmasını önlemektedir.

vi- Kamu Düzeninin Bozulmasına Neden Olabilmeleri: Seyyar satıcıların standartlar, kalite ve sağlık kurallarına uygunluk yönünden denetim dışı olması tüketici yönünden olumsuz bir durum yaratmakta, toplum sağlığını tehdit edebilmektedir. Ayrıca gelişigüzel yerlerde ve biçimlerde faaliyet gösterebildiklerinden kentin alış veriş yerlerinin görünümünü bozmakta, yaya ve taşıt trafiğini aksatmakta ve gürültü kirliliğine neden olabilmektedirler²⁸.

2. MAKRO AÇIDAN ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN FONKSİYONLARI

Makro açıdan enformel ekonomik faaliyetler, resmi ekonomik göstergelerde tam olarak yer almaması nedeniyle, ekonomik göstergelerin çarpıtılması ve ekonomik durumun yanlış değerlendirilmesine yol açmaktadır²⁹.

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlar; hem kayıtlı ekonomik faaliyetlerde hem de enformel ekonomik faaliyetlerde bulunuyor olabilirler veya resmi istatistiklerde işsiz görünmesine rağmen enformel ekonomik faaliyetlerde bulunuyor olabilirler ya da resmi istatistiklerde ne işgücü rakamlarına ne de işsiz rakamlarına yansımamışlardır. Birinci durumda işsizlikle ilgili istatistiklerin olumsuz etkilenmesi söz konusu değildir. Ancak ikinci durumda işsizlik oranları gerçekleri yansıtmayacak ve yüksek gözükecektir. Üçüncü durumda ise, resmi istatistiklerde sivil işgücü oranı hatalı tespit edileceği gibi, işsizlik oranı hesapları da olumsuz olarak etkilenecektir³⁰. Sonuç

²⁸Kavas ve diğerleri, 1991, a.g.e., s.5-7.

²⁹Cihan Dura, "Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri", **Maliye Dergisi**, Sayı No: 124, Ocak-Nisan 1997, s.7.

³⁰Özsoylu, 1996, a.g.e., s.46.

olarak ise işsizlik sorunu tam olarak tespit edilemediği için çözümsüzlüğe itilecektir.

Enformel ekonomik faaliyetlerden yeterince vergi toplanamadığı için devlet bütçesi olumsuz etkilenmekte³¹, bu da devletin yapması gereken bazı kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini engellemektedir. Bu durumda devlet, toplayamadığı vasıtasız vergiyi (gelir ve kurumlar vergisi), vasıtalı vergileri arttırarak ya da borçlanarak almak zorunda kalmaktadır³². Sonuçta enformelleşme; ekonomik düzensizlik ve vergi adaletsizliğine neden olmakta, ekonomik göstergelere karşı güvensizlik yaratmaktadır. İlave olarak, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde ücretli çalışanların pazarlık gücünü kırmakta ve ahlaki değerleri üzerinde olumsuz etkiler oluşturmakta eşdeğişle yozlaştırmakta,³³ sendikalaşma oranını büyük ölçüde azaltmaktadır³⁴. Bu ise toplumun tümünü olumsuz etkilemektedir. Ayrıca sosyal sigorta primleri tam olarak toplanamadığından, sosyal sigorta kurumları üzerinde olumsuz baskının oluşmasına neden olmaktadır³⁵.

Diğer yandan bu süreçte, ekonomideki enflasyon oranının yükselmesi nedeniyle ulusal paradan kaçarak dövize yönelik eğilimi güç kazanmaktadır. Sonuçta enflasyonun dahada hızlanarak yatırımların azalması, işsizliğin genişlemesi, üretimin düşerek sosyal barışın bozulması, ekonomik ve sosyal sorunların gittikçe önemini arttırarak birikmesi oluşumları ile karşılaşılmaktadır³⁶.

Enformel ekonomik faaliyetlerin makro açısından bu olumsuz fonksiyonları yanı sıra, işgücü piyasasını dengeleyeceğine³⁷ rekabet gücünü arttıracağına, istihdam hacmini genişleterek istihdam baskısını azaltacağına, kaynak israfını önleyeceğine, gelir

³¹Mahmut Taşdemir, "Kayıtdışı Ekonomi", *Mercek*, Temmuz, 1997, s.58.

³²Osman Altuğ, *Kayıtdışı Ekonomi*, İstanbul, 1993, s.65; Veysi Seviğ, "Kayıtdışı Ekonominin Ölçülebilirliği", *Dünya*, 12 Mayıs 1994, s.4; Dura, "Kayıtdışı...", *a.g.e.*, s.7.

³³Nusret Ekin, *Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam*, İTO Ya. No, 1995-17, İstanbul, 1995, s.68.

³⁴Yüksel, 1997, *a.g.e.*, s.101.

³⁵Özsoylu, 1996, *a.g.e.*, s.14.

³⁶Ekin, 1995, *a.g.e.*, s.68.

³⁷Yüksel, 1997, *a.g.e.*, s.98.

dağılımına olumlu yönde etkiler sağlayacağına ve kayıtlı ekonomik faaliyetlere kaynak sağlayarak ekonomiye dinamizm getireceğine işaret eden görüşlere de rastlanmaktadır. Benzer şekilde, aslında ekonominin vergi kayıplarının enflasyon yoluyla geri alınacağını, çünkü enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların gerçekte enflasyon vergisinin en büyük mükelleflerini oluşturduğunu, bu yolla gelir kayıplarının esasen karşılanmış olacağını belirten yaklaşımlarda görülmektedir³⁸.

II- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE KORUMAYI GEREKTİREN NEDENLER

Enformel ekonomik faaliyetlerde koruma gereği iki açıdan ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi sosyal nedenler diğeri diğeri ise ekonomik nedenler olarak belirlenebilir. Şimdi bu nedenleri ayrı ayrı inceleyelim.

1. SOSYAL NEDENLER

Toplumsal sınıfların gerek birbirleriyle, gerekse tüm toplumla ilişkilerinde ortaya çıkan ya da toplumdaki değişimlerden ileri gelen uyuşmazlık, gerginlik ve çatışmalar *sosyal sorun* olarak adlandırılır³⁹. İnsanlık tarihi, müdahale gerektiren büyük sosyal sorunlarla doludur. Yüzyıllar boyunca sosyal sorunlar büyük halk yığınları için hep var olmuş, hatta sosyal yapı içinde oldukça doğal kabul edilmişlerdir⁴⁰. Bu sorunların çözümünde, devleti yönetenlerin sorumluluğu bulunduğu düşüncesi ise yönetenlerin tartışılmaz üstünlüğünün bulunduğu dönemler boyunca göz ardı edilmiş ve sosyal sorunları çözme yönünde ciddi adımlar atılmamıştır.

17. ve 18. yüzyıllar, toplum yapısında ekonomik gelişmelere bağlı olarak büyük değişimler yaratmış ve devlet kavramındaki gelişmeleri gündeme getirmiştir. Giderek etkinliğini yitiren yönetici soylu sınıf karşısında yeni bir güç olarak sermaye sınıfının

³⁸Ekin, 1995, a.g.e., s.68.

³⁹M. Nihat Ay, *Sosyal Devlet, Sosyal Siyaset, I. Bölüm, Sosyal Sorunlar, Ders Notları*, İzmir, 1970, s. 9 dan alan Ali Nazım Sözer, *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, KAMU-İŞ Yayınları, Ankara, 1994, s.3.

⁴⁰Meryem Koray-Alper Topçuğlu, *Sosyal Politika*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995, s.30.

ortaya çıkması sosyal güç dengesinde değişimlere yol açmıştır. Sermaye sınıfının istekleri ise eşitlik, özgürlük ve mülkiyet hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerde somutlanmış ve bu hakları güvence altına alacak bir devlet düşüncesi gelişmiştir⁴¹. Klasik Liberal düşüncenin egemen olduğu bu yeni dönemde toplumların bir çözülme ve çökme noktasına sürüklediği görülmüş ve özelde işçilerin, genelde toplumun korunmasına, eşdeğişle sosyal sorunların çözülmesine yönelik kamu müdahaleleri bir gereksinimden öte, bir zorunluluğa dönüşmüştür⁴². Liberal devlet sistemi özellikle 1929 ekonomik bunalımının ardından değişerek sosyal devlet⁴³ sistemi olarak adlandırılabilir ve devletin görevlerini yeniden belirleyerek alını genişleten bir düşünce yörüngesine oturmuştur⁴⁴. Devlet öncelikle hukuki düzenlemelerle iş ilişkileri ve yaşamında koşulların insanca çalışmaya yaraşır asgari ölçütlerini saptamaya ve sağlamaya yönelmiştir. Zamanla, devlet, bunlarla da yetinmemiş ve çalışanların kendi haklarını ve çıkarlarını doğrudan kendilerinin sağlamalarına ve korumalarına olanak tanıyacak örgütlenmeyi, onlara bir hak olarak tanımıştır. Nihayet devlet, sosyal gelişmeyi hızlandırıcı, toplumdaki bütün grup ve sınıfları dikkate alan sosyal politikalara yönelmiş ve bu bağlamda da eğitim, istihdam, sağlık, gelir dağılımı, sosyal güvenlik ve sosyal hizmet politikaları yoluyla, toplumun ekonomik ve sosyal refahını sağlayacak önlemleri almaya başlamıştır. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi

⁴¹Koray-Topçuoğlu, 1995, a.g.e., s.30.

⁴²Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika** T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:474, Eskişehir, 1997, s.51. Belirtmek gerekir ki ,devleti çalışma yaşamına müdahaleye iten sebepler her ülkede farklı olmuştur.Bu sebepleri genel olarak şöyle sıralayabiliriz; Hümaniter-dini sebepler,sıhhi sebepler,askeri sebepler,ekonomik sebepler, siyasi sebepler, kültürel sebepler, toplum baskısı.Bkz. Orhan Tuna-Nevzat Yalçıntaş, **Sosyal Siyaset** Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s.196-197.

⁴³Ancak burada “Sosyal Devlet” ile “Sosyal Hukuk Devleti” kavramlarının birbirinden ayrılması gereklidir. Anayasamızın 2. maddesi “Sosyal Hukuk Devleti” olduğumuzdan söz eder, bu sosyal devlet olduğumuz anlamına gelmez. Zira Sosyal Hukuk Devleti ifadesindeki sosyal sözcüğü, hukuk sözcüğünü nitelemektedir. Yani, bu ifade hukuk devleti anlamında kullanılmıştır. Oysa hukukun kendisi zaten sosyal bir olgudur, dolayısıyla sosyal hukuk devleti deyiminin bilimsel içeriği olmadığı açıktır.Çünkü devleti sosyal öze kavuşturacak olan “sosyal devlet” olma niteliğidir. Oysa devlet bir hukuk devleti olsa bile ne tür bir hukukun yada hangi hukukun devleti olduğu sorunu çözümsüzlüğünü korur.Bu sebeple her hukuk devletinin sosyal devlet olacağını ileri süremeyiz.Buna karşın devlet sosyal devlet ise, hukuk devleti olma niteliğini zaten özünde taşıyacaktır.Sosyal devlet, hukukun işleyiş yönünü ve kapsamını ortaya koyar ve ona toplumsal içerik kazandırır.Bkz. Ölçen ve Ölçen, 1991, a.g.e., s.8.

⁴⁴Sözer, 1994, a.g.e., s.8.

günümüzde modern devletler, sosyal sınıflar arasındaki ekonomik ve sosyal dengeyi kurmak, fakirliği önlemek⁴⁵, eşitliği sağlamak, uzlaşmayı gerçekleştirmek ve böylelikle toplumsal düzeni sağlamak için çalışma yaşamına etkin biçimde katılmaktadır⁴⁶. Zira sosyal devlet ilkesini benimseyen ülkeler, esasen tüm bireylerin korunması, toplum hayatı ile bütünleştirilmesi ve uyumlandırılması, kalkınmanın nimetlerinden, gelişmeden yararlandırılması görevlerini üstlenmelidir, ki bu görev aynı zamanda salt devlet olmanın da bir gereğidir⁴⁷. Eşdeğışle günümüzde gelirlerini emeklerini satarak sağlayan insanları, enformel ekonomik faaliyetlerde de olsa korumak kanımca devlet olmanın bir ön koşuludur.

Ancak unutulmaması gerekir ki, hiçbir toplum ya da toplum yapısı durağan değildir ve zaman içinde değişmektedir. Bu değişim süreci içinde, toplumsal yaşam ve toplumsal ilişkiler de değişmekte, yeni sosyal denge ve uyum sorunları gündeme gelmektedir. Günümüzde ekonomik ve teknolojik yapıda meydana gelen değişmeler, özellikle 1970'lerde gelişmiş ve gelişmekte olan kapitalist ekonomilerin karşılaştıkları; verimlilik düşüşleri, kapasite kullanım oranlarının ve kar marjlarının düşmesi, enflasyon, işsizlik oranlarının yükselmesi, ödemeler dengesi açıkları gibi bunalım koşulları neo-liberalizmi⁴⁸ belirleyici kılmıştır⁴⁹. Sonuçta küreselleşmenin

⁴⁵Theda Skocpol, *Social Policy In The United States Future Possibilities In Historical Perspective*, Princeton University Press, USA, 1995, s.297.

⁴⁶Sami Güven, *Sosyal Politikanın Temelleri* Ekin Kitabevi, Bursa, 1995, s.80.

⁴⁷Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, *Sakatlar İçin Ulusal Eylem Planı*, Ankara, 1993, s.1.

⁴⁸Neo-liberalizm; Kapitalizmin krize girdiği 1974-75 sonrasında, özellikle de 1980'li yıllarda, mevcut sorunların aşırıya vardırılan devlet müdahalelerinden kaynaklandığı görüşü sonrasında geliştirilmiş teorik-ideolojik bir söylemdir. Bu görüşe göre devlet ekonomiden elini çekmeli, asıl işlevine dönmelidir. Zira, kaynak yutan, israf eden, müdahalelerle ekonomik dengeleri bozan bir devlet sözkonusudur. Günümüzde bu söylem medyanın da desteğiyle çok geniş bir uygulama alanı bulmuş, liberalleşme, deregülasyon ve özelleştirme başlıkları altında yeni bir devlet anlayışı yaratmıştır. Bkz. Fikret Başkaya, *Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme*, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997, s.45.

⁴⁹Fuat Ercan, "Neo-Liberalim ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri", *Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri*, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.49; Hacer Ansal, "Ekonomik Yeniden Yapılanma Sürecinde Kadın Emeği", *Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri*, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.165.

hızlanması⁵⁰, üretimin ve istihdamın hizmet ekonomilerine geçişi, gibi ekonomik oluşumlar tüm çalışma yaşamını olumsuz yönde etkilemiş⁵¹ ve korumaya yönelik dinamik ve yeni politikaların saptanması ve uygulanması önem kazanmıştır.

Rekabetin makro ve mikro anlamda önem kazandığı bu dönemde rekabet gücünü artırmanın yapısal uyumu⁵² sağlamanın yolu olarak sosyal korumanın azaltılması ile çalışma hukukunun esnekleştirilmesi gündeme gelmiş⁵³ ve çalışma yaşamının normlarını aşağıya doğru zorlayan kayıtdışı istihdam vb. uygulamalar artmıştır⁵⁴. Ancak belirtilmesi gerekir ki, küreselleşme söylemi, ya da neo-liberal söylem; aksine davranışların, uluslararası rekabetin dışında kalmak, ve büyüyen dünya ticaretinden pay alamamak anlamına geleceğini ifade ederek, herşeyi *uluslararası rekabet gücü* ne

⁵⁰Farklı bir görüş; günümüz ekonomilerin, dış ticaret/ulusal gelir oranı ile tanımlanan dışa açılma oranının yüzyılımızın başlarından daha ileri bir noktada bulunmadığını belirterek küreselleşmenin hızlandığı görüşüne karşı çıkmaktadır. Bkz. Oğuz Oyan, "Küreselleşme Paradoksu: Söylenceden Gerçeklere", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.14. Ancak çalışmamızda mali piyasaların ulusal sınırları aşarak hızla büyümesi, çok uluslu şirketlerin etki alanlarının genişlemesi ve yeni teknolojilerin kullanımının, üretim süreçlerinde ortaya çıkardığı hızlı değişimler göz önüne alınarak küreselleşmenin hızlandığı görüşü benimsenecektir. Bkz. Nurcan Özkaplan, "Sendikal Hareketler ve İşgücü Piyasalarında Yeni Eğilimler", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.117; Etyen Mahçupyan-Ali Bayramoğlu-Halil Berktaş, "**Küreselleşme ve İdeolojik Politik Düşünce Akımları**", Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 4; Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi** İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s. 7.

⁵¹Nusret Ekin, **Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No, 1997-43, İstanbul, 1997, s.184; Ercan, "Neo-Liberalim...", **a.g.e.**, s.52; Metin Kutal, **Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1995, Ek:3; Nusret Ekin, "Dönüşüm-Küreselleşme ve Çalışma Hayatında Yeni Boyutlar", **Kamu-İş**, Cilt No: 4, Sayı No: 2, Haziran 1997, s.55.

⁵²Yapısal uyum; ulusal bütünlerin kapitalist dünya ekonomilerine uyumlu hale getirilmesi anlamına gelir. Eşdeğişle, yapısal uyum küreselleşme sürecinin gerçekleşme biçimidir. Bkz. Birgül Ayman Güler, "Yapısal Uyarılama Reformları ve Devlet", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.74.

⁵³Boratav, "Yapısal Uyum...", **a.g.e.**, s.40; Murat Özveri, "İş Hukukunun Esnekleştirilmesi", **İktisat**, Sayı No: 370-371, Ağustos-Eylül 1997, s.5; "Dünya'da Çalışma Hayatında Yaşanan Gelişmeler, İzlenen Politikalar, **İşveren**, Cilt No: 4 Ocak 1997, s.6; Yüksel, 1997, **a.g.e.**, s.109. Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:474, Eskişehir, 1997, s.142.

⁵⁴Yüksel, 1997, **a.g.e.**, s.10; Keyder, "Globalleşme...", **a.g.e.**, s.33.

dayandırmaktadır. Sonuçlar ise, toplumları ve insanları, ama özellikle emeğiyle geçinen kitleleri ve bu anlamda enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanları acımasızca sömüren bir sisteme dönmüştür⁵⁵. Hatta günümüzde *küreselleşme* evrenselliğin eşanlamısı gibi sunulmaktadır. Oysa asıl küreselleşen büyük sermayenin hizmetindeki tekniktir, pazarlardır, enformasyondur vb. Gerçek anlamda evrensellik ise, hiçbir zaman yukarıdakileri içermez. Evrensellik insani değerlerin, insan haklarının, özgürlük ve eşitlik bilincinin, kültürün genişlemesini vb. içeriyorsa evrenselliktir. Ayrıca belirtilmesi gerekir ki, önerilen *esnekleştirme* kavram olarak *kuralsızlaştırma* ile eşanlamı olmamalıdır. Hiç kuşkusuz kuralsızlaştırma, yani emredici normların azaltılması, esneklik getiren bir etkiye sahiptir. Fakat esneklik, çok sayıda kural ile de sağlanılabilir; örneğin emredici bir hukuk kuralına çok sayıda istisna getirilerek esnekliğe yönelik bir alan kazanılabilir⁵⁶. Bu nedenle esneklik iş ilişkilerinin tamamen kuraldan arındırılması olarak düşünülmemelidir. Esasen esnek olmayan, katı olarak nitelendirilen, kuralların varlığı değil, kuralların öngördüğü düzenin yapısıdır⁵⁷. Bu anlamda, mümkün olduğu ölçüde emeğin korunması ve ancak gerekli olduğu ölçüde esnekleştirme ile adil bir denge kurulmalıdır. Bu anlamda, devlet iktidarının denetlenmesi, sınırlandırılması ve toplumsal kesimlerin gereksinmelerine uygun bir biçimde kullanılmak üzere yönlendirilmesi zorunludur⁵⁸. İstihdamın geliştirilmesi ve işsizliğin önlenmesinde sosyal devlet anlayışı temelinde şekillenen politikalarla alınacak mesafeler, iş barışı ve beraberinde toplumsal barışın sağlanmasına hizmet edecektir⁵⁹. Unutulmaması gerekir ki, tüm sosyal sorunların çözümünün temelinde *yakınma* değil, tüm çıkarların ulusal düzeyde bütünleştiği daha hızlı bir büyüme vardır⁶⁰.

⁵⁵Oyan, "Küreselleşme...", a.g.e., s.18.

⁵⁶Münir Ekonomi, "Türk iş Hukuku'nda Esnekleşme Gereği", *Çalışma Hayatında Esneklik*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1994, s.60.

⁵⁷Ekonomi, "Türk...", a.g.e., s.60.

⁵⁸Hamdi Mollamahmutoğlu ve Levent Köker, "Türkiye Demokrasinin Neresinde? Eleştirel Bir Değerlendirme", *Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri*, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.473.

⁵⁹*Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri*, Cilt No:I, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.45.

⁶⁰Nusret Ekin, "Dönüşüm...", a.g.e., s.55.

2. EKONOMİK NEDENLER

İnsanlar kendilerinin ve bakmakla yükümlü olduklarının varlıklarını sürdürebilmek, doğal, sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılayabilmek için çalışmak ve gelir sağlamak zorundadır. Bu açıdan enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan bireylerin çalışması sosyal olduğu kadar aynı zamanda ekonomik bir zorunluluktur. Ayrıca toplumun genel refah düzeyinin yükselmesi ancak yüksek bir istihdam düzeyinin sağlanması ile mümkün olabilir.

Ekonomik gelişme de ancak, mevcut kaynakların tümünün optimal bir biçimde, en uygun üretim teknikleriyle üretime katılması ile gerçekleşebilir. Her ülkenin sahip olduğu üretim kaynaklarından en önemlisi ise insangücüdür⁶¹. Zira insangücü bir ülkede üretime etkin bir biçimde katkıda bulunabilecek emek potansiyelini gerek sayı, gerek nitelikleri itibarıyla kapsayan bir kavramdır. Bu nedenle insangücü hem diğer kaynakları en rasyonel biçimde kullanabilecek olan üretim faktörüdür, hem de bizzat kendisi kıt bir kaynaktır⁶². Bu nedenle gerek kayıtlı ekonomik faaliyetlerde gerekse enformel ekonomik faaliyetlerde emeğin korunması kamu müdahalesinin önde gelen amaçları arasında yer almalıdır.

⁶¹Ergül Han, **Kalkınma Planlaması** Eskişehir, 1995, s.155-156.

⁶²Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.20.

İkinci Kısım
ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK
SOSYAL POLİTİKALAR

I- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN HEDEFLERİ VE BİÇİMİ

1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN HEDEFLERİ

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlara yönelik politikaların hedefleri, toplumun en üst düzeydeki amaçlarıyla çakışmaktadır. Bu hedefleri sosyal gelişme, sosyal barış, sosyal adalet, sosyal denge, sosyal bütünleşme gibi başlıklar altında sıralayabiliriz. Tüm bu hedefler toplumun denge içinde varlığını sürdürebilmesinin, toplumsal bunalımları ve çatışmaları aşarak, sağlıklı bir toplum düzeni oluşturulmasının ana unsurlarını belirlemektedir.⁶³

1.1. Sosyal Gelişme Hedefi

Sosyal gelişme hedefi, kalkınmanın dengeli olmasını, ekonomik gelişme sağlanırken, bu gelişmenin sosyal sorunları da çözecek bir şekilde yönlendirilmesini ifade etmektedir. Bunun anlamı, ekonomik refahı, sosyal refaha dönüştürecek, ekonomideki üretim artışını, sosyal refah artışına çevirecek politikaların uygulamaya konulmasıdır. Korumaya yönelik politikalar, ekonomik refah artışını geniş toplum kesimlerine yaygınlaştırdığı ölçüde sosyal gelişme hedefine ulaşabilecektir.

Toplumu oluşturan kişiler ve sosyal gruplar arasındaki yaşam düzeyleri, toplumsal hizmetlerden yararlanma ve ekonomik olanaklara ulaşabilmede doğmuş bulunan farkları azaltmak, korumaya yönelik politikaların genel kalkınma içindeki

⁶³Unicef, *Dünya Çocuklarının Durumu 1995*, Ankara, 1995, s.3.

başlıca hedeflerindendir. Unutulmamalıdır ki, tarihin bütün dönemlerinde, belirli bir inanca, sınıfa, ırka ya da devlete mensup olanlar, başka kimlik taşıyanları hakir görme, onlardan nefret etme ve korkma eğilimi taşımışlardır. Bu yöndeki eğilimler ancak, ekonomik ve toplumsal gelişmeyle, bu gelişmenin sonuçlarının adil biçimde paylaştırılmasıyla belirli sınırlar içinde tutulabilir. Bu bağlamda istihdam, eğitim, sağlık, konut, kentsel hizmetler gibi toplumsal hizmetlerden, kişilerin ve sosyal grupların dengeli ve adil bir şekilde yararlanmalarının sağlanması, sosyal gelişme hedefinin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Toplumsal hizmetlerin özellikle ve öncelikle bunlardan daha az yararlanan sosyal gruplara götürülmesi gerekir. Ekonomik yönden güçsüz toplum kesimlerine götürülecek bu hizmetler, gelişmenin dalgalar halinde yayılarak, sosyal gelişmişlik farklarının giderilmesinde etkili olabilmektedir.⁶⁴

Sosyal gelişme hedefine ulaşmanın ön koşulu, ekonomik yönden güçsüz ve bağımlı sosyal grupları koruyarak ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidererek, sosyal dengeyi, sosyal adaleti sağlamaktır. Bir başka deyişle, sosyal dengeyi ve sosyal adaleti sağlayamayan, sosyal farklılıkları azaltamayan politikaların, sosyal gelişme hedefine ulaşabilmesi olası görülmemektedir. Kısacası sosyal gelişme dengeli ve yaygın olduğu ölçüde etkinlik kazanmakta ve sosyal refah yaygınlaşmaktadır⁶⁵.

Korumaya yönelik politikalar, sosyal gelişme hedefine sosyal reformlar yoluyla ulaşmaktadır. Sosyal gelişme hedefi herşeyden önce, sosyal planlamayı, yoksulluğu önleyerek sosyal refahı yaygınlaştırmayı gerektirmektedir.

1.2. Sosyal Adalet Hedefi

Sosyal adalet herkesin daha iyi bir toplumsal konuma gelmede eşit yükselme şansına sahip olması ve herkesin daha elverişsiz bir duruma düşmede eşit risklerle karşı karşıya bulunmasıdır⁶⁶.

⁶⁴Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.20.

⁶⁵Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.20.

⁶⁶Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.21

Toplumsal yaşamda herkesin insan olma niteliğinin gereği olarak, medeni ve siyasal hakları bulunmaktadır. Bu anlamda birey özgür sayılabilir. Ancak, özgür sayılmak mutlu olmak için yeterli değildir. Zira özgürlükler maddi olanaklarla gerçekleşebilir. Bu amaca ise kişilere klasik hak ve özgürlükler yanısıra sosyal haklar da tanınarak ulaşılabilir⁶⁷. Bu anlamda, sosyal adalet hedefine ulaşmada, adil bir ücret ve gelir dağılımı politikası, adil bir vergi yükü politikası, tam istihdama ulaşmayı amaçlayan bir istihdam politikası, yaygın ve adil bir sosyal güvenlik politikası, ve sosyal hizmet politikalarının bir bütünlük içinde sunulması önem taşır⁶⁸. Sosyal adalet ne bir lüks, nede fakirlik için bir mazerettir, uygar insanlığın özüdür⁶⁹.

1.3. Sosyal Barış Hedefi

Sosyal dengeyi sağlayan sosyal adalet hedefi, sosyal barışında vazgeçilmez önkoşuludur. Toplumdaki uyuşmazlıkların, sosyal çatışmalara ya da sosyal patlamalara varmadan barışçı yollarla çözülmesi, sosyal barış hedefinin özünü oluşturmaktadır⁷⁰.

1.4. Sosyal Denge Hedefi

Sosyal denge, bir toplumun bütün kesimlerinin geniş ölçüde uyum içinde bulunmasını sağlayan toplumsal bütünleşme durumu olarak tanımlanmaktadır. Sosyal denge, toplumu oluşturan sınıflar, sosyal gruplar, coğrafik bölgeler ve sosyal hizmetlerden yararlanan kesimler arasında kurulması gereken geniş yelpazeli bir dengeyi ifade etmektedir. Sosyal denge; toplum kesimleri arasındaki güç, toplumsal refah ve hizmet dengesinin kurulmasını içermektedir. Toplumdaki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin azaltılmasına yönelmektedir⁷¹.

Sosyal dengenin, sosyal farklılıkları azaltarak kurulabileceği açıktır. Bir

⁶⁷Sözer, 1994, a.g.e., s.6.

⁶⁸Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.22.

⁶⁹Ekin, "Dönüşüm...", a.g.e., s.55.

⁷⁰Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.23.

⁷¹Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.24.

toplumda, gelir dağılımında büyük eşitsizliklerin bulunması, sosyal dengeyi bozan temel etmendir. Korumaya yönelik politikalar ise, adil bir gelir dağılımının sağlanarak, refahın geniş toplum kesimlerine yaygınlaştırılmasını hedef alır⁷².

1.5. Sosyal Bütünleşme Hedefi

Enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik önde gelen hedeflerden biriside, toplumsal çözümleri önleyerek, bir bütünleşme süreci içinde toplumun varlığını sürdürmektir. Sosyal bütünleşmenin sağlanamadığı toplumlarda, bireyler ve sosyal gruplar birbirlerine ve toplumun tümüne karşı yabancılaşırlar ve toplumsal çözümler başlar. Bu ise, toplumdaki gerilim ve çatışmaları arttırarak sosyal parçalanmaya yol açar⁷³.

Bu durumda korumaya yönelik politika önlemleri uygulanmazsa, sosyal farklılıklar büyür, sınıf farkları, sınıf hareketleri ve savaşimleri, toplum düzenini, hukuk düzenini tehdit ederek sarsar. İşte korumaya yönelik politikalar, sosyal dengeyi, sosyal barışı, sosyal adaleti sağlayıcı politikalar geliştirilmesi ve uygulanması ile sosyal bütünleşme hedefini gerçekleştirmeye çalışır. Sosyal huzursuzluklara ve sosyal çatışmalara karşı, toplum yapısını korumayı ve yerleşik toplum düzenini sürdürmeyi amaçlar⁷⁴.

Sosyal bütünleşme hedefinin toplumsal gelişme sürecinin her aşamasında ve toplumun her düzeyinde gerçekleştirilmesi önem taşır. Politik ve ekonomik etmenlerin yanısıra, sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, eğitim, endüstriyel demokrasi, moral değerler vb. alanlarda uygulanacak politikalarda önemli roller oynar⁷⁵.

Toplumun çalışma yaşamının, emeğin sömürülmesine olanak tanımayacak bir şekilde dengeye oturtulması, sosyal bütünleşme hedefinin özünü oluşturmaktadır. Bu

⁷²Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.24.

⁷³Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.25.

⁷⁴Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.25.

⁷⁵Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.25.

bağlamda sosyal bütünleşmenin sağlanmasında, sendikalar ve kooperatifler gibi kendi kendine yardım kuruluşlarının ve sosyal güvenlik kurumlarının gelişmesi, büyük önem taşımaktadır⁷⁶.

2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN BİÇİMİ

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların, toplumsal yaşamda korunulması ile çalışma yaşamında korunulması arasında kuşkusuz yakın bir ilişki vardır. Şöyle ki; enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların çalışma yaşamında korunabilmeleri, büyük ölçüde çalışma yaşamı dışında, eşdeğişle toplumsal yaşam içinde korunabilmelerine bağlıdır. Çünkü, enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların çalışma yaşamında karşılaştıkları sorunların büyük bir bölümü, toplumsal yaşamda yeteri ve gereğince korunulmamalarından kaynaklanır. Korumanın birbirinden ayrılarak incelenmesi ise yanıltıcı sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle de çalışmamızda, koruma gereği geniş bir çerçevede ele alınacak ve enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların gerek çalışma yaşamında gerekse toplumsal yaşamda korunulmaları birlikte incelenecektir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde farklı çalışma biçimleri ve farklı risk grupları bulunmaktadır. Bu nedenle korumaya yönelik politikalar belirlenirken, farklılıklar göz ardı edilmemeli ve uygun politikalar belirlenerek uygulamaya konulmalıdır. Bu anlamda ilk olarak, enformel ekonomik faaliyetlerin sosyal ve ekonomik temelleri belirlenerek bu faaliyetlerin hangi yapıdan kaynaklandığı ve fonksiyonları belirlenmeli, sorunun nitelik ve nicelikleri saptanmalıdır. İkinci aşamada, bu sorunu çözmeye yönelik politikalar belirlenmeli, uygulanacak politikaların yan etkileri, toplumsal yapıya uyumluluğu ve toplumsal maliyeti göz önünde tutulmalıdır. Bu aşamada ilgili politikalar amaç-araç dengesi yönlerinden birbirleriyle karşılaştırılmalı ve amaç-araç dengesini en etkin biçimde gerçekleştirebilecek, uygulanabilir, makul politikalar seçilmelidir. Örneğin, küçük üreticilik faaliyetlerinde ücretli çalışanların daha yüksek

⁷⁶Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.26.

refah düzeylerine kavuşturularak sosyal denge hedefini gerçekleştirmeyi öngören politikaların en büyük sosyal adaletsizlik olan işsizlik olgusuna yol açmamasına dikkat edilmelidir. Son aşamada ise uygulanan politikaların sonuçları yakından izlenmeli, düzeltmeler yapılmalı ve gerekli denetim mekanizmaları etkin bir biçimde işletilmelidir⁷⁷.

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlara yönelik politikalar kısa vadeli politikalar, orta vadeli politikalar ve uzun vadeli politikalar olarak üçe ayrılabilir. Orta ve kısa vadeli politikalar, enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanları bulundukları statüler altında korumayı amaçlarken uzun vadeli politikalar, esas itibariyle istihdam yaratma ve emek arzını azaltmaya yönelik olmaktadır.

2.1. Kısa Vadeli Politikalar

Enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik kısa vadeli politikalar yasaklayıcı politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet enformel ekonomik faaliyetleri yasaklayabilir ve uygulamayı kamu gücüyle denetleyebilir. Ancak yasaklayıcı politikaların, enformel ekonomik faaliyetleri yasadışı zeminlere itebileceği unutulmamalıdır. Yerine sağlıklı kurumlar koyulmadığı sürece bu tür politikaların başarıya ulaşma şansları oldukça düşük görülmektedir. Sonuçta yasaklanan enformel ekonomik faaliyetlere olan talebin esnek olmaması durumunda faaliyetin daha karlı hale gelmesi kaçınılmazdır⁷⁸. Ayrıca kent içinde varlığı kabul edilen bir grubun yaşama ve iş olanaklarının yasaklanması açık olarak bir tutarsızlıktır⁷⁹. Bu kesimin varlığını inkar etmek mümkün değildir ve yasaklayıcı girişimler sosyal bakımdan huzursuzluklar yaratmaktadır⁸⁰. Yine de enformel ekonomik faaliyetlerde bazı risk grupları için yasaklayıcı politikaların uygulanması kaçınılmazdır.

Enformel ekonomik faaliyetlerde yasaklayıcı politikaların uygulanmasının

⁷⁷Güven, 1995, a.g.e., s.28.

⁷⁸Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.170-171.

⁷⁹İlhan Tekeli ve Yiğit Gülöksüz, *Gecekondu, Dolmuş, İşportalı Şehir*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 216.

⁸⁰Baştaymaz, 1986, a.g.e., s.171.

gerekli olduğu bir risk grubu olarak öncelikle çocuk ve genç işgücü⁸¹ belirlenmelidir. Çocuk ve genç işgücünün fiziksel (bedensel), düşünsel (psikolojik) yönden gelişme ile temel ve mesleki eğitim süreçlerinin yaşandığı bu dönemlerde çalışma yaşamında yer alışı sağlığı ve güvenliği yönünden sakıncalıdır⁸². Ancak, yaygın bir yoksulluğun ve hükümetleri bağlayan bir dizi kurumsal kısıtlamaların varlığı nedeniyle enformel ekonomik faaliyetlerde çocuk ve genç işgücünün ister bireysel olarak isterse enformel çırak ya da diğer statülerde çalıştırılmasının yakın ve orta vadede ortadan kaldırılamayacağı düşünülmektedir⁸³. Bu, çocuk ve genç işgücünün yoksulluk ortadan kalkana kadar, çalışma yaşamında korunmayacağı anlamına gelmez. Kendileri ve aileleri yoksul olduğu halde⁸⁴ bu risk grubunun etkin olarak korunabildiği deneyimlerle görülmüştür. Gelişmekte olan bazı ülkeler çocuk sömürsünü engellemeyi başarabilmiş, hatta bazıları bu konuyu ekonomik ve toplumsal gelişme stratejilerinin önemli bir unsuru haline getirebilmiştir⁸⁵.

Çocuk çalıştırılmasına göz yummak, ne ahlaki anlamda onaylanabilir, ne de doğru bir sosyal politika olarak görülebilir. Ahlaki anlamda onaylanamaz; çünkü

⁸¹Asgari çalışma yaşının altında olanlar “çocuk”, asgari çalışma yaşı ile ergenlik yaşı arasında bulunanlar “genç” olarak nitelendirilmektedir. Bkz. Altan, 1997, a.g.e., s.310.

⁸²Altan, 1997, a.g.e., s.308-309; Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.323; Türkiye’de Çocuk İşgücü, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1994, s.19.

⁸³Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **ILO-IPEC Projesi, Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü-İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Grup Başkanlıkları Yayını, Ankara, 1995, s.203.; Assefa Bequele ve Jo Boyden, **Çocuk Çalıştırılmasıyla Mücadele**, Çeviren: Şanar Tayşi Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ortak Yayını, Ankara, 1995, s.7.

⁸⁴Catherine Boidin, **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi, Çalışma Yaşamında Çocuk: Psikososyolojik Yaklaşım**, Çeviren: Bülent Piyal, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Ortak Yayını, Çalışma Yönetimi Bölümü Belge No:4, Ankara, 1995, s.41.

⁸⁵Jean Derrien ve Maurice Derrien, **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş Denetimi Eğitim Klavuzu**, Çeviren: Haluk Başçıl ve Bülent Piyal, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Çalışma Yönetimi Bölümü Belge No:36, Ankara, 1994, s.127; Uluslararası Çalışma Bürosu, **Daha Alınacak Çok Yol Var: Günümüz Dünyasında Çocuk İşgücü**, Cenevre Uluslararası Çalışma Bürosu Yayını, Ankara, 1995, s.17.

önlenebilir bir zararın önlenmemesi anlamına gelir. Doğru bir sosyal politika olarak da görülemez; çünkü tüm insanlığın ortak temel amacı olan çocukların korunması ve geliştirilmesi hedefinden uzaklaştırmakta ve insan kaynaklarını gelişme çağında tüketmektedir⁸⁶. Bu nedenle de çocuk işgücünün ister kayıtlı isterse enformel ekonomik faaliyetlerde bulunsun, çalışma yaşamı dışında tutulması gerekmektedir. Genç işgücünün ise enformel ekonomik faaliyetlerde bulunan diğer bireylerden farklı olarak özel biçimde korunulmasını öngören yaklaşımlar geliştirilmelidir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde yasaklayıcı politikaların uygulanmasının gerekli olduğu bir diğer risk grubu ise, kaçak çalışanlardır⁸⁷. Genel olarak tüm Dünya'da yasal düzenlemelerin bulunduğu, bu enformel çalışma biçiminde korumanın sağlanabilmesi için kamu denetim mekanizmalarının etkin biçimde çalıştırılması yeterlidir. Kamu denetim mekanizmalarına gerekli etkinliği sağlayabilmek için ise, kaçak işçi çalıştırma sorununa bütünsel yaklaşmalı; yöntem olarak yaptırım uygulamayı değil, eğitimi ve bilgilendirmeyi kullanmalı; denetim ekip denetimi temelinde örgütlenmeli; sorunun çözümü ile ilgili etkinliğinde, ilgili kişi ve kuruluşlarla tarafların katılımını sağlamak başarının ön koşulu sayılabilir. Çalışma yaşamını denetleyen kamu görevlileri ise bu anlayışa uygun olarak eğitilmelidir⁸⁸.

2.2. Orta Vadeli Politikalar

Enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik orta vadeli politikalar, düzenleyici ve destekleyici politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzenleyici politikalar; enformel ekonomik faaliyetlerin olumsuz yanlarının giderilmesi ve kayıtlı ekonomik faaliyetlere uyum sağlamaları için alınan tedbirleri içermektedir. Örneğin, seyyar satıcılık faaliyetlerinde bulunanları belirli bölgelerde toplamak gibi üretim ve çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik uygulamalar düzenleyici politikalar kapsamında düşünülebilir.

⁸⁶Daha Alınacak Çok Yol Var: Günümüz Dünyasında Çocuk İşgücü, 1995, a.g.e., s.17.

⁸⁷Bkz. Bu Çalışma, s.41.

⁸⁸ILO-IPEC Projesi, Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi, 1995, a.g.e., s.203.

Destekleyici politikalar ise, üretken kapasiteye sahip enformel ekonomik faaliyetler açısından düşünülmektedir. Bu anlamda enformel ekonomik faaliyet olarak belirlenen küçük üreticilik faaliyetleri, eski eşya, hurda ve çöp toplayıcılığı gibi eski malları yeniden kullanıma sokan dolayısıyla kaynakların etkin kullanılması sonucunu veren faaliyetler destekleyici politikalara konu olmaktadır. Kanımca destekleyici politikalar; teknoloji, finansman, Araştırma-geliştirme, pazarlama, danışmanlık gibi konularda sağlanacak destekleri kapsamaktadır. Bu politikaların amacı enformel ekonomik faaliyetlerin ülke ekonomisi içinde daha da yaygınlaşan bir üretim biçimi haline dönüştürülmesine yardımcı olmak değil, hukuki düzenleme ve denetimlerle ortadan kaldırılması mümkün görülmeyen bir yapılanmanın içinde yer alanların çalışma ve yaşam koşullarının görece de olsa düzeltilmesidir⁸⁹.

2.3. Uzun Vadeli Politikalar

Enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik uzun vadeli politikalar, daha öncede belirtildiği gibi istihdam yaratmak ve emek arzını azaltmak şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Genellikle istihdam politikaları pasif ve aktif politikalar olmak üzere ikiye ayrılır. Pasif istihdam politikaları ile işsizlik sorununun sonuçlarını onarmayı amaçlayan, bunun için işsizlere belirli bir ekonomik güvence sağlamaya yönelik önlemler anlaşılmaktadır. Bu önlemler genel olarak işsizlik sigortası ve işsizlik yardımı olarak ikiye ayrılabilir⁹⁰.

Aktif istihdam politikaları birçok önlem ve uygulamayı içermektedir. Bunların bir bölümü işgücü talebini arttırmaya ve işsizliği önlemeye yönelik önlemler, diğer bir

⁸⁹Kuvvet Lordoğlu-Şemsa Özar, "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.18.

⁹⁰Koray-Topçuoğlu, 1995, **a.g.e.**, s.102; Meryem Koray, "Günümüzde İşgücü Piyasasının Özellikleri, Sorunları ve İstihdam Politikaları", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt No: 25, Sayı No: 4, Aralık 1992, s.81.

bölümü ise yeniden eğitim, erken emeklilik, işgücü hareketliliğinin sağlanması gibi işsizliği sınırlayıcı önlemler olmaktadır⁹¹.

II- ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN ARAÇLARI VE SINIRLILIKLARI

1. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN ARAÇLARI

Enformel ekonomik faaliyetlerdeki farklı risk grupları ve farklı çalışma biçimlerinde korumaya yönelik politikalar uygulanırken ise çeşitli araçlardan yararlanılmaktadır. Bu araçları yasal düzenlemeler, kurumsal düzenlemeler ve sosyal planlama olarak sıralayabiliriz. Şimdi bu araçları farklı çalışma biçimleri ve farklı risk grupları açısından ayrı ayrı ele alarak inceleyelim.

1.1. Yasal Düzenlemeler

Çalışma ilişkilerinde yasal çerçevenin genişletilmesi ve/veya enformel ekonomik faaliyetlerde koruyucu yasal düzenlemelerin yapılması bu faaliyetlerdeki korumanın en temel biçimidir. Öncelikli amaç, enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanları, kapsama alacak yasal düzenlemeleri yapmaktır. Ancak yaygın işsizlik göz önüne alınarak enformel ekonomik faaliyetlerin yakın dönemde ortadan kaldırılamayacağı düşünüldüğünde, yasal düzenlemeler; uygulanamayacak yasaklar ve sınırlamalar getirmek yerine, enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların nasıl korunacaklarını, korumanın yol ve yöntemlerini tanımlayacak biçimde düzenlenmelidir.

Bu anlamda devlet öncelikle, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunmayı güçleştiren gereksiz bürokratik engelleri kaldırmalı, vergi oranlarını düşürmeli böylece enformel ekonomik faaliyetlerden kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişi kolaylaştırmalıdır⁹².

⁹¹Koray-Topçuoğlu, 1995, a.g.e., s.104; Koray, "Güntümüzde...", a.g.e., s.81.

⁹²Özsoylu, 1996, a.g.e., s.97.

Uzun vadede ise devlet enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişini sağlamak üzere yeni iş olanakları sağlayacak politikalara yönelmelidir. Bu aşamada fazla çalışmanın kısıtlanması, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş sürelerinin kısaltılması ya da emeklilik yaşının düşürülmesiyle ilgili yasalar⁹³, yeni iş olanaklarının yaratılmasına katkıda bulunulabilir⁹⁴. Ayrıca işverenleri istihdam kapasitesini yükseltmeye özendirmek üzere; İrlanda’da olduğu gibi işverenlere istihdam artışıyla orantılı olarak vergi bağışıklıkları tanınması, Belçika’da olduğu gibi sigorta primlerinin ödenmesinde miktara ya da süreye ilişkin bazı kolaylıklar sağlanması, hatta bu doğrultuda Belçika, İrlanda, İngiltere ve Danimarka’da olduğu üzere sübvansiyon biçiminde kamusal yardımların yapılması gibi yasal düzenlemeler de yeni iş olanaklarının yaratılmasında önerilebilecektir⁹⁵.

1.2. Kurumsal Düzenlemeler

Enformel ekonomik faaliyetlerde koruma, salt yasal düzenlemelerin yapılması ve uygulanması ile gerçekleştirilememekte, bunun yanı sıra aynı amaca yönelik kimi kurumsal düzenlemelerin de yapılması gerekmektedir⁹⁶. Bu anlamda yapılacak kurumsal düzenlemeler ise, kısa vadeli amaç olan enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların bulundukları statüler altında korunmasını amaçlarken, uzun vadeli amaçlar enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişini sağlayacak bir şekilde yapılandırılmalıdır.

⁹³Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.54; Ömer Zühtü Altan, **Sosyal Politika**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:474, Eskişehir, 1997, s.133-134.

⁹⁴Zeki Erdut, **Avrupa Topluluğu’na Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkilerinin Değerlendirilmesi**, Kamu-İş Yayınları, Ankara, 1992, s.128; Filiz Karaçam, “İşsizlikle Mücadeleye Yönelik Sosyal Politikalar İçinde Mesleki Eğitimin Yeri ve Türkiye’deki Önemi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.21-23.

⁹⁵Altan, 1997, a.g.e., s.132.

⁹⁶Güven, Sosyal..., 1995, a.g.e., s.83.

Kısa vadeli amaçlar doğrultusunda, sivil toplum örgütlerinin⁹⁷ ilgisinin enformel ekonomik faaliyetlere çekilmesi ve sorunların çözümünde bu örgütlerin de katılımı ile geniş tabanlı uzlaşma zeminlerinin yaratılması gerekmektedir. Bu doğrultuda sivil toplum örgütlerinin duyarlılıkları artırılmalı ve medyanın da desteği sağlanarak kamuoyu yaratılmalıdır.

Orta vadeli amaçlar doğrultusunda, enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanların kendi kendine yardım mekanizmaları ile, tasarruf ve kredi örgütlerini kurmaları sağlanmalı ve bu örgütler enformel faaliyetlerde istihdam edilenlerin temsilcisi olarak desteklenmelidir⁹⁸. Zira, toplumsal yaşam içinde bireyler; önceden bilinip belirlenilmeyen, kendi dilek ve iradeleri dışında oluşan çeşitli risklerle karşı karşıya bulunurlar⁹⁹. Kanımca yaşlılık, hastalık, iş kazası gibi risklere karşı en korumasız ve bu anlamda sosyal güvenlik sistemi aracılığı ile korunmaya en çok ihtiyaç duyan kesim enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlardır. Ancak, sosyal sigortalar güvenlik sisteminde ivazların primlere dayalı olması, enformel ekonomik faaliyetlerde gelirin ve çalışmaların ise süreklilik göstermemesi ve düzensiz oluşu¹⁰⁰ bu faaliyetlerde bulunanların örgütlenerek kendi kendine yardım mekanizmaları kurmalarını gereklilikten öte bir zorunluluk haline getirmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, ülkemizde sosyal güvenlik sistemi; kapsam, sunulan hizmetin niteliği ve finansmanı açısından ağır sorunlar içinde bulunmaktadır. Öte yandan enformel ekonomik faaliyetlerin sosyal güvenlik kapsamına alınması işgücü maliyetlerinde bir artışa neden olacaktır. Maliyetlerdeki her artış gibi, bu durumda bir direnç yaratacaktır. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerin kendine özgü nitelikleri dikkate alınarak, bağımsız ve iyi tasarlanmış yeni bir sosyal güvenlik sistemine gereksinim vardır. Çünkü enformel ekonomik faaliyetleri hali hazırda sorunlu olan bir sosyal güvenlik kapsamına almak

⁹⁷Sivil toplum örgütleri; devletten bağımsız olarak kurulan, ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlı, dernek, vakıf, sendika ve kooperatif gibi organizasyonlar şeklinde belirlenebilir. Bkz. Mollamahmutoğlu ve Köker, "Türkiye...", a.g.e., s.473.

⁹⁸Ekin, 1995, a.g.e., s.22; George A. Aryee, **Promoting Productivity and Social Protection in the Urban Informal Sector**, International Labour Office, Geneva, 1996, s.18.

⁹⁹Altan, 1997, a.g.e., s.126

¹⁰⁰Kuvvet Lordoğlu, "Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt No: 9, Sayı No: 31, 1998, s. 6.

konuyu baştan çözümsüz hale getirebilecektir¹⁰¹. Ancak, uzun vadede mutlaka tüm sosyal güvenlik kuruluşları birleştirilmeli ve hizmete etkinlik sağlanmalıdır¹⁰². Yine, sosyal güvenlik sistemi kapsamında sigorta müfettişlerinin sayısı ve yetkileri artırılarak denetimlerde etkinlik sağlanmalı, işverenleri sigortasız işçi çalıştırmaya yönelten; fon kesintileri ve istihdam vergisine dönüşen aşırı yükleri azaltılmalı, sosyal güvenlik kuruluşları ile meslek odaları ve gönüllü kuruluşların etkin koordinasyonu sağlanmalıdır¹⁰³.

Ayrıca enformel ekonomik faaliyetlerde orta vadeli amaçlar doğrultusunda kendi hesabına çalışanların, kooperatif ve dernekler kurarak üretimlerini örgütlemeleri böylece etkinlik ve karlılıklarını arttırmaları sağlanmalıdır. Yine bu amaçla pazar olanakları geliştirilmeli, yeni teknoloji ve kredi olanakları yaratılmalı, mesleki eğitim ile çalışanların etkinliği artırılmalıdır. Sonuçta, sermaye birikimi sağlanacak ve kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçiş için uygun bir ortam yaratılabilmelidir.

Uzun vadeli amaçlar ise kayıtlı ekonomik faaliyetlerde yeni istihdam olanakları yaratılması şeklinde kısaca özetlenebilir. Bu anlamda devlet; çok boyutlu olan enformel ekonomik faaliyetlere yönelik olarak geniş odaklı ve geniş kapsamlı politikalar izlemeli ve sözkonusu politikaları ekonomik bir bütünlük içinde ele almalıdır¹⁰⁴. Bunun için, ekonomik büyüme oranlarında istikrarın sağlanması, ekonomik kararların kısa, orta ve uzun vadeli amaçlar ile uyum göstermesi ve kararların süreklilik taşıması gerekmektedir.

Ekonomik kaynakların verimsiz ve spekülâtif alanlarda kullanılmaması, istihdam yaratabilecek alanlara yönlendirilmesi ve bu doğrultuda bir yapı ve anlayışın geliştirilmesi de önemlidir¹⁰⁵. Yurt içi mali piyasaların sermaye kontrolleri ile uluslararası sermaye karşısında korunması ise adil gelir dağılımına ve tam istihdama

¹⁰¹Lordoğlu, "Enformel...", a.g.e., s. 6.

¹⁰²İsmail Bircan, "Toplantı Sonuç Raporu", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998, s.47.

¹⁰³Bircan, "Toplantı...", a.g.e., s.48.

¹⁰⁴Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.52.

¹⁰⁵Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.52.

yönelik politikaların önşartını oluşturmaktadır. Sermaye kontrolleri¹⁰⁶ sayesinde, kredi maaliyetleri düşölerek sermaye yatırıma yönlendirebilecek, sonuçta istihdam arttırılabilecektir¹⁰⁷. Aslında uluslararası sermaye akımlarının önemli bir kısmı iki yönlü olduğundan net tranfer miktarı küçüktür. Bu miktarın önemli bir kısmı da kısa vadeli ve spekülatif sermaye akımlarıdır. Sonuç olarak, sermaye kontrolleri, hem sermaye akımlarının yol açtığı sorunların giderilmesi hem de istihdam ve bölüşüm öncelikli politikaların önemli bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁸. İstikrarsız ve iki yönlü finansal akımlarla, gelişmekte olan ölkelerin sermaye yetersizliğinin çözölmesinin güç olduğü da ifade edilmelidir¹⁰⁹. Devlet sermaye kontrolünü sağlamak ve belirtilen olumsuz sonuçları azaltmak için merkez bankasını yeniden yapılandırılmalı ve tam özerk bir konuma getirmelidir¹¹⁰. Unutulmamalıdır ki mali kesim ya da mali piyasalar; tasarrufların toplanması ve toplanan bu tasarruflardan oluşın fonların yatırımlara kanalize edilmesini kolaylaştırması nedeniyle sermaye birikimine ve dolayısıyla iktisadi ve sosyal kalkınma çabalarında kritik bir rol ve öneme sahiptir. Bu anlamda kullanılabilir fonların yatırım yapacaklara kısa ve dolaysız yoldan, asgari kaynak maliyetiyle aktarılabilmesi, gelişmiş para ve sermaye piyasalarının varlığına, eşdeğişle mali piyasaların sağlıklı çalışmasına bağılıdır¹¹¹. Oysa, ölkemizde özellikle son yıllarda sanayileşmenin bir yana bırakıldığı, üretken yatırımlardan vazgeçildiğı, rant ilişkilerinin hakim olduğü bir ortam sözkonusudur¹¹². Bu da enformel ekonomik

¹⁰⁶Sermaye kontrolleri; uluslararası sermaye akımlarına kısıtlamalar getirilmesidir. Bkz. Oğuz Esen, Sermaye Kontrolleri Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler, Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, C.II, s.229.

¹⁰⁷Oğuz Esen, "Sermaye Kontrolleri Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler", Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.238.

¹⁰⁸Esen, "Sermaye...", a.g.e., s.242.

¹⁰⁹Esen, "Sermaye...", a.g.e., s.241.

¹¹⁰Nurhan Yentürk, "Sıcak Para Girişi ve Reel Sektör", Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.248.

¹¹¹Serdar Şahinkaya, "Bankacılık Kesimi Reel Kesim İlişkileri Üzerine Değınmeler 1968-1994 Dönemi Türkiye Örneğinden Hareketle", Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.260.

¹¹²Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.45.

faaliyetlerdeki artışı hızlandırmaktadır.

Uzun vadeli amaçlar doğrultusunda; İş ve işgücü bulma kurumları, işgücü piyasasında daha etkin ve fonksiyonel bir hale getirilmeli¹¹³, aşağıda sıralanan uluslararası normlar da dikkate alarak yeniden yapılandırılmalıdır.

- i- İş ve işgücü bulma hizmetleri kamusal bir nitelik taşımalı, bir bedel ödenmesi beklenilmeksizin sağlanılmalıdır.
- ii- İş ve işgücü sağlamakla görevli kurum ülke genelinde yaygın ve iletişim sağlanabilecek bir sisteme sahip olmalıdır.
- iii- İş ve işgücü bulma kurumları; iş bulunması ve işgücü sağlanılmasına yönelik tüm talepleri kapsamalıdır.
- iv- İş ve işgücü bulma kurumları işgücünün coğrafi ve mesleki hareketliliğini kolaylaştırarak, özendirici önlem ve düzenlemeleri öngörmelidir.
- v- İş ve işgücü bulma kurumları bu konuda ilgili ve yardımcı tüm kurum ve kuruluşlarla ilişki içinde bulunmalıdır¹¹⁴.

Ayrıca, uzun vadeli amaçlar doğrultusunda işsizlik sigortası uygulaması getirilmeli ya da etkinleştirilmelidir.

1.3. Sosyal Planlama

Kalkınma, ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle bir bütün olduğundan, ekonomik kalkınma planları hazırlanırken sosyal sorunlarında dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Bir başka deyişle, sosyal sorunları çözerek kalkınma, sosyal planlamayı gerektirmektedir. Böylelikle kalkınmanın dengeli olması sağlanmaktadır. Öte yandan kalkınma dengeli olduğu sürece, çözümü gereken sosyal sorunlar da azalmaktadır¹¹⁵.

Sosyal gelişme ekonomik kalkınma olmadan gerçekleşmeyeceği gibi, sosyal

¹¹³Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:1, 1997, a.g.e., s.54.

¹¹⁴Altan, 1997, a.g.e., s.123-126.

¹¹⁵Sami Güven, **Türkiye'de Sosyal Planlama**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995, s.85.

yapı da belirli bir olgunluğa ve birikime ulaşmadan ekonomik kalkınma gerçekleşmemektedir¹¹⁶.

Sosyal planlama; toplumun tümünü kapsayan, *gelir dağılımı, bölgesel gelişme, istihdam, yerleşme düzeni, kırsal kalkınma, kentsel gelişme, sosyal güvenlik, sağlık, eğitim, konut* gibi sorunların planlanması ve çözülmesine yönelik ilke, hedef, politika ve önlemlerin üretilmesi ile¹¹⁷ sosyal sorunları çözerek büyümenin eşdeğişle kalkınmanın sağlanmasına yönelik amaçları barındırmaktadır. Hedef sosyal sorunların çözümüne yönelmiş hızlı ve dengeli bir kalkınma olmaktadır¹¹⁸.

Belirtilmesi gerekir ki, enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik politikaların uygulanmasında kullanılan sosyal planlama aracı yasal ve kurumsal düzenlemeler de olduğu gibi kısa ve orta vadeli amaçlar doğrultusunda değil esas olarak uzun vadeli amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır.

İstihdam arttırıcı politikalarla işsizlik önlenmeye çalışılmalıdır. Önceliklerin ve hedeflerin belirlendiği planlı bir ekonomiyle yatırım ve istihdam alanına köklü biçimde yaklaşılmalı, yapısal önlemler alınmalıdır. Bu anlamda, toplumun etkinliğini ve verimliliğini arttıran, kalkınma çabasının gerçekleşmesi için gerekli nitelik ve nicelikte elemanların yetiştirilmesini sağlayan bir araç olarak tanımlanabilecek *mesleki eğitim projeleri* geliştirilmeli¹¹⁹ ve işgücü piyasasının sağlıklı biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Kalkınmada öncelikli yöreler için kalkınma projeleri gerçekleştirilmeli, istihdam yaratan yatırımlar teşvik edilmeli, kırsal alanda sanayileşmeye önem verilmelidir. Ancak bu şekilde bölgeler arası gelişmişlik farkları azaltılabilecek ve iç göç önlenebilecektir.

¹¹⁶Güven, Türkiye’de..., 1995, a.g.e., s.86.

¹¹⁷Güven, Türkiye’de..., 1995, a.g.e., s.13.

¹¹⁸Güven, Türkiye’de..., 1995, a.g.e., s.9.

¹¹⁹Ayten Ayşen Kaya, “Türkiye’de Genç İşsizliği ve İstihdam Sorununa Çözüm Olarak Mesleki Eğitim”, Yayınlanmamış Çalışma, Eskişehir, 1998, s.6.

2. ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERDE ÇALIŞANLARA YÖNELİK POLİTİKALARIN SINIRLILIKLARI

Enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik politikalar belirlenirken, bu politikaların yan etkileri göz önünde tutulmalıdır. Örneğin; enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanları korumaya yönelik politikaların, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan müteşebbisleri de enformelleşme eğilimine itmemesine dikkat edilmelidir. Benzer şekilde, enformel ekonomik faaliyetlerde ücretli çalışanları korumaya yönelik politikaların, amaçlarıyla çelişen işsiz kalma gibi istenmeyen sonuçlar vermemesine özen gösterilmelidir. Bu anlamda, uygulanacak politikalar amaç-araç dengesini en uygun biçimde sağlamalı, eşdeğişle enformel ekonomik faaliyetlerde korumaya yönelik politikalar toplumun diğer amaçları ile çatışmamalıdır. Ayrıca, önerilen politikaların toplumsal ve ekonomik maliyeti göz önünde bulundurularak makul ve uygulanabilir politikalar önerilmelidir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde korumanın temel amacı, nihai olarak bu faaliyetlerin kayıtlı ekonomik faaliyetlere dönüşmesini sağlamak olmalıdır. Bunun sağlanamaması durumunda ise devlet bu faaliyetlerde çalışanları gözardı etmemeli koruma kapsamına almalıdır¹²⁰.

¹²⁰Harold Lubell, *The Informal Sector in The 1980's and 1990's*, OECD Development Centre, 1991, s.73; ILO *The Dilemma of the Informal Sector*, Report of The Director General, International Labour Conference 78th Session, Geneva, 1991, s.35; Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi*, İstanbul, 1995, s.93.

Ü ç ü n c ü B ö l ü m
TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER VE
ESKİŞEHİR'DEKİ SEYYAR SATICILAR ÜZERİNE BİR ALAN
ARAŞTIRMASI

Birinci Kısım
TÜRKİYE'DEKİ ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER

I- TÜRKİYE'DEKİ ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN
TARİHSEL GELİŞİMİ

Ekonominin yeterince güçlü olmadığı ülkemizde, enformel ekonomik faaliyetlerin önemini ve özelliklerini belirleyen başlıca nedenler arasında, nüfus artış oranı ve ekonomik gelişme, göç ve çarpık kentleşme, kentsel işsizlik, gelir yetersizliği yatırım politikalarındaki olumsuzluklar, eğitim politikalarındaki sorunlar vb. bulunmaktadır¹²¹. Türkiye ekonomisi 1980 sonrası açılımlara rağmen işgücüne üretken iş sağlamada yetersiz kalmış, özellikle son yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve 5 Nisan kararlarının getirdiği yeni yaklaşımlar ve kısıtlamalar kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki istihdamın daha da daralması sonucunu vermiştir¹²².

¹²¹Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.45.

¹²²Ekin, 1995, a.g.e., s.73.

1927 yılında yapılan ilk Genel Nüfus Sayımı'nda. 136.648.270 olan ülke nüfusu, 1990 yılında 56.473.035 kişi olarak hesaplanmıştır¹²³. 1996 yılında 63.838.000, 1997'de 65.300.000 olduğu, 1998'de ise 66.733.000'e çıkacağı tahmin edilmektedir¹²⁴. Yapılan bazı projeksiyonlarda ise nüfusun 2000 yılına kadarki dönemde yıllık ortalama olarak % 1.5 artacağı tahmin edilmektedir. 1950 sonrasında % 2.5-2.7'lik ortalama oturan nüfus artış hızının % 1.5 düzeyine gerileme eğilimi umut vericidir¹²⁵. Ancak nüfus artışı halen, ülkemiz açısından çözülmesi gereken temel problemlerin başında yer almaktadır¹²⁶. Zira, hızlı nüfus artışı, genç nüfusu da çoğaltmaktadır. Ancak, bu genç nüfusun istihdam istemi mevcut yapıda karşılanamamaktadır. Sonuçta, genç yaş grubu ağırlıklı işsizlik sorunu tırmanırken, kaynaklar üzerindeki baskı artmakta, kişilerin yaşam standartlarını sürdürmeleri güçleşmekte ve toplumda üretimde bulunmayanların çalışanlar üzerindeki yükü eşdeğişle bağımlılık oranı artmaktadır¹²⁷. Bu nedenle, belirlenecek yeni politikalarla uygulanmakta olan aile planlaması çalışmaları yaygınlaştırılarak daha da etkili bir biçimde sürdürülmelidir.

Bölgelerarası dengesizlikler, nüfus artış hızının yüksekliği, tarım ve sanayi politikalarının istikrarsızlığına paralel olarak yaşanan ve bugün de terör gibi sorunların eklenmesiyle devam eden göç, şehir nüfusunu sağlıklı bir şekilde arttırmaya devam etmektedir. Kır-kent arasındaki refah düzeyi farkının giderek açılması, kırsal kesimde kalkınmanın gerçekleştirilememesi, kentlere ekonominin talep ettiği kadar fazla göçün olmasını beraberinde getirmiştir¹²⁸. Özellikle metropol olan kentlere yönelen göç ile birlikte kentsel alt yapının yetersizliği, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde istihdam olanaklarının yaratılamaması,¹²⁹ ve denetim mekanizmalarının da yetersizliği

¹²³Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.64.

¹²⁴Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, a.g.e., s.63.

¹²⁵Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.260.

¹²⁶Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.259.

¹²⁷Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.260.

¹²⁸Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.50.

¹²⁹Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.51; Nergis Schulze, "Türkiye'de İşgücü Piyasası, İşsizlik ve İstihdam Politikaları", İktisat, Şubat 1997, s.9.

nedeniyle enformel ekonomik faaliyetler çeşitlenerek genişlemiştir¹³⁰.

Kentlerde temelde aile gelirinin düşüklüğü nedeniyle yaygın bir çocuk istihdamı ve istismarı görülmekte, kadınların, emeklilerin, özellikle komşu ülkelerden gelen yasadışı göçmenlerin, enformel ekonomik faaliyetlerde fevkalade düşük ücret ve gelir koşulları ile istihdam olanakları aradıkları gözlenmektedir. Öte yandan işsizlik sigortası ile birleştirilmemiş sınırlı bir sosyal sigorta sistemi, oldukça yüksek primleri ile enformel ekonomik faaliyetlerin gelişmesini uyarmıştır. Bu faktörlere, yeterli bir vergi reformunun yapılmamasını, endüstri ilişkilerinden kaçış eğilimi sonucunda işyerlerinin bölünmesi, küçülmesi, alt işverene verilmesi süreçlerini de ilave edebiliriz¹³¹.

Mali piyasalarda ise, 24 Ocak kararlarıyla 1980 yılından itibaren yükselen faiz oranları, tasarrufların istihdam sağlayıcı yatırımlar yerine spekülative gelir getiren alanlara kaymasına yol açmıştır¹³². 1989 yılında ise, sermaye hareketlerini serbestleştiren Türkiye, yoğun spekülative sermaye girişi ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü, gelişmiş ülkelerin sermaye pazarında gelir elde etmeye çalışan spekülative sermaye, 1990 yılı ile birlikte, gelişmiş ülke ekonomilerinin daralma ve faiz oranlarının düşme eğilimi göstermesi nedeniyle, gelişmekte olan ülkelere doğru kaymaya başlamıştır. Kamu açığı olan Türkiye ise, aşırı bir spekülative sermaye sonucunda olumsuz sonuçlar ile karşı karşıya kalmıştır¹³³. Sermaye kontrolüne yönelik olarak bir çok ülkenin uyguladığı, karşılık koyma politikasına ise 1995 yılına kadar başvurulmamış, uygulanan politikalar, uluslararası sermaye girişinin olumsuzluklarını hafifletmek yerine bu olumsuzlukları pekiştirici olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin uyguladığı yöntem, parasal tabandaki genişlemenin Merkez Bankası tarafından sterilize edilmesi yerine, büyük oranda hazinenin kağıtlarıyla likiditenin kamu tarafından kullanılır bir fon haline getirilmesi şeklinde biçimlenmiştir¹³⁴. Bu olgu kamunun,

¹³⁰Ekin, 1995, a.g.e., s.73.

¹³¹Ekin, 1995, a.g.e., s.73.

¹³²Sami Güven, *Türkiye'de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996, s.5-27.

¹³³Yentürk, "Sıcak...", a.g.e., s.244; Esin Irmak, *Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi*, Etki Yayınları, İstanbul, 1992, s.131.

¹³⁴Yentürk, "Sıcak...", a.g.e., s.250.

kullanılabilir kaynaklarını, yükseltmiş ve gelirlerini arttırmaksızın harcamalarını arttırma olanağını sağlamıştır. Böylece kamu, vergi reformu yapmak ve vergi gelirlerini arttırmak gibi bir uygulamayı ertelemiş ve çok yüksek faizli uluslararası sermayeyi kaynak olarak kullanmayı tercih etmiştir. Sonuçta devlet bütçesinin büyük bir kısmını oluşturan faiz ödemeleri nedeniyle kamu yatırımları azalmış ve enformel ekonomik faaliyetler daha da yaygınlaşmıştır.

Türkiye en temel sorunlarını bile çözmede başarılı olamaz, ekonomik performansını, sosyal gelişmesini, kısaca topyekün gelişmesini sağlamakta belirli bir mesafe kaydedemezken; küreselleşme olgusu ve bu olgu kadar Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne katılmasıyla başlayan süreç ülkenin sorunlarına yeni sorunlar eklemekte, varolan sorunları karmaşıktırmaktadır. Yeni gelişmeler sonrasında Türkiye'nin rekabet gücünün, ucuz işgücü ve çalışma yaşamının esnekleştirilmesinde aranılması, sosyal sorunları arttırırken endüstriyel ilişkileri de gerginleştirmektedir. Özelleştirme, taşeronlaştırma, kaçak çalışmalar ve işten çıkarmaların Gümrük Birliğine girilmesi sürecinde yaygınlaşması ve bunun sonucunda çalışan çocuk sayısının artması, genel olarak ise, tüm çalışanların çalışma koşullarının olumsuz etkilenmesi, önümüzdeki dönemin önemli sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, 2000'li yıllara doğru Türkiye'de temel sorunlarla ilgili olarak tablo gitgide olumsuzlaşmaktadır¹³⁵.

Öte yandan son yıllarda olumlu bir gelişme olarak, çeşitli kamu kurumları ve sivil kuruluşların, genelde çalışan çocukların, özelde enformel ekonomik faaliyetlerde gerek seyyar satıcı vb. statülerde bireysel olarak, gerekse enformel çırak vb. statülerde ücretli olarak çalışan çocukların sorunlarıyla yakından ilgilenmekte; sorunları belirleme, çözüm yolları bulma ve bunları hayata geçirme yönünde çeşitli çalışmalar yapmakta olduğu gözlenmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) gibi kurum ve kuruluşların yanısıra pek çok dernek, vakıf gibi gönüllü kuruluşlar da çeşitli çalışmalarda bulunmuş, konunun çeşitli boyutlarıyla ele alınıp çözüm yollarının belirlenmesi yönünde katkı sağlanmıştır. Özellikle ILO Çocuk İşçiliğini Sona Erdirilme Uluslararası Programı (IPEC)

¹³⁵Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.323.

çerçevesinde, tarafların katılımıyla, bir anlamda toplumsal uzlaşma zemininde, medyanında ilgisiyle kamuoyunun dikkati bu konuya çekilmektedir¹³⁶. Bu yönde çalışmalar, ilgili tarafların gönüllü katılımını sağlayabilecek, temel sorunları aşabilecek, örnek çalışmaları yaygınlaştırabilecek, toplumdaki duyarlılığı ve etkin katılımı sağlayabilecek biçimde sürdürülmektedir¹³⁷.

II- TÜRKİYE'DEKİ ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN NİCELİK VE BAZI NİTELİKLERİ

Genel olarak enformel ekonomik faaliyetlerin nicelik ve niteliklerinin saptanılabilmesi güç bir işlemdir. Bu güçlükler çoğunlukla enformel ekonomik faaliyetlerin ve bu faaliyetlerde çalışanların kendine özgü doğasından kaynaklanmaktadır. Şöyleki; enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanlar -faaliyetler meşru olsa bile vergilendirilmediği için- cezalandırılma ihtimalinin olması nedeniyle, çoğunlukla bu olguyu gizleme eğilimi içinde bulunmaktadır. Bu nedenle enformel ekonomik faaliyetlerin, doğrudan ölçüm yöntemleri ile sayılara sağlıklı olarak yansıtılabilmesi güçtür. Dolaylı ölçüm yöntemleri ise, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin tamamının ölçülmesi sonucunu verdiğinden, eşdeğişle yeraltı ekonomisi faaliyetlerini içerdiğinden, hemen hemen her zaman bir yanılgıyı kaçınılmaz kılar. Sözünü ettiğimiz güçlüklerin tümü çalışmamız için de geçerlidir.

Ayrıca ülkemizde değişik kaynaklardan elde edilen veriler arasındaki tutarsızlıkta bizi kuşku içinde bırakmaktadır. Bu tutarsızlıkların bir bölümü çeşitli kişi ve kuruluşların uyguladıkları farklı yöntemlerin uyumsuzluklarından, bir bölümü de konunun saptanılabilmesindeki güçlükler ve kavram karmaşasından kaynaklanmaktadır.

¹³⁶Özcan Karabulut, *Türkiye'de Çalışan Çocuklar*, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1996, s.54.

¹³⁷Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:I, 1997, a.g.e., s.324.

1. TÜRKİYE'DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN NİCELİKLERİ

Enformel ekonomik faaliyetler kavramı yeni bir olgu olmakla birlikte, nicelikleri ile ilgili çalışmalar Dünya'da 1980'li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. 1985 yılından beri de Türkiye'de resmi rakamlar ve araştırmacılar tarafından ele alınmaktadır¹³⁸.

Ancak bir büyüklüğün doğru olarak ölçülebilmesi ve karşılaştırılabilmesi için herşeyden önce kabul edilebilir bir tanımının yapılması gereklidir. Oysa enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin olarak Türkiye'de kabul edilmiş bir tanım mevcut değildir. Tanımlar yapılan çalışmanın amacına ve kullanılan yaklaşımlara uygun olarak değişebilmektedir¹³⁹. Tüm bunlara rağmen, bazı verilerden hareketle yapılan hesaplamalar büyük ölçüde birbirini tutmakta ve enformel ekonomik faaliyetlerin gerek parasal gerekse istihdam boyutunun tüm ekonomide %50'lere yaklaştığı gözlenmektedir¹⁴⁰.

Ülkemizde enformel ekonomik faaliyetlerin parasal boyutlarını ve istihdam boyutlarını belirlemeye yönelik değişik yöntemler kullanılmış ve çeşitli hesaplamalar yapılmıştır¹⁴¹. Osman ALTUĞ eserinde vergi ve sigorta kayıtları ile değişik faktörlerden hareketle enformel istihdamın boyutlarını ve toplam vergi kaybını belirlemeye yönelik hesaplamalar yapmıştır. Aşağıdaki çalışma bu yönde yapılmış bir hesaplamaya ve sonuçlarına ilişkindir¹⁴².

<u>Kayıtlı Çalışanlar</u>	<u>1992</u>
Emekli Sandığına Tabi Aktif Sigortalılar	1.601.000
Sosyal Sigortalar Kurumuna Tabi Aktif Sigortalılar	3.796.000
Özel Sigortalara Tabi Aktif Sigortalılar	78.000
TOPLAM	<u>5.475.000</u>

¹³⁸Latife Koçoğlu, s.1

¹³⁹Latife Koçoğlu, s.18

¹⁴⁰Ekin, 1995, a.g.e., s.63; Bircan, "Toplantı...", a.g.e., s.31.

¹⁴¹Ekin, 1995, a.g.e., s.62.

¹⁴²Osman Altuğ, Kayıtdışı Ekonomi, İstanbul, 1994, s.350-351; Osman Altuğ, "Kayıtdışı Ekonomi", Asomedy, Aralık 1993, s.26-40.

İstihdam Edilenler

Sanayi Kesiminde Çalışanlar	3.047.000
Hizmetler Kesiminde Çalışanlar	7.385.000
TOPLAM	<u>10.432.000</u>

$$\begin{aligned}
 \text{Enformel İstihdam} &= \text{İstihdam Edilenler Toplamı} - \text{Kayıtlı Çalışanlar Toplamı} \\
 &= 10.432.000 - 5.475.000 \\
 &= \underline{\underline{4.957.000}}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 \text{Enformel İstihdam Oranı} &= \text{Enformel İstihdam} / \text{Toplam İstihdam} \\
 &= 4.957.000 / 10.432.000 \\
 &= \underline{\underline{48 \%}}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 \text{Kayıtlı İstihdam Oranı} &= \text{Kayıtlı Çalışanlar Toplamı} / \text{Toplam İstihdam} \\
 &= 5.475.000 / 10.432.000 \\
 &= \underline{\underline{52 \%}}
 \end{aligned}$$

Ülkemizde enformel istihdamın boyutlarını belirlemeye yönelik bir diğer çalışma da Nihat YÜKSEL tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada DİE Hanehalkı İşgücü Anketlerine dayanılarak, enformel istihdamın toplam istihdam içindeki payının 1988 yılında %56, 1989 yılında %58, 1990 yılında %56, 1991 yılında %57, 1992 yılında %57, 1993 yılında %58 ve 1994 yılında ise %57 olarak belirtilmiştir¹⁴³. Aynı şekilde Tuncer BULUTAY da çalışmasını DİE Hanehalkı İşgücü Anketlerine dayandırarak enformel istihdamı 1988 yılında 1.853.654, 1990 yılında 2.162.285, 1992 yılında 2.151.828 olarak tahmin etmiş, enformel istihdamın toplam istihdam içindeki payını ise 1988 yılında %25.54, 1990 yılında %26.75, 1992 yılında %26.26 olarak belirlemiştir¹⁴⁴.

DİE ise, enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin olarak, ilk kez 1988 yılında *resmi olmayan sektör* kavramını kullanmış; 1988 Hane Halkı İşgücü Anketinde, kavramı tanımlayarak ilgili verilere yer vermiştir.

¹⁴³Yüksel, 1997, a.g.e., s.99-100.

¹⁴⁴Tuncer Bulutay, **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Devlet İstatistik Enstitüsü Ortak Yayını, Ankara, 1995, s.200.

DİE'ne göre resmi olmayan sektörün tanımında genel olarak iki farklı ölçüt kullanılabilmektedir. Bunlar;

- i- İktisadi birimin çalışanları bakımından büyüklüğü
- ii- İşyerinin resmi bir kuruluşa kayıtlı olmamasıdır.

DİE'nin 1988'deki tanımında *iktisadi birimin çalışanları bakımından büyüklüğü* esas alınmış ve resmi olmayan sektörün aşağıda sayılan grupları içerdiği belirlenmiştir.

- i- Yerleşik olmayan tüm iktisadi birimler,
- ii- Yerleşik iktisadi birimlerden beş kişiden daha az kişi istihdam edenler.

Buna göre, DİE enformel ekonomik faaliyetleri tanımlamada ilk kriter olarak yerleşik olup olmama kriterini kullanmış, kayıtsız olma kriterine ise yer vermemiştir. Bununla birlikte, yerleşik olmayan bütün birimlerin kayıtsız olduğu bir ön varsayım olarak kabul edilebilir. Diğer yandan yerleşik birimlerinde kayıtlı olması beklenilir.

DİE enformel ekonomik faaliyetleri tanımlamada ikinci kriter olarak ise, yerleşik iktisadi birimler için çalışan kişi sayısını dikkate alarak, faaliyet ölçeği kriterini kullanmaktadır. Faaliyet ölçeğini belirlemede, her ne kadar çalışan kişi sayısı önemli olmakla birlikte, enformel ekonomik faaliyetlerde esas olarak *ücretsiz aile işçisi* ve *çırak* kullanılmakta, nadiren *ücretli işçi* çalıştırılmaktadır. Bu nedenle faaliyet ölçeğini belirlemede bizce, çalışan sayısından ziyade ücretli işgücünün işletmedeki oranına dikkat edilmelidir.

Enformel ekonomik faaliyetlerin kapsamını belirlemede, DİE'nin esas aldığı yerleşik olup olmama ve yerleşik iktisadi birimler için çalışan kişi sayısı gerekli ölçütler olmakla birlikte yeterli değildir. Enformel ekonomik faaliyetlerde hem işgücünün statüsü hem de iş türü ve işletme özelliği belirlenmelidir.

Enformel ekonomik faaliyetleri belirlemede en kolay kullanılabilecek ölçütlerden biri, çalışanların kayıtsızlığı ve sosyal güvenlik sistemine üye olmamalarıdır. Enformel ekonomik faaliyetlerdeki bağımlı çalışanlar, ya iş yasalarının tamamen kapsamı dışında

bırakılmış ya da kayıtsız çalıştıkları için, yasaların koruyucu haklarından yararlanamaz duruma düşmüşlerdir.

Ülkemizde de, bazı işlerde çalışan işçiler, 1475 sayılı İş Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuştur. Kanun'a göre, *evde yapılan el sanatlarına ilişkin işlerde ve ev hizmetlerinde çalışanlar* Kanun'un uygulama alanı dışında tutulmuştur. Bunların yanısıra, 507 sayılı *Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Kanunu'nun ikinci maddesinin tarifine uygun işyerlerinde en çok üç kişi ile yapılan işler* de Kanun'un uygulama alanı dışında bırakılmıştır¹⁴⁵. Bu bakımdan ülkemizde enformel ekonomik faaliyetleri, iktisadi faaliyet büyüklüğü bakımından en çok üç kişinin çalıştığı, bir esnaf ve küçük sanatkara (bedeni çalışması sermayesine üstün gelen ve geliri o yer gelenek ve teamülüne göre, tacir niteliğini kazanmasını gerektirmeyecek miktarla sınırlı olan) ait yerleşik veya seyyar işyeri ile sınırlı tutmak gerekir.

Ticari nitelikteki esnaf faaliyetleri bakımından ise bu sınırlamayı, hukuki tartışmaları bir yana bırakarak daha da daraltmak gereği ortaya çıkmaktadır. Çünkü imalat faaliyetleri bakımından, üretimde sadece üç kişinin çalışıyor olması, o faaliyetin küçüklüğünü göstermede yeterli bir ölçüttür. Ancak hizmetler sektörü için çalışan sayısı, iktisadi faaliyetin büyüklüğünü gösterme bakımından daha az belirleyici bir ölçüttür. Sabit bir işyerinde yapılan hizmet faaliyetleri için, işe girişte belirli izinler ve sermaye gerektiğinden, bu faaliyetlerde ücretli emek çalıştırılmasa dahi, bu faaliyetleri kanımca enformel ekonomik faaliyet olarak değerlendirmemek gerekir. Ancak, hizmetler sektörü içindeki bazı faaliyetlerin tek kişilik olması, onların küçüklüğünü gösterebilir. Bu bakımdan hizmetler sektörü için enformel kesim tahmini yapılırken, faaliyet kollarına göre ve hatta mesleklere göre sınıflandırılmış verilerin, uygun olanlarının seçimi şeklinde bir yol izlemenin daha doğru olduğu söylenilebilir¹⁴⁶. Tanıma ilişkin tüm tartışmaları bir kenara bırakacak olursak, enformel istihdamın

¹⁴⁵Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ercan Güven - Ufuk Aydın, **İş Hukuku**, TC Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1043, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 145, Eskişehir, 1998, s.15-21; İş Kanunu ilke olarak 507 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Kanunu'nun ikinci maddesinin tarifine uygun işyerlerinde en çok üç kişi ile yapılan işleri uygulama alanı dışında bırakmakla beraber, Ek.m.3 ile ücret m.26, ücretin saklı kısmı m.28, ücret kesintisi m.32 ve zarar karşılığı kesintisi m.31 ne ilişkin hükümlerin bu işler için de uygulanacağını öngörmüştür. Bkz. Güven , Aydın, 1998, a.g.e., s.20.

¹⁴⁶Yasemin Güngör Tez, s.79-84.

boyutlarını DİE 1997 Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanarak aşağıdaki gibi tahmin edebiliriz.

Aşağıda, mevcut veriler mesleklere göre ayırımı içermediğinden, toptan ve perakende ticaret ve otel faaliyet kolundaki bütün tek kişilik işletmelerde çalışanlar hesaba katılmıştır. Bunların ne kadarının kayıtlı, ne kadarının kayıtsız işlerde yapıldığı bilinmemektedir. Ticaret ve hizmet sektörünün diğer faaliyet kollarında ise *sabit bir işyeri olmaması* esas alınmıştır¹⁴⁷.

İMALAT SANAYİİ

En fazla üç kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışanlar	482.000
Bir kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışanlar	141.000
İki kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışanlar	164.000
Üç kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışanlar	177.000
Evde çalışanlar	136.000
Sokakta çalışanlar	1.000

TOPTAN VE PERAKENDE TİCARET, LOKANTA VE OTEL FAALİYET KOLU

Bir kişinin çalıştığı işyerlerinde çalışanlar	544.000
Evde çalışanlar	19.000
Sokakta çalışanlar	311.000

ULAŞIM, HABERLEŞME VE DEPOLAMA FAALİYET KOLU

Sokakta çalışanlar	304.000
--------------------	---------

TOPLUM HİZMETLERİ, SOSYAL VE KİŞİSEL HİZMETLER

Evde çalışanlar	44.000
Sokakta çalışanlar	71.000

İNŞAAT VE BAYINDIRLIK İŞLERİ

Yevmiyeli işçiler	550.000
-------------------	---------

TOPLAM 2.462.000

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.

¹⁴⁷Veriler DİE 1997 Hanehalkı İşgücü Anketi'ne dayanmaktadır. Bkz. **Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.

2. TÜRKİYE’DE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN BAZI NİTELİKLERİ

Türkiye’de enformel ekonomik faaliyetlerin nicelikleri kesin olarak bilinmediği için nitelikleri de doğru bir şekilde belirlenememektedir. Konuya ilişkin en geniş çalışma DİE Hane Halkı İşgücü Anketi’dir. DİE ilk kez 1988 yılında *resmi olmayan sektör* kavramını kullanmış ve bu Anketinde, kavramı tanımlayarak ilgili verilere yer vermiştir. Ancak Nisan 1992 Anketinde enformel ekonomik faaliyetlerin belirli bir kritere dayalı olarak tanımı yapılmaktan vazgeçilmiştir. “Tanımı verilmemekle beraber, istihdam edilenlerin bu sektörün tanımında kullanılabilecek bazı ölçütler ayrımında tablollaştırıldığı”¹⁴⁸ belirtilerek ilgili verilere yer verilmeye devam edilmiştir. Ancak bizce DİE’nün tanımında sınırlılıklar ve konuya uyumsuzluklar, verilerinde ise; istatistiki bilgi kaynaklarının ve kullanılan tekniklerin eksikliği yetersizliği vb. çok çeşitli teknik kusurlar, eksiklikler, noksanlıklar nedeniyle gözden kaçan ve kaydedilmeyen sapmalar bulunmaktadır. Ancak konuya ilişkin en geniş ve güvenilir kaynak tüm sınırlılıklar ve uyumsuzluklarına rağmen DİE verileridir. Bu nedenle de çalışmamızda yukarıda sıralanan handikaplarımızı dikkate alarak temelde DİE verilerine yer verecek ancak sonuçları test etmek için bulunabilen diğer kaynakları da ele alacağız. Unutulmamalıdır ki, DİE HHİA sonuçlarına dayanılarak derlenen veriler, enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin net bir ayrımı içermediğinden en çok üç kişilik bütün işletmelerde çalışanlar hesaba katılmıştır. Bunların ne kadarının kayıtlı ne kadarının kayıtsız işlerde yapıldığı bilinmemektedir

2.1. Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı

DİE Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanarak enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların cinsiyet ve yaş grubuna göre dağılımına bakıldığında bu faaliyetlerde bulunanların genellikle erkek olduğu ve 25-44 yaşları arasında bulunduğu belirtilebilir. Bkz. (Tablo 1)

¹⁴⁸Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.7.

Tablo 1

Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Toplam

İşyeri Büyüklüğü	12-24 yaş	25-44 yaş	45+ yaş	Toplam
1	81.000	742.000	425.000	1.248.000
2	248.000	575.000	271.000	1.094.000
3	237.000	407.000	136.000	780.000
Toplam	566.000	1.724.000	832.000	3.122.000

Erkek

İşyeri Büyüklüğü	12-24 yaş	25-44 yaş	45+ yaş	Toplam
1	61.000	622.000	383.000	1.066.000
2	194.000	506.000	236.000	936.000
3	194.000	361.000	128.000	683.000
Toplam	452.000	1.489.000	747.000	2.685.000

Kadın

İşyeri Büyüklüğü	12-24 yaş	25-44 yaş	45+ yaş	Toplam
1	19.000	121.000	42.000	182.000
2	51.000	70.000	36.000	157.000
3	45.000	47.000	8.000	100.000
Toplam	115.000	238.000	86.000	439.000

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.162.

2.2. Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İktisadi Faaliyet Koluna Göre Dağılımı

DİE Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanarak enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların iktisadi faaliyet koluna göre dağılımına bakıldığında ise, bu faaliyetlerde bulunanların genellikle toptan ve perakende ticaret, lokanta ve otel faaliyet kolu, imalat sanayii, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler alanında bulunduğu belirtilebilir. Bkz. (Tablo 2)

Tablo 2
Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İktisadi Faaliyet Koluna Göre Dağılımı

İşyeri Büyükülüğü	Tarım, ormancılık , avcılık ve balıkçılık	İmalat sanayii	Elektrik, gaz ve su	İnşaat ve bayındırlık işleri	Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	Ulaştırma, haberleşme ve depolama	Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri	Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler
1	79.000	141.000	1.000	57.000	544.000	206.000	33.000	189.000
2	107.000	164.000	1.000	62.000	463.000	104.000	44.000	147.000
3	52.000	177.000	1.000	60.000	300.000	19.000	49.000	125.000
Toplam	238.000	482.000	3.000	179.000	1.307.000	329.000	126.000	461.000

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.163

2.3. Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Meslek Gruplarına Göre Dağılımı

DİE Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanarak enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların meslek gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise, bu faaliyetlerde

bulunanların genellikle ticaret ve satış personeli, tarımdışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar olduğu belirtilebilir. Bkz. (Tablo 3)

Tablo 3
Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların Meslek
Gruplarına Göre Dağılımı

İşyeri Büyüklüğü	İlmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler	Müteşebbis ler, direktörler ve üst kademe yöneticileri	İdari personel ve benzeri çalışanlar	Ticaret ve satış personeli	Hizmet işlerinde çalışanlar	Tarımcı, hayvancı, ormancı, balıkçı ve avcılar	Tarımdışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar ve ulaştırma makinaları kullananlar	Meslekleri tayin edilemeyenler
1	60.000	-	-	518.000	116.000	79.000	474.000	1.000
2	73.000	16.000	26.000	381.000	126.000	108.000	361.000	4.000
3	48.000	34.000	30.000	205.000	117.000	51.000	294.000	3.000
Toplam	181.000	50.000	56.000	1.104.000	359.000	238.000	1.129.000	8.000

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.164.

Ancak, ilmi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri ve bunlarla ilgili meslekler, müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticileri, idari personel ve benzeri çalışanların en çok üç kişinin çalıştığı ekonomik birimlerde bulunması bizce bu kişilerin enformel ekonomik faaliyetlerde bulunduğunu söylemek için yeterli değildir. Zira, enformel ekonomik faaliyetleri tanımlamada kullanılan faaliyet ölçeği kriterini belirlemede işletmede çalışan kişi sayısı önemli olmakla birlikte yeterli değildir. Tarımcı, hayvancı, ormancı, avcı ve balıkçılar ise esas itibarıyla kentsel ekonomik faaliyetlerde bulunmadığından bu meslek grubuna ilişkin verilerin DİE, HHİA tanımlamalarına göre kentsel alanın 20.000.001 ve üzeri yerleşim yerleri şeklinde tanımlanmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

2.4. Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İşteki Durumuna Göre Dağılımı

DİE Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanarak enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların işteki durumuna göre dağılımına bakıldığında ise, bu faaliyetlerde bulunanların genellikle kendi hesabına çalışanlar olduğu belirtilebilir (Tablo 4).

Tablo 4
Türkiye’de Enformel Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanların İşteki Durumuna Göre Dağılımı

İşyeri Büyüklüğü	Ücretli veya maaşlı	Yevmiyeli (mevsimlik, arızı, geçici)	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Toplam
1	41.000	154.000	-	1.053.000	-	1.248.000
2	267.000	130.000	186.000	356.000	155.000	1.094.00
3	294.000	114.000	183.000	100.000	92.000	783.000
Toplam	602.000	398.000	369.000	1.509.000	247.000	3.125.000

Kaynak: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s.165.

Nihat YÜKSEL ise bir çalışmasında, çalışma biçimleri içinde enformel istihdamın payı ve enformel istihdam içinde çalışma biçimlerinin payı, yüzde olarak çıkarılmış ve aşağıdaki tablolara yer verilmiştir. Bkz. (Tablo 5), (Tablo 60)

Tablo 5**Çalışma Biçimleri İçinde Enformel İstihdamın Payı (%)**

Yıllar	Ücretli veya Maaşlı	Yevmiyeli Çalışanlar	İşveren	Kendi Hesabına Çalışanlar	Ücretsiz Aile İşçisi
1988	18	38	64	96	79
1989	17	44	58	98	85
1990	17	35	62	98	83
1991	17	37	64	98	83
1992	16	37	66	98	87
1993	16	35	58	98	85
1994	18	38	60	98	85

Kaynak: Nihat Yüksel, **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1997, s.99.

Tablo 6**Enformel İstihdam İçinde Çalışma Biçimlerinin Payı (%)**

Yıllar	Ücretli veya Maaşlı	Yevmiyeli Çalışanlar	İşveren	Kendi Hesabına Çalışanlar	Ücretsiz Aile İşçisi
1988	25	8	10	45	12
1989	24	9	10	45	12
1990	24	6	14	44	12
1991	24	8	15	43	10
1992	22	8	17	41	12
1993	26	7	13	40	12
1994	24	8	16	41	11

Kaynak: Nihat Yüksel, **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1997, s.100.

İkinci Kısım

ESKİŞEHİR'DEKİ SEYYAR SATICILAR ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

I- SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN MEVZUAT

Ülkemizde, doğrudan seyyar satıcıların çalışma esaslarını ve denetimini düzenleyen yasalar bulunmamaktadır. Ancak, 1580 sayılı Belediye Kanunu, 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu ve Eskişehir Belediye Zabıta Yönetmeliği'nde seyyar satıcılar ile ilgili olarak izin, denetim, çalışma esasları ve faaliyet konularına ilişkin hükümler yer almaktadır.

1. 1580 SAYILI BELEDİYE KANUNUN'DA SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

1580 sayılı Belediye Kanunun'da¹ seyyar satıcılık faaliyetlerine ilişkin hukuki düzenlemelere m. 15/10 da yer verilmiştir. Buna göre; "Umuma ait yerlerde gelip geçmeye, nakliye vasıtalarının işlemesine engel olacak, geçenlere zarar veya rahatsızlık verecek veya kaza çıkaracak ve beldenin umumi temizliğini bozacak şeyleri kaldırmak..." belediyelerin görevleri arasında sayılmıştır.

Bununla beraber, bazı faaliyetlere kısa dönemler için izin verebilmektedir. Ancak, belediye sınırları içinde bulunan

-Pazar ve panayır kurulan yerlerin, meydanların, mezat yerlerinin her türlü mal ve hayvan satıvıları tarafından işgali,

-Yol, meydan, pazar iskele, köprü gibi umuma ait yerlerden bir kısmının herhangi bir maksat için işgali,

-Motorlu kara taşıtlarının park etmeleri için il trafik komisyonlarından olumlu görüş alınarak belediyelerce kent merkezlerinde kurulan ve işletilen mahallerin çalışma saatleri içinde, bisiklet ve motosiklet dışında taşıtlar tarafından işgali hallerinde

¹R.G., T. 3.4.1930, S. 1471, s.80.

“işgal harcı” tahakkuk ettirilmektedir².

Ayrıca, aynı Kanun’un 15/11. maddesi de; yol, meydan, pazar, iskele, köprü ve nehirler gibi umuma ait yerlerden ve denizlerden insanların gelip geçmesini engellemeyecek ölçüde ve geçici olarak herhangi bir iş için işgal veya istimal edeceklere izin vermek ve ruhsatsız işgalleri engellemek, belediyelerin görevleri arasında sayılarak yukarıda işaret edilen 15/10. madde hükmü desteklenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, belediyelerin 1580 sayılı Kanuna dayanarak belirli zamanlarda belirli yerlerde duranları denetlemesi mümkün görünmektedir. Bununla beraber seyyar satıcı olup, çok kısa sürelerde bir yerlerde bulunan veya sürekli yer değiştirenler için belediyelerin idari açıdan gerekli düzenlemelere ihtiyacı bulunmaktadır.

2. 1593 SAYILI UMUMİ HIFZISIHHA KANUNUN’DA SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun’da³, “Yenilecek ve içilecek şeyler satan veya verenler...her üç ayda bir kendilerini muayene ettirerek bir sıhhi rapor almaya mecburdurlar” denilmektedir. Ancak halk sağlığını doğrudan ilgilendiren bu konuda, seyyar satıcılar tarafından açıkta satılan yiyeceklerin tüketiciler açısından olumsuz sonuçlar doğurmaması için seyyar gıda satanların sağlık kontrolünden geçmesi yönünde hiçbir çalışma bulunmamaktadır.

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun 194. maddesi ise “sokaklarda, pazar yerlerinde seyyar olarak gıda maddeleri ve 183. madde de zikredilen eşya ve levazımatı satanların sattıkları eşya dahi teftişe tabi olup, bunlardan lüzuma göre numune alınabilir” denilmektedir. Kanunun 183. maddesinde sayılan eşya ve levazımat ise şu

²1981 tarihli 2464 sayılı Belediye Kanunu m.52.!!!!!!!Harcın istisnaları, matrahı, tarifesi, ödeme usulü Kanunun 53. ve 57. maddelerinde gösterilmiştir. !!!!!!!

³R.G., T. 24.4.1930, S.1489, s.143.

şekilde sıralandırılmıştır.

-Gıda maddelerinin istihsalı, ihzarı ve vezni ve muhafazası ve sevki için kullanılan bilimüm işya ve zarflar,

-Cilt, saç tırnakların temizlenmesi, boyanması ve güzelleştirilmesi için kullanılan maddeler ve bütün sabunlar,

-Oyuncaklar, duvar kağıtları, mumlar ve sunni nebatat,

-Gıda Maddelerine karıştırmaya mahsus boyalar,

-Umumun istimaline mahsus ve yukarıda zikredilen maddelere benzer mahiyette olup İcra Vekilleri Heyetince tayin ve ilan edilecek maddeler.

1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun 195. maddesinde seyyar satıcıların yukarıda sayılan tüm mallarda ilgili memurların denetimleri için her tür kolaylığı sağlamaya ve bilgi vermeye mecbur oldukları belirtilmektedir. Buna rağmen 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunun'da seyyar satıcılara ilişkin düzenlemelerin uygulamada gerçek anlamda bir işlerliği bulunmadığı belirtilmelidir.

3. ESKİŞEHİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ZABITA UYGULAMA YÖNETMELİĞİ'NDE SEYYAR SATICILARA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Zabıta Uygulama Yönetmeliği'nin⁴ huzur ve sükunla ilgili emir ve yasaklara ilişkin 1. maddesinin üçüncü bendinde "Ana seyrüsefer yollarında, meydanlarda genel taşıt aralarında gezici çalgıcılık ve satıcılık yapmak" yasaklanmıştır.

Aynı yönetmeliğin seyyar satıcılara ilişkin 53. maddesi, seyyar satıcıların aşağıdaki hükümlere tabi olacağını karara bağlamıştır.

-Gezici satıcıların İlçe Belediye Başkanlıklarından izin almadan çalışmaları yasaktır. (Bu işlem yapılırken nüfus cüzdanı sureti ile ikametgah senedi

⁴Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Zabıta Uygulama Yönetmeliği, Eskişehir Büyükşehir Belediye Meclisinin 18.11.1997 Tarih ve 20/112 sayılı kararı ile kabul edilerek valilik makamınca onaylanmıştır.

"Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Zabıta Uygulama Yönetmeliği", **Sakarya**, 16.5.1998, s.5-11.

istenilmektedir-her 6 ayda bir ikametgah senetleri yenilecektir, ikametgah değişikliğinde yeni ikametgah verilecektir).

-Yol, meydan, yaya kaldırımı, geçit, Pazar, köprülerin hiçbir vesile ile devamlı işgaline müsaade edilmez. Buralarda Belediyece izin verilmeyenler gezici satıcılık yapamaz.

-Besin maddesinin satıldığı kapların her tarafı kapalı olacak, camekanlar dışındaki yerler yağlı boya olacak ve kaplar sürekli olarak kapalı bulundurulacaktır. Satış kapları belediyelerce verilmiş olan seyyar satıcıların başka kaplar kullanması yasaktır.

-Satıcıların elbiseleri, el ve yüzleri temiz olacak, pişirilmeden, soyulmadan, yıkanmadan yenen gıda maddeleri kullanılmamış kağıtlara sarılarak el değmeden müşteriye verilecektir. Bu maddelerin müşteriler tarafından elle tutulup bırakılmasına imkan verilmeyecektir

-Satıcıların sağlık muayenelerini 3 ayda bir (1-4-7 ve 10.aylar içinde) Belediye hekimlerine yaptıracaklardır. Sağlık muayene cüzdanı almayan ve zamanında vizesini yaptırmayanların çalışması yasaktır.

-Gezici olarak satış yapanlar sattıkları malın alış faturasını her zaman yanlarında bulunduracak ve yetkililerin her soruşunda gösterecektir.

-Açıkta, bardakla su, ayran vb. şeylerin satışı yasaktır.

-Her türlü sakatat mamülü, köfte, lahmacun ve yemek türü gıda maddelerinin satışı yasaktır.

-Motorlu vasıtalar içinde gıda maddesi satan gezici satıcılar ruhsatlarını Büyükşehir Belediye Başkanlığından alacaklar, ayrıca faaliyette bulunacakları İlçe Belediye Başkanlıklarına vize ettireceklerdir.

Yukarıda görüldüğü gibi, Zabıta yönetmeliği Eskişehirdeki seyyar satıcıların çalışma usul ve esaslarını düzenlemiştir. Aynı yönetmelik cezai hükümlere ilişkin olarak düzenlediği m.88/14 te bu usul ve esaslara uymayanların 2.500.000 lira para cezasına çarptırılacağını da karara bağlamıştır. Ancak ayrıntılı düzenlemelere rağmen yönetmeliğin uygulamada gerçek anlamda işlerliği bulunmadığı görülmektedir.

II- ARAŞTIRMANIN AMACI VE KONUSU

Enformel ekonomik faaliyetlerin kuşkusuz en önemli boyutunu korunmasız işgücü olarak tanımlanabilecek *enformel istihdam* oluşturmaktadır. Araştırma bu düşünceden hareketle Eskişehir' de enformel istihdamın büyüklüğünü ve yapısını tespit edip çözüm yolları önermeyi genel amaç edinmiştir. Ancak enformel ekonomik faaliyetlerdeki çalışma biçimlerinin⁵ tamamına yönelik yapılacak bir alan araştırması; zaman kısıtı, veri toplama ve değerlendirme güçlükleri vb. nedenlerle bir doktora tezi kapsamında ele alınamayacak kadar geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmayı eşdeğişle bir ekip çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu sınırlılıklar içinde yapılan çalışmanın kapsamı seyyar satıcılarla sınırlı tutulmuştur.

Çalışmada, enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin olarak yapılan teorik açıklamalar çerçevesinde ele alınan bulguların sınanması amaçlanmıştır. Bu nedenle betimleyici bir araştırma yapılmış, neden-sonuç ilişkisi incelenmemiştir. Ki-Kare testlerine ise sadece elde edilen verilerin güvenilirliğini ispat için yer verilmiştir.

III- ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Seyyar satıcılara ilişkin olarak yapılacak araştırmalarda, istatistiki bilgiler toplamak genellikle imkansızdır. Birinci olarak bu alana yönelik sağlıklı istatistiki veriler bulunmamaktadır. İkinci olarak, seyyar satıcılar -yaptıkları faaliyetler meşru olsa bile vergilendirilmediği için- cezalandırılma ihtimalinin olması nedeniyle bu olguyu gizleme eğilimi içinde olabilmektedirler. Bu nedenle anket tekniği kullanılarak yapılacak bir alan araştırması ile bilgi toplamanın daha uygun olacağı kabul edilmektedir. Ayrıca, seyyar satıcılara ilişkin her ülke ve bölgeye özgü yerel niteliklerin bulunması da alan araştırmasını gerekli kılmaktadır.

⁵Enformel çalışma şekilleri için Bkz Bu çalışma.....

Araştırmanın Hedef Kitlesi: Araştırmanın hedef kitlesi, 5 ve üzeri yaşlardaki seyyar satıcılardır. Bu kişileri yaptıkları faaliyetlere göre üç ayrı grupta ele alabiliriz Bunlar:

-*Seyyar gıda satanlar*; Simitçiler, turşucular, köfteciler, tatlıcılar, çerezciiler, kestaneciler, sebze ve meyveciler, hastane önlerinde bisküvi vs. satanlar, bozacılar vb.

-*Seyyar gıda dışı mallar satanlar*; Kartpostal, cam eşya, kaçak sigara, çorap, terlik vb. malları satan her türlü işportacılar ile spor tesisleri önlerinde bayrak, flama, minder satanlar

-*Seyyar hizmet sunanalar*; Tombalacılar, kırmızı ışıktaki cam silenler, ayakkabı boyacıları, ayakkabı tamircileri, çakmakçılar, tartıcılar vb.

Literatür Taraması: Hedef kitleninin belirlenmesinden sonra yurt içinde ve yurt dışında yapılmış benzer araştırmalar, yayınlar taranmış ve araştırmanın genel çerçevesinin belirlenmesinde yararlanılmıştır. Literatür taraması olabildiğince kapsamlı tutularak araştırmanın varsayımlarının daha geniş bir perspektif içinde oluşturulmasına çalışılmıştır. Ancak konu ile ilgili oldukça sınırlı alan araştırması bulunabilmiştir. Bu nedenle sosyolojik alan araştırmaları da taranarak yöntem konusunda bilgiler edinilmiştir.

Anket Bölgesinin Seçimi: Araştırmada anket bölgesi olarak Eskişehir İl Merkezi seçilmiştir. Anketin uygulanması sırasında anketörlerin çalışma alanlarını belirlemek ve mükerrer anket uygulamasından kaçınmak amacıyla İl Merkezi yaklaşık beş eşit parçaya ayrılmış ve sınırlar harita üzerinde çizilerek anketörlere birer kopyası verilmiştir⁶. Ancak, anket uygulamasının hangi bölgede kaç kişiye uygulanacağına ilişkin herhangi bir kota konulmamıştır.

Örneklemin Seçimi ve Uygulama Döneminin Belirlenmesi: Seyyar satıcılara ilişkin bu tür bir çalışma da, mevcut yapının konumu ve büyüklüğünü

⁶Eskişehir İl Merkezine ilişkin bölümlendirme için Bkz. Ek....

belirlemede eşdeğişle ana kütleyi saptamada güçlüklerle karşılaşmak kaçınılmazdır. Yaptığımız araştırmada da bu sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunları aşarak ana kütlenin mümkün olan en geniş ölçüde tespit edilebilmesi ve örneklemin uygun bir şekilde seçimi için Eskişehir'deki Belediye Zabıta Müdürleri'nden ayrıntılı bilgi alınmıştır. Bu görüşmelerde, seyyar satıcıların sayısında *bayram*, *yaz tatili*, *hastalık* vb. gibi nedenlerle sapmalar olduğu, buna rağmen Eskişehir İl Merkezinde 450-500 civarında bir seyyar satıcının sabit sayılabileceği ifade edilmiştir. Ancak, ana kütlenin akıcı ve değişken olması nedeni ile gerçek anlamda bir örnekleme yapılamamıştır. Bu nedenle araştırmada ana kütlenin tamamı incelenmeye çalışılmıştır. Yine de ana kütle büyüklüğüne ilişkin verilen sayıların kesin ve güvenilir olmaması nedeni ile çalışmada tesadüfi bir örneklemin ele alındığı kabul edilmelidir.

Çalışmada uygulama dönemi olarak ise, ana kütlenin en az sapma gösterdiği eşdeğişle nispeten kararlı olduğu düşünülen Ekim-Kasım ayları seçilmiştir.

Anket Sorularının Hazırlanması: Anket soruları, daha önce ortaya konulmuş olan varsayımlar çerçevesinde seyyar satıcıların demografik yapısı, çalışma şartları ve gelir düzeyi ile gelecek beklentilerini saptayacak bir şekilde belirlenmiştir. Sorularda seyyar satıcıların sosyal tabanını belirleyecek hususlara da yer verilmiştir. Otuzyediy sorudan oluşan ankette (Ek 1) kapalı uçlu sorulara ağırlık verilmesine rağmen, bazı soruların niteliği dikkate alınarak yarı açık uçlu sorulara da yer verilmiştir.

Anketin ilk 11 sorusunda kişinin demografik özellikleri araştırılmıştır. Oniki,13, 14, 15,22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35. sorular çalışma şartları ve gelir seviyelerini, 16, 17, 18, 19, 20, 21 ve 30. sorular gelecek beklentileri, 36 ve 37. sorular ise ek iş eğilimlerini ve gelir seviyelerini saptamaya yönelik sorulardan oluşturulmuştur.

Sorular hazırlandıktan sonra alan araştırması konusunda tecrübeli istatistikçi ve sosyologlardan uzman kanısı alınmış ve anket formunda gerekli düzenlemeler

yapılmıştır. Sonraki aşamada, hazırlanan sorular rastgele belirlenen 15 kişilik bir grup üzerinde uygulanmış ve soruların işlerliği test edilmiştir. Bu test sonucu bazı sorular çıkarılmış, bazıları başka şekillerde formüle edilmiş ve yeni sorular eklenmiştir. Böylece 37 sorudan oluşan anket formu 500 adet basılmıştır.

Anketörlerin Belirlenmesi, Yetiştirilmesi ve Anketlerin Uygulanması: Ampirik araştırmaların sonucuna tesir eden önemli faktörlerden biri de, anketi gerçekleştirecek olan anketörlerin becerisidir. Bu husus göz önünde bulundurularak daha önce anket çalışmalarına katılmış olan ve gönüllü olarak çalışmak isteyen üniversiteden yeni mezun gençler seçilmiştir.

Seçilen anketörler arasında profesyonel anketörlerin olması diğer anketörlerin eğitiminde yararlı olmuştur. Anketörlere iki hafta süresince, anketin yapılması sırasında karşılaşılabilecekleri olası güçlükler ve bu güçlükler karşısında izleyecekleri yöntemler ile anketin uygulanması sırasında dikkat edecekleri hususlar konusunda detaylı bilgiler verilmiştir. Anketörlerin tamamı konunun teorik boyutuyla ilgili olarak bilgilendirilmiş, bu amaçla kendilerinden bu çalışmanın ilk iki bölümünü okumaları istenilerek bu anket uygulamasının amacı anlatılmıştır.

Anketin uygulama aşamasında 490 adet anket formu anketörlerce uygulanmıştır. Son aşamada ise anketörlerden, anketi gerçekleştirdikten sonra bu formun sonuna eklenen *Uygulama Notları*'nı cevaplamaları istenmiş, bu notlar daha sonra elle değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ile cevaplayıcının, soruların birkısmını ya da tamamını anlamadığı veya samimi olmadığı belirlenerek söz konusu 64 anket formu iptal edilmiş diğer 426 adet anket formu ise değerlendirmeye alınmıştır. Ancak, çalışmada bütün anket çalışmalarında görülen eksiklik ve hataların yanında, seyyar satıcıların çok farklı yaş gruplarından gelmesinden ve özellikle küçük yaş gruplarında soruların anlaşılmasından kaynaklanan hataların olması da sözkonusudur.

Alan Araştırmasının Değerlendirilmesi: Araştırmanın bu aşaması iki yönlü bir değerlendirmeyi kapsamaktadır.

-Bilgi İşlem İle Değerlendirme: Ankete verilen cevap şıkları bilgisayar ortamına aktarılmıştır ve SPSS 7.0 programı kullanılarak, frekans dağılımları, çapraz tablolar ve istatistiki testler elde edilmiştir.

-Elle Değerlendirme: Bilgi işlem çalışmalarına paralel olarak bazı sorular elle değerlendirilmiş, tasnif edilmiş, daha sonra bilgi işlem değerlendirilmesi ile birleştirilmiştir.

Rapor Yazımı: Bütün bu çalışmalar tamamlandıktan sonra elde edilen bütün belge, döküman, tablo, grafik ve diğer bilgiler değerlendirilerek sonuçlar saptanmıştır.

IV- ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

1. Bu araştırma sonuçları, metropol alanlara yakın olan ve hızlı bir sanayileşme ve kentleşmenin görüldüğü orta büyüklükteki kentlerde geçerli olabilir.

2. Bu araştırma sonuçları, il merkezinin çevre illerden, bağlı ilçe ve köylerden sürekli nüfus aldığı ve nüfus yapısının genç olduğu kentlerde geçerli olabilir.

3. Bu araştırma Ekim-Kasım ayları boyunca uygulandığından, araştırma sonucu elde edilen bulgular bu dönemdeki örneklemden gelen özellikleri taşımaktadır.

V- ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

1. Araştırmadaki örneklemin ana kütleyi temsil etme yeteneğine sahip olduğu varsayılmıştır.

2. Araştırma Eskişehir’ de Ekim-Kasım 1998 döneminde, haftanın her günü saat 9.00-19.00 arasında yapılmış ve bu dönemdeki seyyar satıcıların tamamına ulaşıldığı varsayılmıştır.

3. Araştırmada anket uygulanan seyyar satıcıların tamamının soruları tam olarak anladığı ve samimi cevaplar verdiği varsayılmıştır.

VI- ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

1. Seyyar satıcıların büyük bir çoğunluğu, 5-24 yaş arası nüfus grubundan gelmektedir. Bunların büyük bir çoğunluğunun eğitim düzeyi düşüktür ve herhangi bir mesleki vasıfları bulunmamaktadır. Bu kişiler kırsal kökenli geniş ailelerden gelmektedir. Ailelerinde kendisi dışında çalışanların büyük bir çoğunluğu da benzer nitelikli faaliyetler de bulunmaktadır.

2. Bireylerin seyyar satıcı olarak çalışmalarının en önemli sebebi, vasıf ve eğitim düzeylerinin düşük olmasıdır. Bireyler, maddi yetersizlik ve içinde bulundukları toplumsal çevrenin etkisiyle de bu faaliyetlere yönelebilmektedir.

3. Seyyar satıcıların büyük bir çoğunluğu üç yıldan daha az bir süredir bu işi yapmaktadır.

4. Seyyar satıcılık yapan bireyler, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde gerekli istihdam olanakları yaratılması durumunda kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçerek seyyar satıcı olarak çalışmayı bırakacaklardır. Ancak, çalışma yaşamına seyyar satıcılık yaparak başlayan ve uzunca bir dönemdir bu işi yapan insanlar, zamanla bu işleri kendi meslekleri olarak görüp yeni bir iş aramayacak, eşdeğişle kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçmek istemeyeceklerdir.

5. Seyyar satıcı olarak çalışmanın tercih edilmesinin nedenleri, herhangi bir maliyete katlanmayı gerektirmemesi, az sermaye ile yüksek kar marjının sağlanabilmesi ve kolay icra edilebilen bir niteliğe sahip olmasıdır.

6. Seyyar satıcıların tamamı oldukça düşük bir gelir elde etmekte, bunlar içinde özellikle, seyyar hizmet sunanlar en alt gelir grubunda yer almaktadır. Seyyar gıda dışı mallar satanların ise diğer gruplara göre daha yüksek bir gelir elde ettikleri düşünülmektedir.

VII- ALAN ARAŞTIRMASININ ANALİZİ

1. HEDEF KİTLENİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Araştırmanın hedef kitlesini oluşturan Eskişehir’deki seyyar satıcıların en önemli demografik özelliği, erkeklerin %93,89’luk bir orana sahip olmalarıdır. Hedef kitlenin sadece %6.10 gibi küçük sayılabilecek bir yüzdesi kadınlardan oluşmaktadır. Bunun nedeni bizce, alan araştırmamızın *araştırmanın amacı ve konusu* bahsinde sıralanan güçlükler nedeniyle tüm çalışma biçimlerine yönelik olarak yapılamamış olması, eşdeğişle sadece seyyar satıcılarla sınırlı tutulmuş olmasıdır. Aslında enformel ekonomik faaliyetlerdeki diğer çalışma biçimlerinde, özellikle de ev ekonomisi faaliyetlerinde çalışan çok sayıda kadın bulunmaktadır. Ancak, seyyar satıcılık kendine özgü nitelikleri gereği genel olarak erkeklere ait bir çalışma biçimi olarak kalmıştır. Bu nedenle de araştırmamızda elde edilen sonuç seyyar satıcıların cinsiyetlerine ilişkin genel beklentilerimizi doğrulamaktadır (Tablo7).

Tablo 7

Hedef Kitlenin Cinsiyeti

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Kadın	26	6,10	6,10	6,10
	Erkek	400	93,89	93,89	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlenin yaş dağılımlarına bakıldığında ise, 5-14 yaş arası grubun yoğun olduğu görülmektedir. Zorunlu eğitim çağındaki olan bu grup, seyyar satıcıların %25.35’ini oluşturmaktadır. Yine aynı tabloya göre 15-24 yaş arasında olanlar %15.96, 25-34 yaş arasında olanlar %15.96, 35-44 yaş arasında olanlar %20.42, 45-54 yaş arasında olanlar %13.61, 55 yaş ve üzeri olanların ise sadece %8.68 olduğu görülmektedir. (Tablo 8).

Tablo 8
Hedef Kitlenin Yaş Dağılımı

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	14 yaş ve altı	108	25,35	25,35	25,35
	15-24 yaş altı	68	15,96	15,96	41,31
	25-34 yaş altı	68	15,96	15,96	57,27
	35-44 yaş altı	87	20,42	20,42	77,69
	45-54 yaş altı	58	13,61	13,61	91,31
	55 ve üzeri	37	8,68	8,68	100
Toplam		426	100		

Tablo 9 ten daha açık bir şekilde görülebileceği gibi, hedef kitlenin % 41.31 gibi büyük bir yüzdesi 24 yaş ve altı gruptaki çocuk ve gençlerden oluşmaktadır. Kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçme şansı en yüksek olan bu gruptaki yoğunluk enformel ekonomik faaliyetlere yönelik sosyal politikaların önemini ortaya koymaktadır. 25-44 yaşları arasında bulunanlar hedef kitle içinde % 36.38'lik küçümsenemeyecek bir paya sahiptir. 45 ve üzeri yaşlarda bulunanlar ise sadece % 22.30 oranındadır. Bu verilerden hareketle daha çok genç yaş grubunun seyyar satıcı olarak çalıştığı söylenilebilir. Bireylerin fiziksel (bedensel), düşünsel (psikolojik) yönden gelişme ile temel ve mesleki eğitim süreçlerinin yaşandığı bu dönemde çalışma yaşamında yer alışı sağlığı ve güvenliği yönünden sakıncalıdır. Bu durum insan kaynaklarının gelişme çağında tüketilmesi olarak algılanmalı ve kamu denetim mekanizmalarının etkin bir şekilde işletilmesi, temel ve mesleki eğitim hizmetlerinden bu grupta yer alanların yararlandırılmasına yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Tablo 9
Hedef Kitlenin Kategorize Edilmiş Yaş Dağılımı

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	24 yaş ve altı	176	41,31	41,31	41,31
	25-44 yaş arası	155	36,38	36,38	77,69
	45 yaş ve üzeri	95	22,30	22,30	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlenin yaş ve cinsiyet ilişkisine bakıldığında ise, kadınların % 53.84'ü 24 yaş ve altı grupta bulunmakta iken, %30.76'sı 25-44 yaş arası, %15.38'i 45 yaş ve üzeri grupta bulunmaktadır. Erkeklerde ise 24 yaş ve altı grubun %40.50, 25-44 yaş arası grubun %36.75, 45 yaş ve üzeri grubun ise %22.75 olduğu görülmektedir. Tablodaki sonuçlardan hareketle kadınlarda seyyar satıcı olarak çalışma eğiliminin ilerleyen yaşlarda görece olarak düştüğü söylenilebilir (Tablo 10).

Tablo 10
Hedef Kitlenin Yaş-Cinsiyet İlişkisi

		Yaş			Toplam
		24 yaş altı	25-44 yaş arası	45 yaş ve üzeri	
Cinsiyet	Kadın	14	8	4	26
	Erkek	162	147	91	400
Toplam		176	155	95	426

Ki-Kare: 1.886 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.389

Hedef kitlenin medeni durumlarına bakıldığında ise, %47.88'lik bir çoğunluğun bekar, % 44.36'lık bir yüzdenin evli olduğu görülmektedir. Hedef kitlenin ancak % 7.74'lük bir oranı dul kalmış veya boşanmıştır (Tablo 11) (Tablo12). Evli olanların oranı bu faaliyetlerin sağladığı iş ve gelir olanaklarının büyük bir kitleyi ilgilendirdiğini göstermektedir.

Tablo 11
Hedef Kitlenin Medeni Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Bekar	204	47,88	47,88	47,88
	Evli	189	44,36	44,36	92,25
	Boşanmış	5	1,17	1,17	93,42
	Dul kalmış	28	6,57	6,57	100
Toplam		426	100		

Tablo 12**Hedef Kitlenin Kategorize Edilmiş Medeni Durumu**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Bekar	204	47,88	47,88	47,88
	Evli	189	44,36	44,36	92,25
	Diğer	33	7,74	7,74	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlenin medeni durum ve cinsiyet ilişkisine bakıldığında ise, kadınların %53.84'ünün bekar, %42.30'unun evli ve %3.84'ünün ise dul veya boşanmış olduğu görülmektedir. Erkeklerde ise, bekar olanların oranının %47.75, evli olanların %44.5, dul veya boşanmış olanların ise %8 olduğu görülmektedir. Sonuç olarak seyyar satıcıların medeni durumları ile cinsiyetleri arasında yorumlanabilir bir farkın olmadığı söylenilebilir(Tablo13).

Tablo 13**Hedef Kitlenin Medeni Durumu-Cinsiyet İlişkisi**

		Medeni durum			Toplam
		Bekar	Evli	Diğer	
Cinsiyet	Kadın	14	11	1	26
	Erkek	190	178	32	400
Toplam		204	189	33	426

Ki-Kare: 0.776 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.679

Hedef kitlenin medeni durumu ile yaş arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, 24 yaş ve altı grupta bekar olanların %96.02 gibi büyük bir çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunda evli olanların oranı ise sadece %3.97 dir. Elde edilen veriler tahminimizin aksine seyyar satıcılar arasında erken yaşlarda evlenme eğiliminin düşük olduğunu göstermektedir. Bizce bu sonuç seyyar satıcı olarak çalışanların elde ettikleri gelirin düşüklüğü ve evlilik için gerekli maddi olanaklara ulaşamamalarından kaynaklanmaktadır. 25-44 yaş arası grupta ise bekarların oranı %21.93'e gerilemekte, evli olanların oranı %74.19'e yükselmektedir, dul ve boşanmışların oranı ise %3.87 olarak tespit edilmektedir. 45 yaş ve üzeri grupta ise

bekarların %1.05'e, evlilerin %70.52'ye gerilediği, dul ve boşanmışlar ise %28.42'ye yükseldiği görülmektedir. Tablodaki sonuçlar anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 14

Hedef Kitlenin Medeni Durumu-Yaş İlişkisi

	Medeni durum				Toplam
		bekar	evli	diğer	
Yaş	24 ve altı	169	7	-	176
	25-44 yaş arası	34	115	6	155
	45 yaş ve üzeri	1	67	27	95
Toplam		204	189	33	426

Ki-Kare: 329.978

Serbestlik Derecesi: 4

Olasılık: 0.000

Hedef kitlenin eğitim durumuna bakıldığında ise, eğitimi bırakmış 285 kişi içinde %69.47'lik bir kesimin hiç okula gitmemiş veya ilkokuldan sonra eğitime devam etmemiş olduğu görülebilir (Tablo 15). Tablo 16 dan daha rahat bir şekilde izlenilebileceği gibi seyyar satıcılar içinde liseyi bitirmiş olanların oranı sadece %8.07'dir. Hedef kitle içinde üniversite mezununa ise rastlanılamamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerin ortaya çıkmasında ve devamında önemli bir faktör olduğu düşünülen eğitim düzeyinin düşük olması hususu hedef kitemizde de doğrulanmıştır.

Tablo 15

Hedef Kitlede Eğitimi Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Okur- yazar değil	18	4,22	6,31	6,31
	İlkokul	180	42,25	63,15	69,47
	Ortaokul	64	15,02	22,45	91,92
	Klasik lise	16	3,75	5,61	97,54
	Meslek-teknik lise	7	1,64	2,45	100
	Toplam	285	66,90	100	
Boş		141	33,09		
Toplam		426	100		

Tablo 16
Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Kategorize Edilmiş Eğitim Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	262	61,50	91,92	91,92
	Lise	23	5,39	8,07	100
	Toplam	285	66,90	100	
Boş		141	33,09		
Toplam		426	100		

Tablo 17’den görülebileceği gibi kadınların tamamı ilkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu mezunu iken, lise mezunu kadına rastlanılamamıştır. Erkeklerin ise sadece %8.48’i lise mezunudur.

Tablo 17
Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu-Cinsiyet İlişkisi

		Eğitimini tamamlamış olanların eğitim durumu		Toplam
		İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	Lise	
Cinsiyet	Kadın	14		14
	Erkek	248	23	271
Toplam		262	23	285

Ki-Kare: 1.292 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.256

Hedef kitlede eğitimini tamamlamış olanların eğitim durumu ile yaşları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, 24 yaş ve altı grupta ilkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu mezunları %86.36 iken bu grupta lise mezunlarının oranı sadece %13.63’dür. 25-44 yaş grubu ile 45 yaş ve üzeri grupta ise bu oranların hemen hemen aynı kaldığı ve eğitimini tamamlamış olanların eğitim durumlarının, yaş gruplarından etkilenmediği görülmektedir.

Tablo 18
Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu-Yaşları
Arasındaki İlişki

		Eğitimini tamamlamış olanların eğitim durumu		Toplam
		İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	Lise	
Yaş	24 yaş ve altı	38	6	44
	25-44 yaş arası	137	13	150
	45 yaş ve üzeri	87	4	91
Toplam		262	23	285

Ki-Kare: 3.566 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.138

Hedef kitlede eğitimine halen devam eden 140 kişi için de durum eğitimini tamamlamış olanlardan pek farklı değildir (Tablo 19) ve (Tablo 20). Görülebileceği gibi eğitimine devam edenlerin %17.37'sinin ilkokulda, %8.45'inin orta okulda, %1.87'sinin klasik lisede, %3.52'sinin meslek/teknik lisede öğrenim hayatına devam etmektedir. Toplamda ise %32.86'lık bir kısım hem seyyar satıcı olarak çalışmakta hem de eğitimine devam etmektedir.

Tablo 19
Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	İlkokul	74	17,37	52,85	52,85
	Ortaokul	36	8,45	25,71	78,57
	Klasik lise	8	1,87	5,71	84,28
	Meslek/Teknik lise	15	3,52	10,71	95
	Anadolu/Fen lisesi	2	0,46	1,42	96,42
	Üniversite	4	0,93	2,85	99,28
	İmam hatip lisesi	1	0,23	0,71	100
	Toplam	140	32,86	100	
Boş		286	67,13		
Toplam		426	100		

Halen eğitimine devam eden 140 kişi içinde ilkokul, orta okul ve çıraklık meslek okulunda eğitim görenlerin oranı %25.82'dir. %6.10'luk bir kısmın lisede ve sadece %0.93'lük bir kısım ise üniversitede öğrenim gördüğü belirlenmektedir. Eğitimini tamamlamış olanlar içinde üniversite mezununun bulunmadığı hatırlanacak olursa, seyyar satıcı olarak çalışan ve üniversiteye devam eden bu kişilerin eğitim öğretim giderlerini karşılamak için bu işi yaptığı ve okulun bitirilmesinden sonra bu işi bırakacakları söylenilebilir.

Tablo 20
Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Kategorize Edilmiş Eğitim Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	110	25,82	78,57	78,57
	Lise	26	6,10	18,57	97,14
	Üniversite	4	0,93	2,85	100
	Toplam	140	32,83	100	
Boş		286	67,13		
Toplam		426	100		

Tablo 21 de erkeklerin %76.56'lık bir bölümünün ilkokul, orta okul veya çıraklık meslek okuluna, %20.31'lik bir bölümünün liseye, sadece %3.12'lik bir bölümünün ise üniversite eğitimine devam ettiği görülmektedir. Kadınların ise tamamı ilkokul, orta okul veya çıraklık meslek okulunda eğitimine devam etmektedir. Lise veya üniversitede okuyan kadına ise rastlanmamaktadır. Bu sonuç eğitime devam eden kadınların genellikle küçük yaş gruplarından geliyor olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 21**Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu-Cinsiyet İlişkisi**

		Eğitimine devam edenlerin eğitim durumu			Toplam
		İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	Lise	Üniversite	
Cinsiyet	Kadın	12	-	-	12
	Erkek	98	26	4	128
Toplam		110	26	4	140

Ki-Kare: 3.580 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.167

Tablo 22'ye bakıldığında ise, eğitimine devam edenlerin büyük bir çoğunluğunun 24 yaş ve altı gruptan geldiği ve bu gruptaki %80.91'lik bir çoğunluğun ilkokul veya çıraklık meslek okuluna devam ettiği görülmektedir. Sonuç, bekleneni doğrulamaktadır ve tablodaki veriler anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 22**Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu-Yaş İlişkisi**

		Eğitimine devam edenlerin eğitim durumu			Toplam
		İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	Lise	Üniversite	
Yaş	24 yaş ve altı	106	24	1	131
	25-44 yaş arası	-	2	3	5
	45 yaş ve üzeri	4	-	-	4
Toplam		110	26	4	140

Ki-Kare: 65.505 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

Tablo 23'e baktığımızda ilkokul veya çıraklık meslek okuluna devam edenlerin %73.68'inin seyyar gıda satıcıları, %78.94'ünün seyyar gıda dışı mal satıcıları ve %96.15'inin seyyar hizmet sunanlar olduğu görülebilecektir. Seyyar gıda satanların %23.15'inin lisede %3.15'inin ise üniversitede okuduğu, seyyar gıda dışı mallar satanlarda ise lisede okuma oranının %15.78, üniversitede okuma oranının ise %5.26 olduğu göze çarpmaktadır. Seyyar hizmet sunanlarda ise sadece

%3.84'lük bir kısım liseye devam etmektedir. Hedef kitlede seyyar hizmet sunanlar içinde üniversiteye giden bulunmamaktadır.

Tablo 23

Hedef Kitlede Eğitimine Devam Edenlerin Eğitim Durumu-Yaptığı İş İlişkisi

	Eğitimine devam edenlerin eğitim durumu				Toplam
		İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	Lise	Üniversite	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	70	22	3	95
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	15	3	1	19
	Seyyar hizmet sunanlar	25	1	-	26
Toplam		110	26	4	140

Ki-Kare: 6.661 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.155

Tablo 24'te hedef kitlenin %15.02 gibi küçük bir oranının mesleki vasfının var olduğu, %84.97 gibi yüksek bir oranın ise mesleki bir vasıf taşımadığı izlenebilmektedir. Tablodan da anlaşılabileceği gibi ek iş olarak veyahut mesleğini yürütebileceği imkanı bulamamaktan dolayı seyyar satıcı olarak çalışanların oranı son derece düşüktür. Bu durum da bizi seyyar satıcı olarak çalışanların mesleki vasıf yetersizliğinden dolayı bu faaliyetlere yönelmiş olabileceği sonucuna götürmektedir.

Tablo 24

Hedef Kitlenin Mesleki Vasıf Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Var	64	15,02	15,02	15,02
	Yok	362	84,97	84,97	100
Toplam		426	100		

Hedef kitledeki kadınların %7.69'unun mesleki vasfının bulunduğu, %92.30'unun ise mesleki vasfının bulunmadığı görülmüştür. Erkeklerde ise göreceli

bir iyileşme ile mesleki vasfı bulunanların oranı %15.50'ye yükselmektedir. Tablodaki veriler ise, anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 25

Hedef Kitlenin Mesleki Vasfı Durumu Cinsiyet İlişkisi

		Mesleki vasfı durumu		Toplam
		Var	Yok	
Cinsiyet	Kadın	2	24	26
	Erkek	62	338	400
Toplam		64	362	426

Ki-Kare: 1.166 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.280

Tablo 26'ya baktığımızda ise seyyar gıda satanlar içinde %14.86'sının bir mesleki vasa sahip olduğu, %85.13'lük kısmının ise herhangi bir mesleki vasfının bulunmadığı görülebilecektir. Seyyar gıda dışı mallar satanların %21.31'i, seyyar hizmet sunanların ise ancak %6.09'u bir mesleki vasa sahiptir. Eşdeğişle, seyyar gıda dışı mallar satanlar içinde mesleki vasfı bulunanların görece en yüksek, seyyar hizmet sunanlar içinde görece en düşük olduğu görülebilecektir. Tablodaki sonuçlarda anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Tablo 26

Hedef Kitlenin Mesleki Vasfı Durumu-Yaptığı İş İlişkisi

		Mesleki vasfı durumu		Toplam
		Var	Yok	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	33	189	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	26	96	122
	Seyyar hizmet sunanlar	5	77	82
Toplam		64	362	426

Ki-Kare: 8.900 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.012

Tablo 27'ye göre 24 yaş ve altı grubun %8.52'si, 25-44 yaş arası grubun %21.29'u ve 45 yaş ve üzeri grubun ise %16.84'ünün bir mesleki vasfının bulunduğu görülmektedir. 24 yaş ev altı grupta yer alanlar içinde mesleki vasfı

bulunanların çok düşük bir oranda olması oldukça kaygı vericidir. Bu durum kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş bulma olanağının özellikle 24 yaş ve altı grup için oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Tablodaki sonuçlarda anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 27

Hedef Kitlenin Mesleki Vasıf Durumu-Yaş İlişkisi

	Mesleki vasıf durumu			Toplam
		Var	Yok	
Yaş	24 yaş ve altı	15	161	176
	25-44 yaş arası	33	122	155
	45 yaş ve üzeri	16	79	95
Toplam		64	362	426

Ki-Kare: 10.840 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.004

Hedef kitle içinde herhangi bir mesleki vasfa sahip olanların %75'i tecrübe yoluyla, bu vasfa sahip olduğunu belirtmiştir. Mesleki vasfı bulunanların sadece %21.87'si bu vasfa formel eğitim sistemi içinde kavuşmuştur. Eğitimle kazanılan vasıf oranının düşük olması, hedef kitemiz içinde bulunan ve vasıflı olduklarını belirten kişilerin vasıfları hakkında bize tam bilgi vermedikleri kuşkusunu uyandırmaktadır. Ancak elde edilen sonuç, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanların büyük bir çoğunluğunun çalıştıkları işlere yönelik mesleki becerilerini formel eğitim sistemi dışında kazandığına ilişkin görüşleri doğrulamaktadır.

Tablo 28

Hedef Kitlenin Mesleki Vasfı Elde Etme Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Tecrübe	48	11,26	75	75
	Eğitim	12	2,81	18,75	93,75
	Kurs	2	0,46	3,12	96,87
	Diğer	2	0,46	3,12	100
	Toplam	64	15,02	100	
Boş		362	84,97		
Toplam		426	100		

Tablo 29'da ise 24 yaş ve altı grubun %53.33'ünün tecrübe yoluyla, %46.66'lık bir kısmının ise eğitim ile mesleki vasıf kazandığı, 25-44 yaş arası grupta mesleki vasıf elde etme durumunun %87.87'lik bir orânla tecrübe yolu ile kazanıldığı, %6.06'lık bir oranın ise kurs yoluyla mesleki vasıf kazandığı belirlenmiştir. 45 yaş ve üzeri grupta ise tecrübe ile mesleki vasıf kazananlar %68.75, eğitim ile mesleki vasıf kazananlar %31.25 oranındadır. İzlenebileceği gibi ileri yaş gruplarında eğitim ile mesleki vasıf kazananların oranı düşerken, tecrübe ile mesleki vasıf kazananların oranı yükselmektedir. Tablodaki sonuçlarda anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 29

Hedef Kitlenin Mesleki Vasfı Elde Etme Durumu-Yaş İlişkisi

		Mesleki vasfı elde etme durumu				
		Tecrübe	Eğitim	Kurs	Diğer	Toplam
Yaş	24 yaş ve altı	8	7	-	-	15
	25-44 yaş arası	29	-	2	2	33
	45 yaş ve üzeri	11	5	-	-	16
Toplam		48	12	2	2	64

Ki-Kare: 19.265 Serbestlik Derecesi: 6 Olasılık: 0.004

Araştırmada hedef kitleye kentsel yaşam ve üretim biçimlerine ne derece yakın olduklarını tespit etmek amacıyla en uzun süreli yaşadıkları yer sorulmuş ve Hedef kitlenin seyyar satıcılara yönelik olarak yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak % 81.45 gibi büyük sayılabilecek çoğunluğunun kentsel kökenli olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, hedef kitle içinde kırsal kökenli olanların oranı sadece % 17.60 olarak tespit edilmiştir (Tablo30).

Tablo 30
Hedef Kitlenin En Uzun Süreli Yaşanılan Yer Sınıflaması

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	İl	347	81,45	81,45	81,45
	İlçe	39	9,15	9,15	90,61
	Koy	36	8,45	8,45	99,06
	Yurtdışı	4	0,93	0,93	100
Toplam		426	100		

Tablo 31’de seyyar gıda satanların %81.53’ünün il merkezinde, %9’unun ilçede, %9.45’inin ise en uzun süreyle köyde yaşadığı saptanmıştır. Bu durum, seyyar gıda dışı mallar satanlar ve seyyar hizmet sunanlar için de hemen hemen aynen geçerlidir. Oysa enformel ekonomik faaliyetlerin, kırsal kesimden kentsel alana göç eden ve iş arama sürecinde kayıtlı ekonomik faaliyetlerde istihdam olanakları edinemeyen bireylerin geçimlik gelir elde etmek amacıyla yer aldığı faaliyetler olduğu iddia edilmektedir. Araştırmamız ise bu iddiaların tersine enformel ekonomik faaliyetlerde yer alanların çoğunlukla en uzun süreli olarak kentsel alanda bulunduğunu eşdeğişle kentsel kökenli olduğunu göstermektedir. Tablodaki sonuçlar ise en uzun süreli yaşanılan yer ile yapılan iş arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 31
Hedef Kitlenin En Uzun Süreli Yaşanılan Yer Sınıflaması-Yaptığı İş İlişkisi

		En uzun süreli yaşanılan yer sınıflaması				Toplam
		İl	İlçe	Köy	Yurt dışı	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	181	20	21		222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	100	10	8	4	122
	Seyyar hizmet sunanlar	66	9	7		82
Toplam		347	39	36	4	426

Ki-Kare: 11.191 Serbestlik Derecesi: 6 Olasılık: 0.083

En uzun süreli yaşanılan yer sınıflamasında hedef kitlenin 24 yaş ve altı grubunda uzun süreli yaşanılan yer olarak il merkezi diyenler %86.36, ilçe diyenler %6.25 ve köy diyenler ise %7.38 ile yer almaktadır. Aynı soruya 25-44 yaş arası grup, %76.12'lik oranla il, %12.90'lık oranla ilçe, %8.38'lik oranla köy cevabı vermesine karşılık, 45 yaş ve üzeri grup içinde il cevabı verenler %81.05, ilçe cevabı verenler %8.42 ve köy cevabı verenler ise %10.52'lik bir oran teşkil etmektedir (Tablo 32). En uzun süreli yaşanılan yer ile yaş arasında, tablo sonuçlarına göre anlamlı bir ilişki bulunmasına karşın tablodaki veriler yorumlanabilir bir fark içermemektedir.

Tablo 32

Hedef Kitlenin En Uzun Süreli Yaşanılan Yer Sınıflaması-Yaş İlişkisi

		En uzun süreli yaşanılan yer sınıflaması				Toplam
		İl	İlçe	Köy	Yurt dışı	
Yaş	24 yaş ve altı	152	11	13	-	176
	25-44 yaş arası	118	20	13	4	155
	45 yaş ve üzeri	77	8	10	-	95
Toplam		347	39	36	4	426

Ki-Kare: 12.834 Serbestlik Derecesi: 6 Olasılık: 0.046

Hedef kitlemizdeki seyyar satıcıların yaklaşık yarısı aile reisi iken diğer yarısı aile reisi olmadığını söylemiştir. Bu durum, seyyar satıcılara yönelik yapılacak tüm çalışmalarda ve alınacak tüm sosyo-politik kararlarda, bireysel bazda hareket edilemeyeceğini ve hedef kitlenin %51.40'ının bakmakla yükümlü olduğu kişilerin de dikkate alınması gerekliliğini ortaya koyar.

Tablo 33

Hedef Kitlenin Aile Reisi misiniz Sorusuna Verdiği Cevap

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	219	51,40	51,40	51,40
	Hayır	207	48,59	48,59	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizdeki erkeklerin %54.5'i aile reisi iken bu oran kadınlarda sadece %3.84'tür. Hedef kitlemizdeki aile reislerine bakıldığında ise, aile reislerinin %99.54'ünün erkekler olduğu görülebilecektir.

Tablo 34
Hedef Kitlenin Aile Reisliği-Cinsiyet İlişkisi

		Aile reisi misiniz?		Toplam
		Evet	Hayır	
Cinsiyet	Kadın	1	25	26
	Erkek	218	182	400
Toplam		219	207	426

Ki-Kare: 25.076 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.000

Tablo 35'te seyyar gıda satanlar içinde aile reisi olan kısım %44.14'tür. Bu oran seyyar gıda dışı mallar satanlarda %63.11, seyyar hizmet sunanlarda ise %53.65'tir.

Tablo 35
Hedef Kitlenin Aile Reisliği-Yaptığı İş İlişkisi

		Aile reisi misiniz?		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	98	124	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	77	45	122
	Seyyar hizmet sunanlar	44	38	82
Toplam		219	207	426

Ki-Kare: 11.549 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.003

Hedef kitlemizde 24 yaş ve altı grupta yer alanların %2.84'ü aile reisi iken %97.15'i aile reisi değildir. 25-44 yaşlar arasında ise aile reisi olanların oranı %81.29'a yükselmekte, 45 yaş ve üzeri grupta ise bu oran %92.63 olarak gerçekleşmektedir. Sonuçlar hedef kitlenin medeni durumu ile yaş ilişkisini incelediğimiz Tablo 14'e benzer şekilde gerçekleşmektedir. Eşdeğişle evli bireyler ile aile reisleri aynı kişilerdir. Oysa çalışmanın başlangıcında hedef kitlenin ataerkil bir yapıdan geldiği ve esas olarak ailenin geçimini kendileri sağlarlar da, evli

olsalar da, ailedeki en büyük kişinin örneğin annenin aile reisi olduğunu söyleyecekleri tahmin edilmişti.

Tablo 36

Hedef Kitlenin Aile Reisliği-Yaş İlişkisi

		Aile reisi misiniz?		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaş	24 yaş ve altı	5	171	176
	25-44 yaş arası	126	29	155
	45 yaş ve üzeri	88	7	95
Toplam		219	207	426

Ki-Kare: 286.224 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.000

Hedef kitlemizin %74.87'si 3 ila 6 kişiden oluşan geniş sayılamayacak bir aile büyüklüğüne sahiptir. Oysa çalışmamızın başında biz hedef kitlenin daha büyük aile yapılarından geldiğini düşünüyorduk. Elde edilen sonuç hedef kitlemizdeki ailelerin, yaşam koşullarındaki ağırlaşmaya paralel bir biçimde çekirdek aileye dönüştüğünü göstermektedir.

Tablo 37

Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1-2 kişi	39	9,15	9,15	9,15493
	3-4 kişi	160	37,55	37,55	46,71
	5-6 kişi	159	37,32	37,32	84,03
	7-8 kişi	56	13,14	13,14	97,18
	9-10 kişi	6	1,4	1,40	98,59
	11 kişi ve üzeri	6	1,40	1,40	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlenin aile büyüklüğüne ilişkin Tablo 37 kategorize edilerek Tablo 38 oluşturulmuştur. Bu tabloda 1-4 kişilik aile büyüklüğü çekirdek aile olarak kabul edilerek “küçük” aile olarak tanımlanmıştır. Benzer şekilde 5-8 kişilik aile

büyüklikleri “orta”, 9 ve üzeri aile büyüklükleri ise “geniş” aile olarak tanımlanmıştır.

Hedef kitlemizin sadece %2.81’i 9 ve üzeri kişiden oluşan geniş bir aile büyüklüğüne sahiptir.

Tablo 38
Hedef Kitlenin Kategorize Edilmiş Aile Büyüklüğü

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1-4 kişi	199	46,71	46,71	46,71
	5-8 kişi	215	50,46	50,46	97,18
	9 kişi ve üzeri	12	2,81	2,81	100
Toplam		426	100		

Tablo 39 da ki verilere göre kadınların %38.46’sı, erkeklerin ise %47.25’i küçük ailelerden gelmektedir. Yine kadınların %57.69’u erkeklerin ise %50’si orta aile büyüklüğüne sahiptir. Geniş ailelerden gelenlerin oranı ise kadınlarda %3.84, erkeklerde ise %2.75’tir. Sonuç olarak hedef kitlenin aile büyüklüğü ile cinsiyeti arasında yorumlanabilir bir farkın bulunmadığı söylenilebilir.

Tablo 39
Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü-Cinsiyet İlişkisi

		Aile büyüklüğü			Toplam
		1-4 kişi	5-8 kişi	9 kişi ve üzeri	
Cinsiyet	Kadın	10	15	1	26
	Erkek	189	200	11	400
Toplam		199	215	12	426

Ki-Kare: 0.794 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.672

Hedef kitlemizdeki seyyar gıda satanların %42.34’ü küçük aile, %56.75’i orta büyüklükte aile %0.90’lık kısmı ise geniş aile büyüklüklerinden sahiptir. Seyyar gıda dışı mallar satanların ise %55.73’ü küçük, %42.62’si orta ve %1.93’ü geniş aile

büyüklüğüne sahiptir. Seyyar hizmet sunanlarda bu oranlar %45.12'si küçük %45.12'i orta ve %9.75'i geniş olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 40

Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü-Yaptığı İş İlişkisi

		Aile büyüklüğü			Toplam
		1-4 kişi	5-8 kişi	9 kişi ve üzeri	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	94	126	2	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	68	52	2	122
	Seyyar hizmet sunanlar	37	37	8	82
Toplam		199	215	12	426

Ki-Kare: 24.282 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

Hedef kitlenin aile büyüklüğü ile yaş ilişkisine bakıldığında ise, 24 yaş ve altında olanların genellikle orta büyüklükteki ailelerden geldikleri görülebilir (%68.75). Oysa 25-44 yaş arası olanlar %61.29 oranında, 45 ve üzeri olanlar ise %62.10 oranında küçük ailelere sahiptir.

Tablo 41

Hedef Kitlenin Aile Büyüklüğü-Yaş İlişkisi

		Aile büyüklüğü			Toplam
		1-4	5-8	9+	
Yaş	24 yaş ve altı	45	121	10	176
	25-44 yaş arası	95	60	-	155
	45 yaş ve üzeri	59	34	2	95
Toplam		199	215	12	426

Ki-Kare: 58.337 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

2. HEDEF KİTLENİN ÇALIŞMA ŞARTLARI VE GELİR SEVİYELERİ

Hedef kitledeki seyyar satıcıların %52.11'lik bir oranı seyyar gıda satanlardan oluşmaktadır. Seyyar gıda dışı mallar satanlar %28.63, seyyar hizmet sunanlar ise %19.24'lük bir paya sahiptir (Tablo 42).

Tablo 42
Hedef Kitlenin Yaptığı İş

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Seyyar gıda satanlar	222	52,11	52,11	52,11
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	122	28,63	28,63	80,75
	Seyyar hizmet sunanlar	82	19,24	19,24	100
Toplam		426	100		

Cevaplandırılan anket formlarının bilgi işlem değerlendirmesi sonrasında yapılan elle değerlendirmede ise, seyyar satıcıların yaptıkları işlerin ayrıntıları aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Seyyar Gıda Satanların Mal Çeşitlerinin Sıralaması;

Simit	127
Poğaç, börek vb.	16
Tatlı	12
Çerez	7
Turşu	4
Sebze ve meyve	26
Bisküvi,çikolata vb.	14
Köfte, kokoreç, tost	9
Diğer	7
Toplam	222

Seyyar gıda satanların büyük bir çoğunluğunun simit satıcıları olduğu tespit edilmiştir. Bunun bir nedeni, simit satıcılığının hiçbir sermayeye ihtiyaç göstermemesidir. Simit satıcıları, simit üreten fırınlara gittiklerinde satacakları simitler kendilerine ücretsiz olarak verilmekte, geri dönüşlerinde ise satılamayan simitler geri alınarak satılan simitler üzerinden belirli bir komisyon verilmektedir. Satış işlemi ise herhangi bir mesleki bilgi gerektirmemekte ve her yaş gurubu tarafından yapılabilir. Oysa seyyar hizmet sunanların büyük bir bölümü seyyar ayakkabı tamircileri ve seyyar çakmak gazı dolduranlar örneklerinde olduğu gibi belirli bir mesleki bilgi gerektirmektedir, ya da tombalacılar olduğu gibi genç yaş gurubu tarafından yapılamamakta, işe özgü bir tecrübe gerektirmektedir. Seyyar

gıda dışı mallar satanların ise, satılacak malı alabilmek için azda olsa bir sermayeye ihtiyaçları vardır. Tüm bu nedenlerle seyyar satıcılar içinde simit satıcıları önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Ayrıca simit üreten fırınların, seyyar simit satıcıları dışında herhangi bir perakende satış olanaklarının bulunmaması da piyasadaki tüm talebin seyyar satıcılar tarafından karşılanmasına neden olmaktadır.

Seyyar Gıda Dışı Mallar Satanların Mal Çeşitlerinin Sıralaması;	
Konfeksiyon (Gömlek, pantolon, çocuk giysisi, eşofman vb.)	20
Zücaciye (Tabak, bardak, rende vb.)	23
Elektronik eşya (Hesap makinesi, radyo vb.)	6
Tuhafiye (İplik, düğme, fermuar vb.)	4
Ayakkabı, terlik	8
Hırdavat (Çekiç, tornavida vb.)	11
Kitap, dergi	2
Oyuncak	2
Bijuteri, parfümeri	3
Saat	3
Çakmak	12
Kaset	2
Hediyelik eşya (Anahtarlık, biblo, tablo vb)	7
Kırtasiye	7
Çiçek	3
Bayrak, flama, minder	5
Diğer	4
Toplam	122

Seyyar gıda dışı mallar satanlar içinde yoğunluğun konfeksiyon, zücaciye, çakmak ve hırdavat satıcılarında olduğu görülmektedir. Bunun belirgin bir nedene bağlı olmadığı, piyasanın talebine göre şekillendiği tahmin edilmektedir.

Seyyar Hizmet Sunanların Mal Çeşitlerinin Sıralaması;	
Ayakkabı tamircileri	3
Ayakkabı boyacıları	34
Çakmak Tamircisi	12
Tombalacı	2
Cam silenler	3
Tartıcı	12
Kader-kısmet satıcısı	9
Diğer	7
Toplam	82

Seyyar hizmet sunanlar içinde ayakkabı boyacılarının yoğun olduğu görülmektedir. Bunun belirgin bir nedene bağlı olmadığı düşünülmektedir.

Hedef kitlemizdeki seyyar satıcıların yaptığı iş ile cinsiyetleri karşılaştırıldığında, kadınların %42.30'unun erkeklerin ise %52.75'inin seyyar gıda satıcısı olduğu görülmektedir. Yine kadınların %57.69'unun erkeklerin ise %26.75'inin seyyar gıda dışı mallar sattığı görülmektedir. Seyyar hizmet sunanlar içinde ise kadınların bulunmadığı görülmektedir. Erkeklerin ise sadece %20.50'si seyyar hizmet sunmaktadır. Tablodaki sonuçlar anlamlı bulunarak anket formları üzerinde manuel değerlendirme yapılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır; seyyar gıda satan kadınlardan 5'i, 5-14 yaş arası grupta yer almakta ve dolaşarak sakız, şeker vb. satmaktadır. Geri kalan altısı ise özellikle hastahane önlerinde bisküvi, gofret vb. satanlardan oluşmaktadır. Seyyar gıda dışı mallar sat kadınlar ise, genellikle 25-44 yaş grubunda yer almaktadır ve 12'si züccaciye, üçü ise çiçek satmaktadır. Tablodaki sonuçlar ise anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 43
Hedef Kitlenin Yaptığı İş-Cinsiyet İlişkisi

		Yaptığı İş			Toplam
		Seyyar gıda satanlar	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	Seyyar hizmet sunanlar	
Cinsiyet	Kadın	11	15	-	26
	Erkek	211	107	82	400
Toplam		222	122	82	426

Ki-Kare: 14.002 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.001

Hedef kitlemizde seyyar gıda satanların %53.60'ı 24 yaş ve altı, %30.18'i 25-44 yaş arası, %16.21'i 45 yaş ve üzeri grupta yer almaktadır. Görülebileceği gibi seyyar gıda satanların yarıdan fazlası 24 yaş ve altı grupta yer almaktadır. Seyyar gıda dışı mallar satanların ise sadece %20.49'u 24 yaş ve altı, grupta yer almaktadır. Aradaki fark dikkate değerdir. Seyyar gıda dışı mallar satanların %46.72'si ise 25-44 yaş arası, grupta yer alırken %32.78'i 45 yaş ve üzeri grupta bulunmaktadır. Seyyar hizmet sunanlarda da seyyar gıda dışı mallar satanlara benzer bir şekilde

%39.02'lik bir oran 24 yaş ve altı %37.80'lik bir oran 25-44 yaş arası, %23.17'lik bir oran ise 45 yaş ve üzeri grupta bulunmaktadır. Tablodaki sonuçlar ise anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 44
Hedef Kitlenin Yaptığı İş-Yaş İlişkisi

		Yaş			Toplam
		24 yaş altı	25-44 yaş arası	45 yaş ve üzeri	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	119	67	36	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	25	57	40	122
	Seyyar hizmet sunanlar	32	31	19	82
Toplam		176	155	95	426

Ki-Kare: 36.378 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

Hedef kitlemizde seyyar gıda satanların %54.05'i bekar %39.63'ü evlidir. Seyyar gıda dışı mallar satanlar içinde ise bekarların oranı %30.32'ye gerilerken, evli olanların oranı %62.29'a yükselmektedir. Seyyar hizmet sunanların ise %57.31'i bekar iken %30.48'i evlidir. Tablodaki sonuçlarda anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 45
Hedef Kitlenin Medeni Durumu-Yaptığı İş İlişkisi

		Medeni durum			Toplam
		Bekar	Evli	Diğer	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	120	88	14	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	37	76	9	122
	Seyyar hizmet sunanlar	47	25	10	82
Toplam		204	189	33	426

Ki-Kare: 27.369 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

Hedef kitlemizde eğitimini tamamlamış olanlar içinde seyyar gıda satanların %11.90'ı, seyyar gıda dışı mallar satanların %6.79'u, seyyar hizmet sunanların ise %1.78'i lise mezunudur. Seyyar gıda satanların %88.09'u, seyyar gıda

dışı mallar satanların %93.20'si, seyyar hizmet sunanların %98.21'i ise ilkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu bitirdikten sonra eğitimini bırakmıştır. Tablodaki sonuçlar ise anlamlı sayılabilecek bir ilişkiye işaret etmektedir.

Tablo 46

Hedef Kitlede Eğitimini Tamamlamış Olanların Eğitim Durumu-Yaptığı İş İlişkisi

		Eğitimini tamamlamış olanların eğitim durumu		Toplam
		İlkokul, orta okul, çıraklık meslek okulu	Lise	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	111	15	126
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	96	7	103
	Seyyar hizmet sunanlar	55	1	56
Toplam		262	23	285

Ki-Kare: 5.704 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.058

Hedef kitlenin çalışma şartları ve gelir seviyelerine ilişkin en önemli özellik ise, %59.38'inin ailesinde kendisi dışında gelir getiren en az bir kişinin varlığıdır(Tablo 47). Bu durum bizce, enformel ekonomik faaliyetlerde elde edilen gelirin bir ailenin geçimine yetmeyecek kadar düşük olmasıyla açıklanabilir. Düşük gelirler ise doğal olarak aileleri tüm üyeleriyle çalışmak zorunda bırakacak ve çocuk işgücünün de enformel faaliyetlere kaymasına yol açacaktır.

Tablo 47

Hedef Kitlenin Ailesinde Başka Gelir Getirenlerin Varlığı

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	253	59,38	59,38	59,38
	Hayır	173	40,61	40,61	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizde 24 yaş ve altı grupta yer alanların %90.90'ı, 25-44 yaş arası grupta yer alanların %40.64'ü, 45 yaş ve üzeri grupta yer alanların ise %31.57'si ailesinde kendisinden başka en az bir kişinin daha gelir getirdiğini ifade etmektedir. Aradaki fark dikkate değerdir bizce 24 yaş ve altı grupta yer alanlara ilişkin yüksek oran bu yaş grubunun aile reisi olmaması ve kendisi dışında en azından aile reisinin çalışmasıyla açıklanabilir.

Tablo 48

Hedef Kitlenin Ailesinde Başka Gelir Getirenlerin Varlığı-Yaş İlişkisi

		Hedef kitlenin ailesinde başka gelir getirenlerin varlığı		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaş	24 yaş ve altı	160	16	176
	25-44 yaş arası	63	92	155
	45 yaş ve üzeri	30	65	95
Toplam		253	173	426

Ki-Kare: 125.543

Serbestlik Derecesi: 2

Olasılık: 0.000

Hedef kitlemizde, ailenizde sizden başka gelir getiren var mı sorusuna evet cevabı verenlerin % 42.27'si kendisi dışında, ailede en az bir kişinin daha seyyar satıcı olarak çalıştığını ifade etmiştir. Hedef kitlemizdeki seyyar satıcıların içinde ailesinde en az bir memur bulunanların oranı ise sadece % 7.03 tür. Ancak hedef kitlemizde en yüksek oran % 61.9 ile ailesinde en az bir işçi bulunanlara aittir. (Tablo 49). Belirtilmelidir ki “işçi” kavramını fabrika işçisi yanı sıra, enformel ekonomik faaliyetlerde yer alan ve yevmiyeli işçiler olarak belirlenen inşaat işçilerini de içermektedir.

Tablodaki en dikkate değer sonuç, ailenizde sizden başka gelir getiren var mı sorusuna evet cevabı verenlerin %42.27'sinin ailesinde en az bir seyyar satıcının daha bulunmasıdır. Bu durum., enformel ekonomik faaliyetlerin istihdam yapısı yanı sıra ekonomik yapıdaki yerini de ortaya koyar. Çünkü, bu faaliyetlerde çalışan kişiler için enformel ekonomik faaliyetler tek gelir kaynağı ve yaşama biçimidir.

Tablo 49

Hedef Kitlenin Ailesinde Gelir Getiren Diğer Bireylerin Yaptığı İşler

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Memur	4	0,93	1,56	1,56
	İşçi	100	23,47	39,21	40,78
	Çiftçi ve esnaf	12	2,81	4,70	45,49
	Seyyar satıcı	38	8,92	14,90	60,36
	Emekli	11	2,58	4,31	64,70
	1-1	2	0,46	0,78	65,49
	1-2	5	1,17	1,96	67,45
	1-5	4	0,93	1,56	69,01
	2-2	4	0,93	1,56	70,58
	2-5	33	7,74	12,94	83,52
	2-6	5	1,17	1,96	85,49
	2-7	2	0,46	0,78	86,27
	5-5	13	3,05	5,09	91,37
	5-6	3	0,70	1,17	92,54
	5-7	2	0,46	0,78	93,33
	1-2-5	2	0,46	0,78	94,11
	2-2-5	2	0,46	0,78	94,90
	2-5-5	2	0,46	0,78	95,68
	3-5-5	1	0,23	0,39	96,07
	5-1-2	1	0,23	0,39	96,47
	5-2-5	1	0,23	0,39	96,86
	5-5-5	4	0,93	1,56	98,43
	6-2-2	2	0,46	0,78	99,21
	2-5-5-5	1	0,23	0,39	99,60
	2-2-2-2-5	1	0,23	0,37	100
	Toplam	255	59,85	100	
Boş		171	40,14		
Toplam		426	100		

Satır değişkenleri 1-memur, 2-işçi, 3-çiftçi ve esnaf, 4-seyyar satıcı, 5-emekli

Hedef kitlemizde seyyar satıcı olarak çalışanların % 38.02 sinin 3 yıldan daha az bir süredir bu işi yaptıkları görülmüştür. (Tablo 50). Tablo 51'den daha

rahat görülebileceği gibi hedef kitemizde 3-9 yıl arasında çalışmış olanlar %40.37 ile en büyük paya, 10 yıl ve daha uzun bir süredir seyyar satıcı olarak çalışanlar ise %21.59'luk hiç de küçümsenmeyecek bir paya sahiptir (Tablo 51). Genel olarak 3 yıldan uzun bir süredir seyyar satıcı olarak çalışanlar açısından yapılan işin kalıcı bir istihdam niteliğine sahip olduğu söylenilebilir. Eşdeğişle üç yıldan daha kısa bir süredir bu faaliyetlerde yer alanlar için, işin kalıcı bir istihdam niteliğine henüz dönüşmediği ve bu kişilerin uygun ortamlar yaratılması durumunda kayıtlı ekonomik faaliyetlere diğer gruplara göre öncelikli olarak geçecekleri söylenilebilir.

Tablo 50

Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	3 yıldan az	162	38,02	38,02	38,02
	3-6 yıl arası	128	30,04	30,04	68,07
	7-9 yıl arası	44	10,32	10,32	78,40
	10-12 yıl arası	46	10,79	10,79	89,20
	13-15 yıl arası	17	3,99	3,99	93,19
	16 yıl ve üzeri	29	6,80	6,80	100
Toplam		426	100		

Tablo 51

Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre (Kategorize Edilmiş)

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	3 yıldan az	162	38,02	38,02	38,02
	3-9 yıl arası	172	40,37	40,37	78,40
	10 yıl ve üzeri	92	21,59	21,59	100
Toplam		426	100		

Hedef kitemizdeki seyyar gıda satanların %45.04'ü, seyyar gıda dışı mallar satanların %37.70'i, seyyar hizmet sunanların ise %19.51'i 3 yıldan daha az bir süredir seyyar satıcı olarak çalışmaktadır. 3-9 yıldır seyyar satıcı olarak çalışanların oranı ise seyyar gıda satanlarda %39.63, seyyar gıda dışı mallar satanlarda %35.24,

seyyar hizmet sunanlarda ise %50'dir. 10 yıl ve daha uzun bir süredir seyyar satıcı olarak çalışanlar ise, seyyar gıda satanlarda %15.31, seyyar gıda dışı mallar satanlarda %27.04, seyyar hizmet sunanlarda ise %30.48 oranındadır. Tablodaki sonuçlar ise anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 52

Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre-Yaptığı İş

		Hedef kitlenin seyyar satıcı olarak çalıştığı süre			Toplam
		3 yıldan az	3-9 yıl arası	10 yıl ve üzeri	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	100	88	34	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	46	43	33	122
	Seyyar hizmet sunanlar	16	41	25	82
Toplam		162	172	92	426

Ki-Kare: 21.713 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

Hedef kitlenin seyyar satıcı olarak çalıştığı süre ile yaş ilişkisine bakıldığında ise; 24 yaş ve altı grupta yer alanların %65.90'ının üç yıldan daha az bir süredir, %34.09'unun 3-9 yıl arasında bu işi yaptığı görülmektedir. 24 yaş ve altı grupta 10 yıl ve üzerinde bir süredir seyyar satıcı olarak çalışana ise rastlanmamıştır. 25-44 yaş arası grupta bulunanların ise sadece %17.41'inin üç yıldan az bir süredir seyyar satıcı olarak çalıştığı görülmektedir. Bu grupta 3-9 yıl arası bu işte çalışanların oranı %54.19, 10 yıl ve üzerinde bu işte çalışanların %28.38'dir. 45 yaş ve üzerinde ise üç yıldan daha kısa süredir bu işte çalışanların oranı sadece %20 iken, 3-9 yıldır çalışanların oranı %29.47, 10 yıl ve üzerinde çalışanların oranı ise %50.52'dir. Görülebileceği gibi 24 yaş ve altı grupta, 3 yıldan daha kısa bir süredir seyyar satıcı olarak çalışanların oranı en yüksek iken, 45 yaş ve üzeri grupta 10 yıl ve daha uzun süredir seyyar satıcı olarak çalışanların oranı en yüksektir. Tablodaki sonuçlarda anlamlı bir ilişkiye işaret etmektedir.

Tablo 53

Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalıştığı Süre-Yaş İlişkisi

		Hedef Kitlenin seyyar satıcı olarak çalıştığı süre			Toplam
		3 yıldan az	3-9 yıl arası	10 yıl ve üzeri	
Yaş	24 yaş ve altı	116	60	-	176
	25-44 yaş arası	27	84	44	155
	45 yaş ve üzeri	19	28	48	95
Toplam		162	172	92	426

Ki-Kare: 151.391 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.000

Hedef kitlemizdeki seyyar satıcılara şu an yaptığınız işi niçin yapıyorsunuz diye sorulduğunda ise, %31.45'inin aile gelirine katkıda bulunmak için çalıştığı görülmüştür. %19.71'i yeterli sermayesi olmadığı için %19.24'ü düzenli bir iş bulamadığı için, %11.97'si başka bir iş yapacak vasıf düzeyine sahip olmadığı için seyyar satıcı olarak çalıştığını söylemiştir. Başka birinin emri altında çalışmak istemediği için seyyar satıcı olarak çalışanların oranı ise sadece %2.58'dir (Tablo54). Bizce, aile gelirine katkıda bulunmak için çalışanlar esas olarak küçük yaş gruplarında yer almaktadır ve gelir yetersizliği nedeniyle seyyar satıcı olarak çalışmaktadır. Bu grupta bulunanlara yönelik olarak geniş kitleler lehine uygulanacak ekonomik politikalarla ailelerin gelirleri yükseltilmelidir. Orta vadede ise kamu denetim mekanizmalarının etkinliği artırılarak bu grupta yer alan çocuk ve genç işgücünün gelişme çağında tüketilmesi önlenmelidir. Sermayesi olmadığından seyyar satıcı olarak çalışanlara yönelik ise kredi olanaklarının yaratılması önerilebilir. Başka bir iş yapacak vasfa sahip olmadığı için seyyar satıcı olarak çalışanlara yönelik mesleki eğitim olanaklarının yaratılması etkili olacaktır. Ancak başka birinin emri altında çalışmak istemediği için seyyar satıcı olarak çalışanlara yönelik, bu bireylerin kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişini sağlamak amacıyla yapılabilecek pek bir şey bulunmamaktadır. Bizce yapılması gereken sadece %2.58'lik oranı oluşturan bu grubun bulundukları statüler altında korunulmasına çalışılmalıdır. Son olarak, düzenli bir iş bulamadığı için seyyar satıcılık yapanlara ilişkin kısa dönemde İş ve İşçi Bulma Kurumunun etkinleştirilmesi, uzun dönemde ise istihdam yaratıcı ekonomik politikalar önerilmelidir.

Tablo 54
Hedef Kitlenin Seyyar Satıcı Olarak Çalışmasının Sebepleri

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Düzenli bir iş bulamadığım için	82	19,24	19,24	19,24
	Başka bir işi yapacak vasfa sahip olmadığım için	51	11,97	11,97	31,22
	Sermayem olmadığından	84	19,71	19,71	50,93
	Başka birinin emri altında çalışmak istemediğimden	11	2,58	2,58	53,52
	Aile gelirine destek sağlamak için	134	31,45	31,45	84,97
	Diğer	15	3,52	3,52	88,49
	1-2	21	4,92	4,92	93,42
	1-3	2	0,46	0,46	93,89
	1-5	1	0,23	0,23	94,13
	2-3	1	0,23	0,23	94,36
	2-4	1	0,23	0,23	94,60
	2-5	6	1,40	1,40	96,00
	3-4	4	0,93	0,93	96,94
	5-6	7	1,64	1,64	98,59
	1-2-3	1	0,23	0,23	98,82
	1-2-6	1	0,23	0,23	99,06
	1-3-4	2	0,46	0,46	99,53
	2-3-4	1	0,23	0,23	99,76
	2-3-5	1	0,23	0,23	100
Toplam		426	100		

Satır Değişkenleri;

- 1-Düzenli bir iş bulamadığı için
- 2-Başka bir işi yapacak vasfa sahip olmadığım için
- 3-Sermayem olmadığından
- 4-Başka birinin emri altında çalışmak istemediğimden
- 5-Aile gelirine destek sağlamak için
- 6-Diğer

Hedef kitlemizde oturan konuttaki mülkiyet durumu sorulduğunda ise sadece %37.55 sinin oturduğu evin kendisine veya aile üyelerinden birine ait olduğu görülmüştür. Buna karşılık hedef kitemizin %49.76 sı kiracıdır. Geriye kalan %12.67 si ise ev sahibi değildir fakat kira da ödememektedir(Tablo 55).

Tablo 55

Hedef Kitlenin Oturulan Konuttaki Mülkiyet Durumu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Sahip	160	37,55	37,55	37,55
	Sahip değil-kira ödemiyo	54	12,67	12,67	50,23
	Kiracı	212	49,76	49,76	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizde oturan konutun sahibi olan 160 kişiye bu konuta nasıl sahip oldukları sorulmuş ve %41.87'sinin satın alarak bu konuta sahip olduğu görülmüştür. Kooperatif yoluyla sahip olanlar ise %11.87'dir(Tablo 56). Tablo 57 den daha rahat görülebileceği gibi oturan konutu satın almış, yaptırmış, kooperatif yoluyla ya da diğer yollarla sahip olmuş kişilerin yüzdesi %65.62'dir. Miras kalanlar ise sadece 22 kişidir ve oturan konuta sahip olan 160 kişi içindeki oranı %5.16'dır. Aynı şekilde oturan konutu kendisi yapanlarda sadece %20.62 olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki sonuçlardan hareketle sadece oturan konutu kendisi yapanların yani %20.62'lik bir oranı oluşturan 33 kişinin oturduğu konuta enformel yollarla sahip olduğunu ve bu konutun gecekondur olduğunu varsayabiliriz. Bu sonuç ise enformel ekonomik faaliyetlerde çalışan işgücünün önemli bir kısmının gecekondur bölgelerinde ikamet ettiğine yönelik genel düşüncelerin yanlışlığını ispatlamaktadır.

Tablo 56**Hedef Kitlede Oturdıkları Konuta Sahip Olanların Nasıl Sahip Oldukları**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Satın aldım	67	15,72	41,87	41,87
	Kendim yaptım	33	7,74	20,62	62,5
	Yaptırdım	17	3,99	10,62	73,12
	Kooperatif yoluyla	19	4,46	11,87	85
	Miras	22	5,16	13,75	98,75
	Diğer	2	0,46	1,25	100
	Toplam	160	37,55	100	
Boş		266	62,44		
Toplam		426	100		

Tablo 57**Hedef Kitlenin Oturdıkları Konuta Sahip Olanların Nasıl Sahip Oldukları****(Kategorize Edilmiş)**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Satın aldım, yaptırdım, kooperatif yoluyla, diğer	105	24,64	65,62	65,62
	Miras kaldı	22	5,16	13,75	79,37
	Kendim yaptım	33	7,74	20,62	100
	Toplam	160	37,55	100	
Boş		266	62,44		
Toplam		426	100		

Ayrıca araştırmamızda oturulan konutun sahibi olsun ya da olmasın herkese oturduğu konutun tipi sorulmuş ve %57.27'lik bir oranın müstakil evlerde oturduğu görülmüştür. Gecekondu oturanların oranı ise sadece %25.58'dir(Tablo 58). Bu oran oturulan konutu kendisi yapanlar ile yaklaşık olarak çakışmaktadır.

Tablo 58
Oturulan Konutun Tipi

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Müstakil	244	57,27	57,27	57,27
	Apartman dairesi	73	17,13	17,13	74,41
	Gecekondu	109	25,58	25,58	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizdeki seyyar gıda satanların %54.50'si, seyyar gıda dışı mallar satanların %60.65'i, seyyar hizmet sunanların ise %59.75'i müstakil evde oturmaktadır. Apartman dairesinde oturanların oranı ise, seyyar gıda satanlarda %20.27, seyyar gıda dışı mallar satanlarda %14.75, seyyar hizmet sunanlarda ise %12.19'dur. Gecekondu oturanların oranı ise seyyar gıda satanlarda %25.22, seyyar gıda dışı mallar satanlarda %24.59, seyyar hizmet sunanlarda ise %28.04 tür. Veriler yorumlanabilir bir farkın bulunmadığını ortaya koymaktadır. Tablodaki sonuçlarda benzer bir şekilde anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 59
Oturulan Konutun Tipi-Yapılan İş

		Oturulan konutun tipi			Toplam
		Müstakil	Apartman Dairesi	Gecekondu	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	121	45	56	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	74	18	30	122
	Seyyar hizmet sunanlar	49	10	23	82
Toplam		244	73	109	426

Ki-Kare: 3.724 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.444

Hedef Kitlemize Haftada kaç gün çalıştığı sorulduğunda ise %59.62'lik büyük bir yüzdenin haftanın 7 günü çalıştığı görülmektedir. Haftada toplam 5 gün ve daha az çalışanların oranı ise sadece %17.13'tür. Bu sonuç bizce, seyyar satıcı olarak çalışanların güç çalışma koşullarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca, seyyar satıcıların sundukları mal ve hizmete olan talebin devamlı olması ve

bu faaliyetlerin rekabetin yoğun olduğu piyasalarda gerçekleştirilmesi de bu durumun varlığını yakından etkilemektedir.

Tablo 60
Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1-2 gün	4	0,93	0,93	0,93
	3 gün	4	0,93	0,93	1,87
	4 gün	17	3,99	3,99	5,86
	5 gün	48	11,26	11,26	17,13
	6 gün	99	23,23	23,23	40,37
	7 gün	254	59,62	59,62	100
Toplam		426	100		

Tablo 61
Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı (Kategorize Edilmiş)

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1-2 gün	4	0,93	0,93	0,93
	3-4-5 gün	69	16,19	16,19	17,13
	6-7 gün	353	82,86	82,86	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizde yer alan kadınların %38.46'sının haftada 3-5 gün çalıştığı, %61.53'ünün ise haftada 6-7 gün çalıştığı görülmektedir. Erkeklerde ise 3-5 gün çalışanların oranı sadece %14.75 iken, 6-7 gün çalışanların oranı %84.25'dir. Haftada 1-2 gün çalışan kadına rastlanamaz iken erkeklerinde sadece %1'i haftada 1-2 gün çalışmaktadır. Tablodaki sonuçlarda anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 62

Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı-Cinsiyet İlişkisi

		Hedef Kitlenin haftada kaç gün çalıştığı			Toplam
		1-2 gün	3-4-5 gün	6-7 gün	
Cinsiyet	Kadın	-	10	16	26
	Erkek	4	59	337	400
Toplam		4	69	353	426

Ki-Kare: 10.254 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.006

Hedef kitlenin haftada kaç gün çalıştığı ile yaşı arasındaki ilişkiye bakıldığında ise, genç yaş grubunda 3-5 gün çalışanların oranı %18.18, 6-7 gün çalışanların oranı %80.88'dir. Bu grupta haftada 1-2 gün çalışan iki kişinin yüzdesi sadece %1.13'dür. Orta yaş grubunda 3-5 gün çalışanlar %9.67'ye gerilerken, 6-7 gün çalışanlar %89.03'e yükselmektedir. Bunun nedeni bizce, orta yaş grubu olarak kabul ettiğimiz 25-44 yaş grubunun gelire olan daha büyük ihtiyaçlarıdır. Zira bu grupta evli olanlara, aile reisi olanlara görece olarak daha yoğun rastlanmakta ve bu grupta bağımlılık oranı daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. 45 yaş ve üzeri grupta ise 3-5 gün çalışanların oranı %23.15'e yükselirken, 6-7 gün çalışanların oranı %76.84'e gerilemektedir.

Tablo 63

Hedef Kitlenin Haftada Kaç Gün Çalıştığı-Yaş İlişkisi

		Hedef Kitlenin haftada kaç gün çalıştığı			Toplam
		1-2 gün	3-4-5 gün	6-7 gün	
Yaş	24 yaş ve altı	2	32	142	176
	25-44 yaş arası	2	15	138	155
	45 yaş ve üzeri	-	22	73	95
Toplam		4	69	353	426

Ki-Kare: 9.735 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.045

Seyyar satıcıların günde kaç saat çalıştıklarına bakıldığında ise yoğunluğun %62.87 ile 8-12 saat çalışanlarda olduğu görülmektedir. Sonuç, seyyar satıcıların

haftalık çalışma günlerine benzer şekilde, bu faaliyetlerdeki güç çalışma koşullarını ve yoğun rekabet ortamını göstermektedir.

Tablo 64
Hedef Kitlenin Günde Kaç Saat Çalıştığı

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	2-4 saat	3	0,70	0,70	0,70
	4-6 saat	21	4,92	4,92	5,63
	6-8 saat	61	14,31	14,31	19,95
	8-10 saat	119	27,93	27,93	47,88
	10-12 saat	148	34,74	34,74	82,62
	12-14 saat	57	13,38	13,38	96,00
	14 saat ve üzeri	17	3,99	3,99	100
Toplam		426	100		

Seyyar satıcılara anket çalışmamızda elde ettikleri aylık gelir sorulmamış, gelirlerini ifade edebilmede kolaylık sağlamak amacıyla günlük yaklaşık gelir sorulmuştur. Elde edilen sonuçlar ise seyyar satıcıların tamamına yakın kısmının düşük gelir elde etmekte olduklarını göstermiş ve araştırmanın başlangıçlarındaki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Tablo 65
Yapılan İşten Elde Edilen Günlük Yaklaşık Gelir

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	500.000 den az	17	3,99	3,99	3,99
	500.000-999.000	61	14,31	14,31	18,30
	1.000.000-1.499.000	88	20,65	20,65	38,96
	1.500.000-1.999.000	72	16,90	16,90	55,86
	2.000.000-2.499.000	63	14,78	14,78	70,65
	2.500.000-2.999.000	71	16,66	16,66	87,32
	3.000.000-3.499.000	37	8,68	8,68	96,00
	4.000.000-+	17	3,99	3,99	100
Toplam		426	100		

Tablo 66

Yapılan İşten Elde Edilen Günlük Yaklaşık Gelir (Kategorize Edilmiş)

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1.499.000 den az	166	38,96	38,96	38,96
	1.500.000-2999.000	206	48,35	48,35	87,32
	3.000.000 ve üzeri	54	12,67	12,67	100
Toplam		426	100		

Tablo 67'ye göre düşük gelir düzeyi olarak kabul edebileceğimiz 1.499.000 ve altı gelir elde edenler, seyyar gıda satanlar içinde %38.28, seyyar gıda dışı mallar satanlar içinde %31.96, seyyar hizmet sunanlar içinde ise %51.21 olarak gerçekleşmektedir. Orta gelir grubu olarak kabul edebileceğimiz 1.500.000-2.999.000 arasında gelir edenler ise seyyar gıda satanlar içinde %50, seyyar gıda dışı mallar satanlar içinde %50, seyyar hizmet sunanlar içinde %41.46 olmaktadır. Yüksek gelir grubu olarak kabul ettiğimiz 3.000.000 ve üzeri gelir edenler ise, seyyar gıda satanlar içinde %11.71, seyyar gıda dışı mallar satanlar içinde %18.03, seyyar hizmet sunanlar içinde ise sadece %7.31 oranındadır. Sonuç alan araştırmamızın başlangıcında öne sürdüğümüz, seyyar hizmet sunanların en alt gelir grubunda yer aldığı, seyyar gıda dışı mallar satanların ise diğer gruplara göre daha yüksek bir gelir elde ettiğine yönelik hipotezimizi doğrulamaktadır.

Tablo 67

Yapılan İşten Elde Edilen Günlük Yaklaşık Gelir-Yapılan İş ilişkisi

		Yapılan işten elde edilen günlük yaklaşık gelir			Toplam
		1.499.000 ve altı	1.500.000-2.999.000 arası	3.000.000 ve üzeri	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	85	111	26	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	39	61	22	122
	Seyyar hizmet sunanlar	42	34	6	82
Toplam		166	206	54	426

Ki-Kare: 10.500 Serbestlik Derecesi: 4 Olasılık: 0.033

Tablo 68 ve Tablo 69'daki veriler incelenecek olursa, seyyar satıcıların ailelerinin %65.49'luk bir çoğunluğunun 75.000.000'dan daha az aylık gelir elde ettiği, %29.81'inin 75.000.000-134.999.000 arası gelir elde ettiği ve sadece %4.69'unun 135.000.000 ve üzeri gelire sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 68

Ailenizin Aylık Geliri Ne Kadardır?

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	59.999.000 ve altı	100	23,47	23,47	23,47
	60.000.000-74.999.000	107	25,11	25,11	48,59
	75.000.000-89.999.000	72	16,90	16,90	65,49
	90.000.000-104.999.000	69	16,19	16,19	81,69
	105.000.000-119.999.000	32	7,51	7,51	89,20
	120.000.000-134.999.000	26	6,10	6,10	95,30
	135.000.000 ve üzeri	20	4,69	4,69	100
Toplam		426	100		

Tablo 69

Ailenizin Aylık Geliri Ne Kadardır (Kategorize Edilmiş)

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	74.999.000 ve altı	279	65,49	65,49	65,49
	75.000.000- 134.999.000 arası	127	29,81	29,81	95,30
	135.000.000 ve üzeri	20	4,69	4,69	100
Toplam		426	100		

Araştırmamızda Hedef Kitlenin ailesindeki toplam geliri test etmek amacıyla evlerindeki eşyalar sorulmuş ve bunların borcu ya da taksidi olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmıştır. Buna göre aşağıdaki eşyalara sahip olanlara yanlarındaki puanlar verilerek bir puanlama yapılmıştır.

Müzik seti	4	Puan
Siyah-beyaz televizyon	1	Puan
Renkli televizyon	4	Puan
Merdaneli çamaşır makinesi	2	Puan
Otomatik çamaşır makinesi	10	Puan
Bulaşık makinesi	10	Puan
Buzdolabı	2	Puan
Fırınlı ocak	4	Puan
Video	4	Puan
Elektrik süpürgesi	4	Puan
Dikiş makinesi	2	Puan
Şofben	4	Puan
Bilgisayar	10	Puan
Telefon	4	Puan
Cep telefonu	10	Puan
Araba (ticari araç, otomobil)	25	Puan

Bu puanlama sonrasında 0-35 puan arasında alanlar düşük gelir grubu, 36-70 puan arasında alanlar orta gelir grubu, 71 ve üzeri puan alanlar ise yüksek gelir grubu olarak kabul edilmiştir. Ailenin aylık geliri ile karşılaştırılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir(Tablo 70) ve (Tablo 71).

Tablo 70
Eşya Puanları

	Puan	Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1	3	0,70	0,70	0,70
	4	6	1,40	1,40	2,11
	5	10	2,34	2,34	4,46
	6	7	1,64	1,64	6,10
	7	12	2,81	2,81	8,92
	8	10	2,34	2,34	11,26
	9	15	3,52	3,52	14,78
	10	21	4,92	4,92	19,71
	11	13	3,05	3,05	22,76
	12	40	9,38	9,38	32,15
	13	10	2,34	2,34	34,50
	14	21	4,92	4,92	39,43
	15	16	3,75	3,75	43,19
	16	31	7,27	7,27	50,46

	17	6	1,40	1,40	51,87
	18	22	5,16	5,16	57,04
	19	6	1,40	1,40	58,45
	20	13	3,05	3,05	61,50
	21	3	0,70	0,70	62,20
	22	21	4,92	4,92	67,13
	23	1	0,23	0,23	67,37
	24	18	4,22	4,22	71,59
	25	3	0,70	0,70	72,30
	26	20	4,69	4,69	76,99
	27	2	0,46	0,46	77,46
	28	12	2,81	2,81	80,28
	30	13	3,05	3,05	83,33
	32	2	0,46	0,46	83,80
	34	8	1,87	1,87	85,68
	36	11	2,58	2,51	88,26
	37	3	0,70	0,70	88,96
	38	10	2,34	2,34	91,31
	41	2	0,46	0,46	91,78
	42	1	0,23	0,23	92,01
	43	1	0,23	0,23	92,25
	46	4	0,93	0,93	93,19
	47	4	0,93	0,93	94,13
	48	4	0,93	0,93	95,07
	57	2	0,46	0,46	95,53
	58	3	0,70	0,70	96,24
	59	4	0,93	0,93	97,18
	61	3	0,70	0,70	97,88
	63	5	1,17	1,17	99,06
	65	2	0,46	0,46	99,53
	75	2	0,46	0,46	100
Toplam		426	100		

Eşya puanlarının kategorize edilmesiyle oluşan tabloya göre, seyyar satıcıların %85.68'inin ailesinin düşük gelir kategorisinde, %13.84'ünün ailesi orta gelir kategorisinde, sadece %0.46'sı yüksek gelir kategorisinde yer almaktadır.

Tablo 71
Eşya Puanları (Kategorize Edilmiş)

	Puan	Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Düşük	365	85,68	85,68	85,68
	Orta	59	13,84	13,84	99,53
	Yüksek	2	0,469	0,46	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizde bulunan 15 yaş ve altındaki seyyar satıcılara yaptığınız işle ilgili en önemli üç sorununuz nedir diye sorulmuş ve %86.66'sının yapılan işin çok yorucu olmasından şikayetçi olduğu görülmüştür. Oyun oynayamamaktan şikayetçi olanların oranı %32.06, acıktığında eve gidememekten şikayetçi olanların oranı 14.17, okulu aksatmasından şikayetçi olanların oranı %14.13, gece eve dönerken korktuklarını belirtenlerin oranı ise %7.54'tür. Diğer seçeneğini seçenlerin oranı ise %17.91'dir ve yapılan manuel değerlendirmede bu seçeneği işaretleyenlerin çoğunluğunun dışarıda çalışmaları dolayısıyla hava koşullarından şikayetçi oldukları görülmüştür.

Tablo 72
15 Yaşın Altındakiler İçin En Önemli Üç İş Sorunu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Çok yorucu olması	39	9,15	36,79	36,79
	Gece eve dönerken korkmanız	2	0,46	1,88	38,67
	Acıktığınızda eve gidememeniz	1	0,23	0,94	39,62
	Diğer	7	1,64	6,60	46,22
	1-3	13	3,05	12,26	58,49
	1-5	3	0,70	2,83	61,32
	2-3	5	1,17	4,71	66,03
	3-2	2	0,46	1,88	67,92
	3-4	3	0,70	2,83	70,75
	3-5	4	0,93	3,77	74,52
	3-6	7	1,64	6,60	81,13

	1-2-3	7	1,64	6,60	87,73
	1-2-5	1	0,23	0,94	88,67
	1-3-4	3	0,70	2,83	91,50
	1-3-5	4	0,93	3,77	95,28
	1-3-6	3	0,70	2,83	98,11
	3-5-6	2	0,46	1,88	100
	Toplam	106	24,88	100	
Boş		320	75,11		
Toplam		426	100		

Satır değişkenleri: 1-Oyun oynayamamak
 2-Okulu aksatması
 3-Çok yorucu olması
 4-Gece eve dönerken korkmanız
 5-Acıktığınızda eve gidememeniz
 6-Diğer

On beş yaşın üzerindeki kişiler ise yaptıkları iş ile ilgili olarak, %54.69 oranında devamlı ve düzenli bir iş olmamasından, %54 oranında ağır ve kötü çalışma koşullarından, %53.69 oranında gelir düzeyinin düşüklüğünden, %34.95 oranında sosyal güvenlikten yoksun olmaktan, %19.34 ile de yapılan işin toplumdaki statüsünden şikayetçi olmuşlardır.

Tablo 73

15 Yaşın Üzerindekiler İçin En Önemli Üç İş Sorunu

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Sosyal güvenlikten yoksun olmak	1	0,23	0,31	0,31
	Gelir düzeyinin düşüklüğü	20	4,69	6,25	6,56
	Devamlı ve düzenli bir iş olmaması	30	7,04	9,37	15,93
	Ağır ve kötü çalışma koşulları	33	7,74	10,31	26,25
	Toplumdaki statü	1	0,23	0,31	26,56
	Diğer	3	0,70	0,93	27,5
	1-2	10	2,34	3,12	30,62
	1-3	3	0,70	0,93	31,56
	1-4	1	0,23	0,31	31,87
	2-3	15	3,52	4,68	36,56

	2-4	6	1,40	1,87	38,43
	2-5	1	0,23	0,31	38,75
	2-6	2	0,46	0,62	39,37
	3-4	11	2,58	3,43	42,81
	3-5	2	0,46	0,62	43,43
	3-6	1	0,23	0,31	43,75
	4-5	13	3,05	4,06	47,81
	4-6	2	0,46	0,62	48,43
	1-2-3	24	5,63	7,5	55,93
	1-2-4	27	6,33	8,43	64,32
	1-2-5	3	0,70	0,93	65,31
	1-2-6	4	0,93	1,25	66,56
	1-3-4	18	4,22	5,62	72,18
	1-3-5	9	2,11	2,81	75
	1-3-6	3	0,70	0,93	75,93
	1-4-5	8	1,87	2,5	78,43
	2-3-4	38	8,92	11,87	90,31
	2-3-5	15	3,52	4,68	95
	2-4-5	6	1,40	1,87	96,87
	3-4-5	4	0,93	1,25	98,12
	3-4-6	2	0,46	0,62	98,75
	4-5-6	3	0,70	0,93	99,68
	1-2-3-4	1	0,23	0,31	100
	Toplam	320	75,1	100	
Boş		106	24,88		
Toplam		426	100		

Satır değişkenleri: 1-Sosyal güvenlikten yoksun olmak
2-Gelir düzeyinin düşüklüğü
3-Devamlı ve düzenli bir iş olmaması
4-Ağır ve kötü çalışma koşulları
5-Toplumdaki statüsü
6-Diğer

Tablo 74

Hayat Pahalılığı Sizi ve Ailenizi Nasıl Etkiledi

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Giyecek	5	1,17	1,17	1,17
	Sağlık	4	0,93	0,93	2,11
	Eğlence	62	14,55	14,55	16,66
	1-2	27	6,33	6,33	23,00
	1-3	2	0,46	0,46	23,47
	1-6	6	1,40	1,40	24,88
	2-3	2	0,46	0,46	25,35
	2-4	2	0,46	0,46	25,82
	2-5	1	0,23	0,23	26,05
	2-6	27	6,33	6,33	32,39
	3-4	4	0,93	0,93	33,33
	3-5	2	0,46	0,46	33,80
	3-6	5	1,17	1,17	34,97
	4-5	4	0,93	0,93	35,91
	4-6	4	0,93	0,93	36,85
	5-6	12	2,81	2,81	39,67
	1-2-3	12	2,81	2,81	42,48
	1-2-4	10	2,34	2,34	44,83
	1-2-5	3	0,70	0,70	45,53
	1-2-6	153	35,91	35,91	81,45
	1-3-4	3	0,70	0,70	82,159
	1-3-5	3	0,70	0,70	82,86
	1-4-5	2	0,46	0,46	83,33
	2-3-4	6	1,40	1,40	84,74
	2-3-5	2	0,46	0,46	85,21
	2-3-6	9	2,11	2,11	87,32
	2-4-5	4	0,93	0,93	88,26
	2-4-6	14	3,28	3,28	91,54
	2-5-6	2	0,46	0,46	92,01
	3-4-5	2	0,46	0,46	92,48
	3-4-6	3	0,70	0,70	93,19
	4-5-6	2	0,46	0,46	93,66

	1-2-3-4	5	1,17	1,17	94,83
	1-2-3-6	4	0,93	0,93	95,77
	1-2-4-5	2	0,46	0,46	96,24
	1-2-4-6	7	1,64	1,64	97,88
	1-2-5-6	6	1,40	1,40	99,29
	1-2-3-4-6	2	0,46	0,46	99,76
	1-2-4-5-6	1	0,23	0,23	100
Toplam		426	100		

Satır değişkenleri: 1-Yiyecek harcamaları
 2-Giyecek harcamaları
 3-Eğitim harcamaları
 4-Sağlık harcamaları
 5-Ulaşım harcamaları
 6-Eğlence harcamaları

Seyyar gıda satanların tamamı hayat pahalılığı sizi ve ailenizi nasıl etkiledi sorusuna etkilediği harcama grubu olarak giyecek ve eğlence harcamalarını göstermektedir. Seyyar gıda dışı mallar satanlarda bu etkilenme % 98.36 ile giyecek ve eğlence harcamalarında , % 1.63 ile eğitim sağlık ve ulaşım harcamalarında olmaktadır. Seyyar hizmet sunanların % 97.56'sı giyecek ve eğlence harcamalarında , % 2.43'ü ise eğitim sağlık ve ulaşım harcamalarında bir etkilenme yaşadığını belirtmektedir.

Tablo 75

Hayat Pahalılığı Sizi ve Ailenizi Nasıl Etkiledi(Kategorize Edilmiş)

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Giyecek ve eğlence harcamalarında	422	99,06	99,06	99,06
	Eğitim, sağlık ve ulaşım harcamalarında	4	0,93	0,93	100
Toplam		426	100		

Herhangi bir sosyal güvenliğiniz var mı sorusuna evet cevabı verenlerin sadece %24.65 olduğu görülmektedir. Bu gruptaki 105 kişinin %10.79'u SSK, %5.63'ü Emekli Sandığı, %8.21'i ise Bağ-Kur kapsamında olduğunu belirtmiştir.

Tablo 76**Herhangi Bir Sosyal Güvenliğiniz Var mı?**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	SSK	46	10,79	10,79	10,79
	Emekli sandığı	24	5,63	5,63	16,43
	Bağ-kur	35	8,21	8,21	24,64
	Hayır	321	75,35	75,35	100
	Toplam	426	100	100	
Toplam		426	100		

Tablo 77**Herhangi Bir Sosyal Güvenliğiniz Var mı?(Kategorize Edilmiş)**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	105	24,64	24,64	24,64
	Hayır	321	75,35	75,35	100
	Toplam	426	100	100	
Toplam		426	100		

Erkekler içinde sosyal güvenliği bulunanların oranı %26.25 iken erkelerin %73.75'inin sosyal güvenliği bulunmamaktadır. Kadınlarda ise sosyal güvenlik kapsamında yer alan bulunmamaktadır. Tabloda ki sonuçlar da anlamlı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 78

Sosyal Güvenliği Bulunanlar-Cinsiyet İlişkisi

		Herhangi bir sosyal güvenliğiniz var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Cinsiyet	Kadın		26	26
	Erkek	105	295	400
Toplam		105	321	426

Ki-Kare: 9.057 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.003

Sosyal güvenliğe sahip olanların yaş olarak gruplaması yapıldığında 24 yaş ve altı grubun % 19.88'inin sosyal bir güvenliğe sahip olduğu , 25-44 yaş arası grupta sosyal bir güvenliğe sahip olanların oranın % 18.70 olduğu , 45 yaş ve üzeri grupta ise oranın %43.15'lere kadar geldiği görülmektedir.

Tablo 79

Sosyal Güvenliği Bulunanlar-Yaş İlişkisi

		Herhangi bir sosyal güvenliğiniz var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaş	24 yaş ve altı	35	141	176
	25-44 yaş arası	29	126	155
	45 yaş ve üzeri	41	54	95
Toplam		105	321	426

Ki-Kare: 22.616 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.000

Tablo 80'e bakıldığında seyyar gıda satanların % 25.67'sinin, seyyar gıda dışı mallar satanların % 31.14'ünün, seyyar hizmet sunanların ise % 12.19'unun bir sosyal güvenliğe sahip bulunduğu anlaşılabacaktır. Diğer verilerle de paralel olarak korunma ihtiyacını en çok hisseden grubun seyyar hizmet sunanlar olduğu belirlenebilir.

Tablo 80
Sosyal Güvenliği Bulunanlar-Yaptığı İş İlişkisi

		Herhangi bir sosyal güvenliğiniz var mı?		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	57	165	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	38	84	122
	Seyyar hizmet sunanlar	10	72	82
Toplam		105	321	426

Ki-Kare: 9.748 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.008

Hedef kitlemizin ancak % 21.12'lik bir kısmı yapmakta olduğu işi bir başkasına tavsiye etmektedir. % 78.87 gibi büyük bir kısmın çalıştığı sektörün zor şartları nedeniyle yaptıkları işi tavsiye etmedikleri düşünülebilir.

Tablo 81
Yaptığınız İş Başkalarına Tavsiye Eder misiniz?

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	90	21,12	21,12	21,12
	Hayır	336	78,87	78,87	100
Toplam		426	100		

3. HEDEF KİTLENİN GELECEK BEKLENTİLERİ

Hedef kitlemizin %54.69'u yaptığı işi değiştirmeyi düşünmemektedir. Buna karşılık %45.30 u ise yaptığı işi değiştirmeyi düşünmektedir(Tablo 82).

Hedef kitlemiz içinde yaptığı işi değiştirmeyi % 45.30'luk bir kesim düşünmektedir. Bu sonuç sanılacağı aksine seyyar satıcıların yarıdan fazlasının yaptığı işten memnun olduğunu ve işini değiştirmeyi düşünmediğini göstermektedir.

Tablo 82
Hedef Kitlenin Yaptığı İşi Değiştirme Eğilimi

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	193	45,30	45,30	45,30
	Hayır	233	54,69	54,69	100
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizde 24 yaş ve altı grubun %43.18'i yaptığı işi değiştirmeyi düşünürken %56.81'i yaptığı işi değiştirmeyi düşünmemektedir. Bunun bizce sebebi 24 yaş ve altı bu gruptaki eğitime devam eden ve herhangi bir işte çalışmayı düşünmemekle birlikte okul harçlığı ve aile gelirine katkıda bulunmak için çalışanların çokluğudur. 25-44 yaş arası grupta ise yaptığı işi değiştirmeyi düşünenlerin oranı %59.35'e yükselmekte, 45 yaş ve üzerinde %26.31'e gerilemektedir.

Tablo 83
Hedef Kitlenin Yaptığı İşi Değiştirme Eğilimi-Yaş İlişkisi

		Hedef Kitlenin yaptığı işi değiştirme eğilimi		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaş	24 yaş ve altı	76	100	176
	25-44 yaş arası	92	63	155
	45 yaş ve üzeri	25	70	95
Toplam		193	233	426

Ki-Kare: 24.462 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.000

Yaptığı işi değiştirmeyi düşünenlerin kadınlar içindeki oranı %30.76 iken erkeklerde bu oran %46.25 olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 84

Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi-Cinsiyet İlişkisi

		Hedef Kitlenin yaptığı işi değiştirme eğilimi		Toplam
		Evet	Hayır	
Cinsiyet	Kadın	8	18	26
	Erkek	185	215	400
Toplam		193	233	426

Ki-Kare: 2.361 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.124

Yaptığı işi değiştirmeyi düşünenlerin seyyar gıda satanlar içindeki oranı %44.14, seyyar gıda dışı mallar satanlar içindeki oranı %50, seyyar hizmet sunanlar içindeki oranı ise %41.46'dır. Bizce seyyar gıda dışı mallar satanların yaptığı işi değiştirme konusundaki istekleri yapılan işin kayıtlı ekonomik faaliyetlerde daha büyük çaplı olarak yapmak istemelerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 85

Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değiştirme Eğilimi-Yaptığı İş İlişkisi

		Hedef Kitlenin yaptığı işi değiştirme eğilimi		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	98	124	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	61	61	122
	Seyyar hizmet sunanlar	34	48	82
Toplam		193	233	426

Ki-Kare: 1.694 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.429

Mesleki vasfı bulunanların %51.56'sı yaptığı işi değiştirmeyi düşünürken, mesleki vasfı bulunmayanların sadece %44.19'u yaptığı işi değiştirmeyi düşünmektedir.

Tablo 86

Hedef Kitlenin Yaptığı İş Değişirme Eğilimi-Mesleki Vasıf Durumu

		Hedef Kitlenin yaptığı işi değişirme eğilimi		Toplam
		Evet	Hayır	
Mesleki vasıf	Evet	33	31	64
	Hayır	160	202	362
Toplam		193	233	426

Ki-Kare: 1.190 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.275

Araştırmamızda yaptığı işi değiştirmeyi düşünen 193 kişiye nasıl bir işte çalışmayı düşündükleri sorulmuş ve %38.09 u işçi olarak, %34.39 u çiftçi ve esnaf olarak, %11.64 ü ise memur olarak çalışmak istediğini söylemiştir(Tablo 87).

Yaptığı işi değiştirmeyi düşünenlerin büyük bir kısmı kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki ;sosyal güvenceli ve düzenli gelir getiren işleri tercih etmektedirler. %3.17 oranındaki birey, faaliyet şeklini farklılaştırma düşüncesinde olmakla birlikte, yalnızca yaptığı enformel faaliyetin türünü değiştirmek istemektedir. Bu sonuç enformel ekonomik faaliyetlerin kendi içinde dinamik bir yapı gösterdiğini ortaya koyar.

Tablo 87

Hedef Kitlenin Yapmayı Düşündüğü İş

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Memur	22	5,16	11,64	11,64
	İşçi	72	16,90	38,09	49,73
	Tüccar	22	5,16	11,64	61,37
	Çiftçi ve esnaf	65	15,25	34,39	95,76
	Seyyar satıcı	6	1,40	3,17	98,94
	Diğer	2	0,46	1,05	100
	Toplam	189	44,36	100	
Boş		237	55,63		
Toplam		426	100		

Tablo 88**Hedef Kitlenin Yapmayı Düşündüğü İş (Kategorize Edilmiş)**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Diğer statülerde	420	98,59	98,59	98,59
	Seyyar satıcı	6	1,40	1,40	100
	Toplam	426	100	100	
Toplam		426	100		

Hedef kitlemizde yaptığı işi değiştirmeyi düşünen 193 kişiden %51.83'ü sermaye yetersizliğini, %23.56'sı iş bulamamayı, %12.04'ü ise eğitim yetersizliğini düşündüğünüz işi yapmaları için en büyük engel olarak görmektedir(Tablo 89).

İş değiştirmeyi düşünenlerin yalnızca %12.04'ü eğitim düzeylerinin düşük olmasını engel olarak görmektedir. Oysa eğitim düzeyinin düşük olması enformel ekonomik faaliyetlerde çalışmanın en büyük nedenlerinden biridir. Düşünülen işler, genellikle yapılan işin genişletilmesi ve esnaflaşma şeklinde olduğu için eğitimin burada etkin bir rolü yoktur.

Tablodan görülebileceği gibi hedef kitlemizin %51.83'ü yapmayı düşündüğü işi sermaye yetersizliği yüzünden yapamadığını belirtmektedir. Bunun nedeni uzun bir süreden beri yaptıkları çalışma biçimlerini formelleştirmeyi düşünmeleridir.

Tablo 89**Hedef Kitlenin Düşündüğü İş Yapmada Karşılaştığı En Büyük Engel**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Eğitim yetersizliği	23	5,39	12,04	12,04
	Sermaye yetersizliği	99	23,23	51,83	63,87
	İşe başlamada konusunda yeterli bilgi olmaması	10	2,34	5,23	69,10
	İş bulamamak	45	10,56	23,56	92,67
	12	3	0,70	1,57	94,24

	1-3	4	0,93	2,09	96,33
	2-4	2	0,46	1,04	97,38
	3-5	2	0,46	1,04	98,42
	1-3-4	1	0,23	0,52	98,95
	2-3-4	2	0,46	1,04	100
	Toplam	191	44,83	100	
Boş		235	55,16		
Toplam		426	100		

Satır değişkenleri: 1-Eğitim yetersizliği
 2-Sermaye yetersizliği
 3-İşe başlama konusunda yeterli bilginin olmaması
 4-İş bulamamak
 5-Diğer

Hedef kitlemizde yer alanların %75.11'i yaptığı işi sabit bir mekanda yapmak istemekte iken sadece %24.88'i sabit bir mekanı tercih etmemektedir. Bizce sabit bir mekan isteyenlerin nedeni dışarıda çalışmanın getirdiği güçlüklerdir. Sabit bir mekanda çalışmak istemeyenlerin nedeni ise bizce, vergilendirilme konusundaki korkuları ve pazar olanaklarını kaybedecekleri konusundaki endişeleridir.

Tablo 90

Hedef Kitlenin Yaptığı İş Sabit Bir Mekanda Yapmak İsteyip İstemediği

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	320	75,11	75,11	75,11
	Hayır	106	24,88	24,88	100
Toplam		426	100		

Yaptığı işi sabit bir mekanda yapmak isteyenlerin seyyar gıda satıcıları içindeki oranı %69.81, seyyar gıda dışı mallar satanlar içindeki oranı %87.70, seyyar hizmet sunanlar içindeki oranı ise %70.73'tür. Görülebileceği gibi seyyar gıda satanlar ile seyyar hizmet sunanların oranı hemen hemen aynı iken seyyar gıda dışı mallar satanların oranında belirgin bir fark gözlenmektedir. Bu sonuç bizce

seyyar gıda dışı mallar satanların esnaflaşma yönündeki güçlü isteklerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 91
**Hedef Kitlenin Yaptığı İş Sabit Bir Mekanda Yapmak İsteyip İstemediği-
Yaptığı İş İlişkisi**

		Hedef Kitlenin yaptığı işi sabit bir mekanda yapmak isteyip istemediği		Toplam
		Evet	Hayır	
Yaptığı iş	Seyyar gıda satanlar	155	67	222
	Seyyar gıda dışı mallar satanlar	107	15	122
	Seyyar hizmet sunanlar	58	24	82
Toplam		320	106	426

Ki-Kare: 14.519 Serbestlik Derecesi: 2 Olasılık: 0.001

Seyyar satıcıların %71.36 gibi büyük bir oranı kendisiyle benzer işi yapanların aynı yerde toplanmasını istememektedir. Bizce, bu sonuç seyyar satıcıların rekabet ortamından kaçınma yönündeki istekleriyle açıklanabilir.

Tablo 92
**Hedef Kitlenin Kendisiyle Benzer İş Yapanların Aynı Yerde
Toplanmasını İsteyip İstemediği**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	122	28,63	28,63	28,63
	Hayır	304	71,36	71,36	100
Toplam		426	100		

Yaptığı işi sabit bir yerde yapmak isteyen büyük bir çoğunluk bulunmasına karşın, bu çoğunluk aynı işi yapanların bir araya toplanmasını istememektedir. Tablodan da görülebileceği gibi hem yaptığı işi sabit bir mekanda yapmak isteyen,

hem de benzer işi yapanların aynı yerde toplanmasını isteyenlerin oranı sadece %35.31'dir. (Tablo 93)

Tablo 93
Hedef Kitlenin Kendisiyle Benzer İş Yapanların Aynı Yerde
Toplanmasını İsteyip İstemediği-Yaptığı İş Sabit Bir Mekanda Y yapmak İsteyip
İstemediği

		Hedef Kitlenin kendisiyle benzer işi yapanların aynı yerde toplanmasını isteyip istemediği		Toplam
		Evet	Hayır	
Hedef Kitlenin yaptığı işi sabit bir mekanda yapmak isteyip istemediği	Evet	113	207	320
	Hayır	9	97	106
Toplam		122	304	426

Ki-Kare: 28.029 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.000

Hedef kitlemizde asgari ücretle başka bir işte çalışmayı isteyenlerin oranı ise %60.90 gibi oldukça küçük bir oran iken asgari ücretle çalışmayı istemeyenlerin oranı %83.09 dur. Bizce bunun nedeni asgari ücretin ülkemizde çok düşük olmasıdır. Hedef kitlemizin %53.27 sinde ailenin 5 ve üzeri kişiden oluştuğu eşdeğişle kalabalık ailelerden geldikleri hatırlanılır ise yaptıkları işin yerine asgari ücretle bir işte çalışmak istememelerinin nedeni anlaşılabilir.

Hedef kitlemizde yaptığı işin yerine asgari ücretle başka bir işte çalışmayı düşünenlerin oranı sadece %16.90'dır Bu durum, herhangi bir vasıf ve sermayenin gerekli olmadığı sektörde gelir düzeyinin asgari ücretten fazla olabileceğine işaret etmektedir. Seyyar satıcılık bu yönüyle tercih edilen bir istihdam biçimi olabilir.

Tablo 94

Yaptığı İşin Yerine Asgari Ücretle Başka Bir İş Yapmak İsteyenler

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	72	16,90	16,90	16,90
	Hayır	354	83,09	83,09	100
Toplam		426	100		

Yaptığı işi değiştirmeyi düşünenlerin sadece %23.83'ü asgari ücretle başka bir işte çalışmayı düşünürken, yaptığı işi değiştirmeyi düşünmediği halde asgari ücretle başka bir işte çalışmayı kabul edenlerin oranı da %11.15 olarak belirlenmektedir.

Tablo 95

Yaptığı İşin Yerine Asgari Ücretle Başka Bir İş Yapmak İsteyenler-Yaptığı İş Değiştirmeyi Düşünenler

		Şu an yaptığınız işin yerine asgari ücretle başka bir işte çalışmayı ister misiniz?		Toplam
		Evet	Hayır	
Hedef Kitlenin yaptığı işi değiştirme eğilimi	Evet	46	147	193
	Hayır	26	207	233
Toplam		72	354	426

Ki-Kare: 12.076 Serbestlik Derecesi: 1 Olasılık: 0.001

Hedef kitemizin % 90.13 ü ailesinin rahat yaşayabilmesi için ailenin toplam gelirinin 90.000.000 ve üzeri olması gerektiğini söylemiş sadece %9.85 i 90 milyonun altında da ailesinin rahat yaşayabileceğini söylemiştir. Bu sonuç bizce seyyar satıcıların beklentilerinin düşük olması ile açıklanabilir.

Tablo 96

Hedef Kitlenin Ailesinin Rahat Yaşayabilmesi İçin Ailenin Toplam Geliri Ne Kadar Olmalıdır Sorusuna Verdiği Cevap

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	45.000.000-59.999.000	6	1,40	1,40	1,40
	60.000.000-74.999.000	12	2,81	2,81	4,22
	75.000.000-89.999.000	24	5,63	5,63	9,85
	90.000.000-104.999.000	49	11,50	11,50	21,36
	105.000.000-119.999.000	52	12,20	12,20	33,56
	120.000.000-134.999.000	74	17,37	17,37	50,93
	135.000.000-139.999.000	14	3,28	3,28	54,22
	140.000.000- ve üzeri	195	45,77	45,77	100
Toplam		426	100		

Tablo 97

Hedef Kitlenin Ailesinin Rahat Yaşayabilmesi İçin Ailenin Toplam Geliri Ne Kadar Olmalıdır Sorusuna Verdiği Cevap (Kategorize Edilmiş)

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	45.000.000-89.999.000	42	9,85	9,85	9,85
	90.000.000-134.999.000	175	41,07	41,07	50,93
	135.000.000-140.000.000+	209	49,06	49,06	100
Toplam		426	100		

4. HEDEF KİTLENİN EK İŞ EĞİLİMLERİ VE GELİR SEVİYELERİ

Hedef kitlemizde yer alan seyyar satıcıların %90.84'ü yaptığı iş dışında herhangi bir işle uğraşmamaktadır. Bu sonuç seyyar satıcıların günlük çalışma sürelerine ve haftada çalıştıkları günlere bakıldığında normal kabul edilmelidir.

Tablo 98**Bunun Dışında Başka Bir Ek İşle Uğraşıyor musunuz?**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	Evet	39	9,15	9,15	9,15
	Hayır	387	90,84	90,84	100
	Toplam	426	100	100	
Toplam		426	100		

Seyyar satıcılık dışında başka bir işle uğraşanlara bu ek işlerinden elde ettikleri gelir sorulmuş ve sonuçlar ek işlerden elde edilen gelirin seyyar satıcılıktan elde edilen gelirin dahi altında kaldığını göstermiştir. Bu nedenle seyyar satıcılığın bireyler için asıl gelir kaynağı olduğunu ve ek işlerin tamamlayıcı ve telafi edici gelir elde etmek amacıyla yapıldığı söylenilebilir. Ayrıca ek işten elde edilen gelirin düşüklüğü bir başka açıdan bu işin enformel başka bir iş olduğunu ispatlar niteliktedir.

Tablo 99**Bu Ek İşten Günlük Yaklaşık Geliriniz Nedir.**

		Kişi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	500.000den az	15	3,52	38,46	38,46
	500.000-999.000	13	3,05	33,33	71,79
	1.000.000-1.499.000	4	0,93	10,25	82,05
	1.500.000-1.999.000	4	0,93	10,25	92,30
	2.000.000-2.499.000	2	0,46	5,12	97,43
	3.000.000 ve üzeri	1	0,23	2,56	100
	Toplam	39	9,15	100	
Boş		387	90,84		
Toplam		426	100		

Tablo 100**Bu Ek İŖten Günlük YaklaŖık Geliriniz Nedir (Kategorize EdilmiŖ)**

		KiŖi Sayısı	Yüzde	Geçerli Cevap Yüzdesi	Toplam İçindeki Yüzdesi
Geçerli Cevap	1.499.000 ve altı	32	7,51	82,05	82,05
	1.500.000-2.999.000	6	1,40	15,38	97,43
	3.000.000 ve zeri	1	0,23	2,56	100
	Toplam	39	9,15	100	
BoŖ		387	90,84		
Toplam		426	100		

SONUÇ

Tüm Dünya'da özellikle de gelişmekte olan ÷lkelerde çok farklı sosyal ve ekonomik yapıların iç içe girmiş bulunması ve işsizlik bakımından toplumun büyük bir kesiminin güçlüklerle karşılaşması, marjinal prodüktivitesi düşük işlerin gelişmesine ortam sağlamış, eşdeğişle devlet tarafından yaratılamayan istihdam olanakları bireyler tarafından kendi başlarına yaratılmıştır. Bu değişim süreci içinde toplumsal yaşam ve toplumsal ilişkiler de değişmiş, yeni sosyal denge ve uyum sorunları gündeme gelmiştir. Sonuçta, çalışma yaşamını olumsuz etkileyen oluşumlar ile birlikte, korumaya yönelik dinamik politikaların saptanması ve uygulanması önem kazanmıştır.

Bu doğrultuda, birçok gelişmekte olan ÷lke enformel ekonomik faaliyetlerin tüm yönlerine ilişkin çalışmalar başlatmış ve oldukça önemli mesafeler almıştır. Ülkemizde ise varlığının görülmesine rağmen *istihdam, ücret, sosyal güvenlik ve çalışma yaşamına* ilişkin düzenlemeler ve politikalar enformel ekonomik faaliyetleri yok sayarak tasarlanmış bu nedenle de etkili çözümlere ulaşamamıştır. Oysa, sosyal devlet ilkesini benimseyen ÷lkeler esasen tüm bireylerin; korunması, toplum hayatı ile bütünleştirilmesi ve uyumlandırılması görevlerini üstlenmelidir, ki bu görev aynı zamanda salt devlet olmanın da bir gereğidir. Eşdeğişle günümüzde gelirlerini emeklerini satarak sağlayan insanları, enformel ekonomik faaliyetlerde de olsa

korumak devlet olmanın bir ön koşuludur. Bu bağlamda, ilk olarak, enformel ekonomik faaliyetlerin sosyal ve ekonomik temelleri belirlenerek bu faaliyetlerin hangi yapıdan kaynaklandığı ve fonksiyonları belirlenmeli, sorunun nitelik ve nicelikleri saptanmalıdır. İkinci aşamada, bu sorunu çözmeye yönelik politikalar belirlenmeli, uygulanacak politikaların yan etkileri, toplumsal yapıya uyumluluğu ve toplumsal maaliyeti göz önünde tutulmalıdır. Bu aşamada ilgili politikalar amaç-araç dengesi yönlerinden birbirleriyle karşılaştırılmalı ve amaç-araç dengesini en etkin biçimde gerçekleştirebilecek, uygulanabilir, makul politikalar seçilmelidir. Örneğin, küçük üreticilik faaliyetlerinde ücretli çalışanların daha yüksek refah düzeylerine kavuşturularak sosyal denge hedefini gerçekleştirmeyi öngören politikaların en büyük sosyal adaletsizlik olan işsizlik olgusuna yol açmamasına dikkat edilmelidir. Son aşamada ise uygulanan politikaların sonuçları yakından izlenmeli, düzeltmeler yapılmalı ve gerekli denetim mekanizmaları etkin bir biçimde işletilmelidir.

Bizce, enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanları korumaya yönelik sosyal politikaların en temel biçimi, çalışma ilişkilerinde yasal çerçevenin genişletilmesi ve/veya enformel ekonomik faaliyetlerde koruyucu yasal düzenlemelerin yapılmasıdır. Öncelikli amaç, enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanları, kapsama alacak yasal düzenlemeleri yapmaktır. Ancak yaygın işsizlik göz önüne alınarak enformel ekonomik faaliyetlerin yakın dönemde ortadan kaldırılamayacağı düşünüldüğünde, yasal düzenlemeler; uygulanamayacak yasaklar ve sınırlamalar getirmek yerine, enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların nasıl korunacaklarını, korumanın yol ve yöntemlerini tanımlayacak biçimde düzenlenmelidir. Elbette Devlet, enformel ekonomik faaliyetleri yasaklayabilir ve uygulamayı kamu gücüyle denetleyebilir. Ancak, yasaklayıcı politikaların bu faaliyetleri yasadışı zeminlere itebileceği unutulmamalıdır. Yerine sağlıklı kurumlar koyulmadığı sürece bu tür politikaların başarıya ulaşma şansları oldukça düşük görülmektedir. Üstelik enformel ekonomik faaliyetlere dahil kişilerin; eğitim eksikliği, gelir yetersizliği, çalışma ve yaşam şartlarındaki sağlıksız koşullar nedeniyle yasaklayıcı politikalar bu faaliyetlere dahil kişileri topluma zararlı unsurlar haline dönüştürebilmektedir. Yaşamak için ne pahasına olursa olsun gelir temin etme zorunluluğu, ekonomik ve sosyal hayatta ihmal edilmişlik

duygusu, *kural tanımazlık* ve *insani değerlerin ortadan kalkmasına* yol açabilmektedir. Ayrıca kent içinde varlığı kabul edilen bir grubun yaşama ve iş olanaklarının yasaklanması açık bir tutarsızlıktır. Bu ve benzeri olumsuz etkileri düşünüldüğünde, kayıtlı ekonomik faaliyetlerdeki istihdam imkanları artırılarak enformel ekonomik faaliyetlerin küçültülmesi tabii ki yararlı olacaktır. Fakat ülkemizde işsizlik sorunu çözülemediği sürece alternatif istihdam biçimi olarak enformel ekonomik faaliyetler varolmak durumundadır. Bu nedenle öncelikle, sivil toplum örgütlerinin ilgisinin enformel ekonomik faaliyetlere çekilmesi ve sorunların çözümünde bu örgütlerin de katılımı ile geniş tabanlı uzlaşma zeminlerinin yaratılması gerekmektedir. Bu doğrultuda sivil toplum örgütlerinin duyarlılıkları artırılmalı ve medyanın da desteği sağlanarak kamuoyu yaratılmalıdır.

Kendi hesabına çalışanların, kooperatif ve dernekler kurarak üretimlerini örgütlemeleri böylece etkinlik ve karlılıklarını arttırmaları sağlanmalıdır. Yine bu amaçla pazar olanakları geliştirilmeli, yeni teknoloji ve kredi olanakları yaratılmalı, mesleki eğitim ile çalışanların etkinliği artırılmalıdır. Belirtilmelidir ki bu politikaların amacı, enformel ekonomik faaliyetlerin ülke ekonomisi içinde daha da yaygınlaşan bir üretim biçimi haline dönüştürülmesine yardımcı olmak değil, sermaye birikimini sağlayarak bu faaliyetlerden kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişi kolaylaştırmaktır. Bu nedenle Devlet, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunmayı güçleştiren gereksiz bürokratik engelleri kaldırmalıdır.

Ayrıca, enformel ekonomik faaliyetlerde kendi hesabına çalışanların kendi kendine yardım mekanizmaları ile, tasarruf ve kredi örgütlerini kurmaları sağlanmalı ve bu örgütler enformel faaliyetlerde istihdam edilenlerin temsilcisi olarak desteklenmelidir. Böylece yakın gelecekte tamamen ortadan kaldırılması mümkün görülmeyen bu yapılanmanın içinde yer alanların çalışma ve yaşam koşulları görece olarak yükseltilebilecektir.

Son olarak ise, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde bulunan işletmelerin enformel ekonomik faaliyetlere kaymasının önlenmesi doğrultusunda, 1980 sonrası yapılan ve

üst gelir gruplarının vergi yükünün azaltılmasına neden olan düzenlemelerin gözden geçirilerek, vergi adaletinin sağlanması gerekmektedir. Bireylerin ödeme güçlerine göre vergilendirilmesini sağlayacak en az geçim indirimi gibi uygulamalar sisteme sokularak, geçimlik düzeydeki asgari ücret üzerinden vergi alınması gibi haksız bir uygulamaya son verilmelidir. Bunun yanı sıra ücret maliyetlerini arttıran fon vb. kesintiler azaltılmalı, sosyal güvenlik primlerine devlet katkısı artırılarak işgücü maliyetleri düşürülmelidir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde ücretli çalışanlara yönelik politikalar belirlenirken ise, farklı çalışma biçimleri ve farklı risk gruplarının bulunduğu gözardı edilmemeli ve uygun politikalar belirlenerek uygulamaya konulmalıdır.

Bu doğrultuda, enformel çırakların, aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda oldukları düşünülerek öncelikle ailelerin gelir düzeyini yükseltecek ekonomik önlemler alınmalıdır. Geniş kitleler lehine uygulanacak sosyal politikalar çerçevesinde ekonomik önlemler alınırken ise; gelir dağılımı, ücret, asgari ücret, istihdam, maliye, sosyal güvenlik gibi alanlara sistematik yaklaşılmalıdır. Sonrasında ise yasalarda varolan çalışmaya başlama yaşı ile ilgili farklar giderilmeli, sokakta çalışan çocuklar da kapsama alınmalıdır. Bu düzenlemeler yapılırken ise uluslararası standart, norm ve ilkeler dikkate alınmalıdır. Bu anlamda, çalışan çocukların asgari çalışma yaşı ile ilgili olarak ILO'nun 138 sayılı sözleşmesinin onaylanması, koruma yönündeki çalışmaları da olumlu olarak etkileyecektir.

Kayıtdışı istihdama yönelik olarak ise, kamu denetim mekanizmaları etkin biçimde çalıştırılmalıdır. Bu doğrultuda soruna bütünsel yaklaşmalı; yöntem olarak yaptırım uygulamayı değil, eğitimi ve bilgilendirmeyi kullanmalı; denetim ekip denetimi temelinde örgütlenmeli; sorunun çözümü ile ilgili etkinliğinde, ilgili kişi ve kuruluşlarla tarafların katılımını sağlamak başarının ön koşulu sayılmalıdır. Çalışma yaşamını denetleyen kamu görevlileri ise bu anlayışa uygun olarak eğitilmelidir. İş denetimi, çağdaş yaklaşım temeline dayandırılmalı, etkin bir iş denetimi sağlanmalıdır.

Uzun dönemde ise, devlet enformel ekonomik faaliyetlerde bulunanların kayıtlı ekonomik faaliyetlere geçişini sağlamak üzere yeni iş olanakları sağlayacak politikalara yönelmelidir. Bu aşamada fazla çalışmanın kısıtlanması, kayıtlı ekonomik faaliyetlerde iş sürelerinin kısaltılması ya da emeklilik yaşının düşürülmesiyle ilgili yasalar, yeni iş olanaklarının yaratılmasına katkıda bulunulabilir. Ayrıca Devlet; çok boyutlu olan enformel ekonomik faaliyetlere yönelik olarak geniş odaklı ve geniş kapsamlı politikalar izlemeli ve sözkonusu politikaları ekonomik bir bütünlük içinde ele almalıdır. Bunun için, ekonomik büyüme oranlarında istikrarın sağlanması, ekonomik kararların kısa, orta ve uzun vadeli amaçlar ile uyum göstermesi ve kararların süreklilik taşıması gerekmektedir.

Ekonomik kaynakların verimsiz ve spekülâtif alanlarda kullanılmaması, istihdam yaratabilecek alanlara yönlendirilmesi ve bu doğrultuda bir yapı ve anlayışın geliştirilmesi de önemlidir.

Enformel ekonomik faaliyetlerde çalışanlara yönelik olarak yukarıda sıralanan tüm önerilerin amaçları toplumun en üst düzeydeki amaçlarıyla çakışmaktadır. Bu amaçlar ise, toplumun denge içinde varlığını sürdürebilmesinin, toplumsal bunalımları ve çatışmaları aşarak, sağlıklı bir toplum düzeni oluşturulmasının ana unsurlarını belirlemektedir.

Anket No:

Anketör No:

Anketin Yapıldığı Tarih:

Anketin Yapıldığı Saat:

Bölge Kodu:

SORU 1: Anket yaptığınız kişinin cinsiyeti:

1 ☐ Kadın

2 ☐ Erkek

SORU 2: Anket yaptığınız kişinin şu an yaptığı iş hangi gruba girmektedir:

1 ☐ Seyyar gıda satanlar.....

2 ☐ Seyyar gıda dışı mallar satanlar.....

3 ☐ Seyyar hizmet sunanlar.....

SORU 3: Yaşınız:

1 ☐ 5-14 Yaş

2 ☐ 15-24 Yaş

3 ☐ 25-34 Yaş

4 ☐ 35-44 Yaş

5 ☐ 45-54 Yaş

6 ☐ 55 ve Üzeri

SORU 4: Medeni durumunuz:

1 ☐ Bekar

2 ☐ Evli

3 ☐ Boşanmış

4 ☐ Dul Kalmış

5 ☐ Diğer (Belirtiniz).....

SORU 5: Öğrenci değil iseniz eğitim düzeyiniz

1 ☐ Okur-Yazar Değil

2 ☐ İlkokul Mezunu

3 ☐ Ortaokul Mezunu

4 ☐ Klasik Lise Mezunu

5 ☐ Anadolu/Fen Lisesi Mezunu

6 ☐ Meslek/Teknik Lise Mezunu

7 ☐ İmam Hatip Lisesi Mezunu

8 ☐ Üniversite Mezunu

9 ☐ Çıraklık Meslek Okulu Mezunu

SORU 6: Öğrenci iseniz halen eğitim gördüğünüz okul

- 1 ☐ İlkokul
 2 ☐ Ortaokul
 3 ☐ Klasik Lise
 4 ☐ Meslek/Teknik Lise
 5 ☐ Anadolu/Fen Lisesi
 6 ☐ Üniversite
 7 ☐ İmam Hatip Lisesi
 8 ☐ Çıraklık Meslek Okulu

SORU 7: Herhangi bir mesleki vasfınız (sanatınız/zanaatınız) var mı?

- 1 ☐ Evet
 2 ☐ Hayır → SORU 9'a geçiniz

SORU 8: Bu mesleki vasfı (sanatı/zanaatı) nasıl edindiniz?

- 1 ☐ Tecrübe ile
 2 ☐ Eğitim ile
 3 ☐ Özel ve resmi kurslar ile
 4 ☐ Diğer (belirtiniz).....

SORU 9: Hayatınızın en büyük kısmını nerede geçirdiniz?

1 ☐ İl	Yer:	Süre:
2 ☐ İlçe	Yer:	Süre:
3 ☐ Köy	Yer:	Süre:
4 ☐ Yurt Dışı	Yer:	Süre:

SORU 10: Aili reisi misiniz?

- 1 ☐ Evet
 2 ☐ Hayır

SORU 11: Evinizde siz dahil kaç kişi yaşıyor?

- 1 ☐ 1-2 kişi
 2 ☐ 3-4 kişi
 3 ☐ 5-6 kişi
 4 ☐ 7-8 kişi
 5 ☐ 9-10 kişi
 6 ☐ 11 ve üzeri kişi

SORU 12: Evinizde sizden başka gelir getiren var mı?

- 1 ☐ Evet
 2 ☐ Hayır → SORU 14'e geçiniz

SORU 13: Bu kişiler ne işle meşguller? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir–Birden fazla kişi aynı işte çalışıyorsa seçeneğin yanında belirtiniz)

- 1 ☐ Memur
- 2 ☐ İşçi
- 3 ☐ Tüccar
- 4 ☐ Çiftçi ve Esnaf
- 5 ☐ Seyyar Satıcı
 - 5.1 ☐ Seyyar gıda satanlar.....
 - 5.2 ☐ Seyyar gıda dışı mallar satanlar.....
 - 5.3 ☐ Seyyar hizmet sunanlar.....
- 6 ☐ Emekli
- 7 ☐ Diğer (belirtiniz).....

SORU 14: Şu an yaptığınız işi ne kadar zamandır yapıyorsunuz?

- 1 ☐ 3 yıldan az
- 2 ☐ 3-6 yıl arası
- 3 ☐ 7-9 yıl arası
- 4 ☐ 10-12 yıl arası
- 5 ☐ 13-15 yıl arası
- 6 ☐ 16 yıl ve üzeri

SORU 15: Su an yaptığınız işi, niçin yapıyorsunuz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir–Bu durumda önem sırasına göre numaralandırmak suretiyle işaretleyiniz)

- 1 ☐ Düzenli bir iş bulamadığım için
- 2 ☐ Başka bir işi yapacak vasıf düzeyine sahip olmadığım için
- 3 ☐ Başka bir iş için yeterli sermayeye sahip olmadığım için
- 4 ☐ Başka birinin emri altında çalışmak istemediğim için
- 5 ☐ Aile gelirine katkıda bulunmak için yapıyorum
- 6 ☐ Diğer (belirtiniz).....

SORU 16: Yaptığınız işi değiştirmeyi düşünüyor musunuz?

- 1 ☐ Evet
- 2 ☐ Hayır —► SORU 19'a geçiniz

SORU 17: Nasıl bir işte çalışmayı düşünüyorsunuz?

- 1 ☐ Memur
- 2 ☐ İşçi
- 3 ☐ Tüccar
- 4 ☐ Çiftçi ve Esnaf
- 5 ☐ Seyyar Satıcı
 - 5.1 ☐ Seyyar gıda satanlar.....
 - 5.2 ☐ Seyyar gıda dışı mallar satanlar.....
 - 5.3 ☐ Seyyar hizmet sunanlar.....
- 6 ☐ Emekli
- 7 ☐ Diğer (belirtiniz).....

SORU 18: Düşündüğünüz işi yapmanıza şu an için en büyük engel nedir?
(Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz-Bu durumda önem sırasına göre numaralandırmak suretiyle işaretleyiniz)

- 1 ☐ Eğitim yetersizliği
- 2 ☐ Sermaye yetersizliği
- 3 ☐ İşe başlamada konusunda yeterli bilginin olmaması
- 4 ☐ İş bulamamak
- 5 ☐ Diğer (Belirtiniz).....

SORU 19: Yaptığınız işi sabit bir mekanda yapmak istermisiniz?

- 1 ☐ Evet
- 2 ☐ Hayır

SORU 20: Sizinle benzer işi yapanların aynı yerde toplanmasını (çarşı, pasaj vb.) istermisiniz?

- 1 ☐ Evet
- 2 ☐ Hayır

SORU 21: Şu an yaptığınız işin yerine, asgari ücretle başka bir işte çalışmayı istermisiniz?

- 1 ☐ Evet
- 2 ☐ Hayır

SORU 22: Halen oturduğunuz konuttaki mülkiyet durumunuz nedir?

- 1 ☐ Sahibiyim
- 2 ☐ Sahibi değilim fakat kira ödemiyorum... → SORU 24'e geçiniz
- 3 ☐ Kiracıyım ve.....TL kira ödüyorum... → SORU 24'e geçiniz
 - 3.1 ☐ 10.000.000 dan az
 - 3.2 ☐ 10.000.000-19.999.000 arası
 - 3.3 ☐ 20.000.000-29.999.000 arası
 - 3.4 ☐ 30.00.000-39.999.000 arası
 - 3.5 ☐ 40.000.000-49.999.000 arası
 - 3.6 ☐ 50.000.000 ve üzeri

SORU 23: Bu konuta nasıl sahip oldunuz?

- 1 ☐ Satın aldım
- 2 ☐ Kendim yaptım
- 3 ☐ Yaptırdım
- 4 ☐ Kooperatif yoluyla
- 5 ☐ Miras kaldı
- 6 ☐ Diğer (Belirtiniz).....

SORU 24: Oturduğunuz konutun tipi nedir?

202

- 1 ☐ Müstakil ev
2 ☐ Apartman dairesi
3 ☐ Gecekondu

SORU 25: Aşağıdaki sayacağım eşyalardan hangilerine sahipsiniz? Bunlardan hangilerinin hala borcu/taksidi var? (birden fazla seçenek işaretlenebilir-birden fazla sayıda aynı eşyaya sahipseniz seçeneğin yanında belirtiniz)**Sahibim****Borcu/taksidi var**

1 ☐ Müzik seti	☐ 1.1
2 ☐ Siyah-beyaz televizyon	☐ 2.1
3 ☐ Renkli televizyon	☐ 3.1
4 ☐ Merdaneli çamaşır makinası	☐ 4.1
5 ☐ Otomatik çamaşır makinesi	☐ 5.1
6 ☐ Bulaşık makinesi	☐ 6.1
7 ☐ Buzdolabı	☐ 7.1
8 ☐ Fırınlı ocak	☐ 8.1
9 ☐ Video	☐ 9.1
10 ☐ Elektrik süpürgesi	☐ 10.1
11 ☐ Dikiş makinesi	☐ 11.1
12 ☐ Şofben	☐ 12.1
13 ☐ Bilgisayar	☐ 13.1
14 ☐ Telefon	☐ 14.1
15 ☐ Cep telefonu	☐ 15.1
16 ☐ Araba (ticari araç, otomobil)	☐ 16.1

SORU 26: Haftada kaç gün çalışıyorsunuz?

- 1 ☐ 1 gün
2 ☐ 2 gün
3 ☐ 3 gün
4 ☐ 4 gün
5 ☐ 5 gün
6 ☐ 6 gün
7 ☐ 7 gün

SORU 27: Günde ortalama kaç saat çalışıyorsunuz?

- 1 ☐ 2 saat ten az
2 ☐ 2-4 saat arası
3 ☐ 4-6 saat arası
4 ☐ 6-8 saat arası
5 ☐ 8-10 saat arası
6 ☐ 10-12 saat arası
7 ☐ 12-14 saat arası
8 ☐ 14 saat ten fazla

SORU 28 : Çalıştığınız işten günlük yaklaşık olarak ne kadar gelir elde ediyorsunuz?

- 1 ☐ 500.000 den az
 2 ☐ 500.000-999.000 arası
 3 ☐ 1.000.000-1.499.000 arası
 4 ☐ 1.500.000-1.999.000 arası
 5 ☐ 2.000.000-2.499.000 arası
 6 ☐ 2.500.000-2.999.000 arası
 7 ☐ 3.000.000-3.499.000 arası
 8 ☐ 4.000.000 ve üzeri

SORU 29 : Ailenizin, aylık, yaklaşık olarak toplam geliri ne kadardır?

- 1 ☐ 45.000.000-59.999.000 arası
 2 ☐ 60.000.000-74.999.000 arası
 3 ☐ 75.000.000-89.999.000 arası
 4 ☐ 90.000.000-104.999.000 arası
 5 ☐ 105.000.000-119.999.000 arası
 6 ☐ 120.000.000-134.999.000 arası
 7 ☐ 135.000.000-139.999.000 arası
 8 ☐ 140.000.000 ve üzeri

SORU 30: Sizce ailenizin rahat yaşayabilmesi için, ailenizin aylık, yaklaşık olarak toplam geliri en az ne kadar olmalıdır?

- 1 ☐ 45.000.000-59.999.000 arası
 2 ☐ 60.000.000-74.999.000 arası
 3 ☐ 75.000.000-89.999.000 arası
 4 ☐ 90.000.000-104.999.000 arası
 5 ☐ 105.000.000-119.999.000 arası
 6 ☐ 120.000.000-134.999.000 arası
 7 ☐ 135.000.000-139.999.000 arası
 8 ☐ 140.000.000 ve üzeri

15 yaşın altında iseniz SORU 31'i cevaplandırınız

SORU 31 : Yaptığınız işle ilgili sizce en önemli üç sorunuz / güçlüğünüz / zorluğunuz / sıkıntınız nelerdir. (Önem sırasına göre numaralandırmak suretiyle işaretlenecektir)

- 1 ☐ Oyun oynayamamak
 2 ☐ Okulu aksatması
 3 ☐ Çok yorucu olması
 4 ☐ Gece eve dönerken korkmanız
 5 ☐ Acıktığınızda eve gidememeniz
 6 ☐ Diğer (Belirtiniz).....

15 yaş ve üzerinde iseniz SORU 32'yi cevaplandırınız

SORU 32 : 15 yaş ve üzerinde iseniz yaptığınız işle ilgili sizce en önemli üç sorunuz / güçlüğünüz / zorluğunuz / sıkıntınız nelerdir. (Önem sırasına göre numaralandırmak suretiyle işaretleyiniz)

- 1 ☐ Sosyal güvenlikten yoksun olmak
- 2 ☐ Gelir düzeyinin düşüklüğü
- 3 ☐ Devamlı ve düzenli bir iş olmaması
- 4 ☐ Ağır ve kötü çalışma koşulları
- 5 ☐ Toplumdaki statüsü
- 6 ☐ Diğer (Belirtiniz).....

SORU 33: Son yıllardaki hayat pahalılığı seni ve aileni nasıl etkiledi? Geçim sıkıntısı nedeniyle, son yıllarda hangi harcamalarda kısıntıya gittiniz? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir)

- 1 ☐ Yiyecek harcamaları
- 2 ☐ Giyecek harcamaları
- 3 ☐ Eğitim harcamaları
- 4 ☐ Sağlık harcamaları
- 5 ☐ Ulaşım harcamaları
- 6 ☐ Eğlence harcamaları

SORU 34: Herhangi bir sosyal güvenliğiniz var mı?

- 1 ☐ SSK
- 2 ☐ Emekli Sandığı
- 3 ☐ Bağ-Kur
- 4 ☐ Hayır yok

SORU 35: Yaptığınız işi dostlarınıza/ arkadaşlarınıza/ akrabalarınıza tavsiye edermisiniz?

- 1 ☐ Evet tavsiye ederim
- 2 ☐ Hayır tavsiye etmem

SORU 36: Yaptığınız bu işin dışında gelirinizi arttırmak için başka işler de yapıyor musunuz?

- 1 ☐ Evet yapıyorum
 1. işi
 2. işi
 3. işi
 4. işi
- 2 ☐ Hayır yapmıyorum

SORU 37: Bu işten günlük yaklaşık olarak ne kadar gelir elde ediyorsunuz?

- 1 ☐ 500.000 den az
- 2 ☐ 500.000-999.000 arası
- 3 ☐ 1.000.000-1.499.000 arası
- 4 ☐ 1.500.000-1.999.000 arası
- 5 ☐ 2.000.000-2.499.000 arası
- 6 ☐ 2.500.000-2.999.000 arası
- 7 ☐ 3.000.000-3.499.000 arası
- 8 ☐ 4.000.000 ve üzeri

UYGULAMA NOTLARI

*Cevaplayıcı soruların, bir kısmını (...), çoğunu (...), hepsini (...) anladı!

Varsa anlaşılmayan soruların numaraları...

*Cevaplayıcı soruların, bir kısmında (...), çoğunda (...), hepsinde (...) samimiydi!

Varsa samimi olmadığı soruların numaraları...

KAYNAKÇA

- AÇIKALIN Mustafa : “Kara Ekonomi”, **Maliye Dergisi**, Sayı No:70, Temmuz-Ağustos 1984.
- AHMAD Farid un Din : “Study on Unorganized/Unprotected Workers in Pakistan”, **Labour Laws Working Poor**, ILO-ARPLA, Bangkok, 1990.
- AKTAR Ayhan : **Kapitalizm Az Gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.
- ALBERT Michel : **Kapitalizme Karşı Kapitalizm**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- ALTAN Ömer Zühtü : **Sakatlar ve Türkiye’de Çalışma Sorunları**,
: E.İ.T.İ.A. Ya.No.146/90, Eskişehir, 1976.
- _____ : **Sosyal Politika**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 886, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:474, Eskişehir, 1997.
- ALTUĞ Osman : “Kayıtdışı Ekonomi”, **Asomedy**, Aralık 1993.
- _____ : **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1994.

- ANSAL Hacer : “Ekonomik Yeniden Yapılanma Sürecinde Kadın Emeği”, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:II.**, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- ARYEE George A. : **Promoting Productivity and Social Protection in the Urban Informal Sector**, International Labour Office, Geneva, 1996
- AY M. Nihat : **Sosyal Devlet, Sosyal Siyaset, I. Bölüm, Sosyal Sorunlar, Ders Notları**, İzmir, 1970.
- AYATA Sencer : **Kapitalizm ve Küçük Üreticilik**, Ankara, 1987.
-
- _____ : **Sermaye Birikimi ve Toplumsal Değişim**, Ankara, 1991.
- AYDEMİR Şinasi : **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi (Vergi Ağırlıklı Uzlaşma Önerisi)**, İstanbul, 1995.
- BAŞKAYA Fikret : **Sömürgecilik, Emperyalizm, Küreselleşme**, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997.
-
- _____ : “Sermayenin Küreselleşmesi ve Neo-Liberalizm Vahşeti”, **Özgür Üniversite Forumu**, Cilt No: I, Sayı No: 1, Nisan 1997.
- BAŞTAYMAZ Tahir : “Gelişmekte Olan Ülkelerde İnfomel Sektörün Nitelikleri ve Önemi-İstihdam, Gelir ve Çevresel Koşullar”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.

-
- : **Enformel Sektör Üzerine Bir Araştırma: Bursa Örneği**, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Bursa, 1989.
-
- : **6-15 Yaş Grubu Bursa'da Çalışan Çocuklar Üzerine Bir Araştırma**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990.
-
- : "Günümüzde Geleceğimizi Karartan Bir Problem: Çalışan Çocuklar", **Mercek**, Yıl:3, Sayı No:12, Ekim 1998.
-
- BENERİA Lourdes : "Subcontracting and Employment Dynamiks in Mexico City", **The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries**, Ed. Alejandro Portes-Manuel Castells-Lauren A. Benton, The John Hopkins University Press, USA, 1989
-
- BENTON Lauren A. : **Invisible Factories: The Informal Economy and Industrial Development in Spain**, State University of New York Press, Albany, 1990.
-
- BEQUELE Assefa-BOYDEN Jo : **Çocuk Çalıştırılmasıyla Mücadele**, Çeviren: Şanar Tayşi, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ortak Yayını, Ankara, 1995.
-
- BİRCAN İsmail : "Toplantı Sonuç Raporu", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.

- BLACK P. J.-
LUCAS A. M. : **Children's Informal Ideasin Science**,
New York, 1993.
- BLADES Derek : "The Hidden Economy and National Accounts", **The OECD Observer**, Sayı No: 114, January 1995.
- BLOMEYER Wolfgang : "Almanya'da İstihdam İlişkilerinin Esnekleştirilmesi
Yönünde Denemeler", **Çalışma Hayatında Esneklik**, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı,
1994.
- BORATAV Korkut : "Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir
Bilanço", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi
Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi,
Ankara, 1997.
- BOİDİN Catherine : **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika
Hazırlanması ve İş Denetimi, Çalışma
Yaşamında Çocuk: Psikososyolojik
Yaklaşım**, Çeviren: Bülent Piyal, (Çalışma ve
Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel
Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş
Teftiş Kurulu Başkanlığı Ortak Yayını, Çalışma
Yönetimi Bölümü Belge No:4, Ankara, 1995.
- BOZKIR Aysu : "İnformel Sektörün İstihdam Yapısındaki Geçişkenlik
Özelliği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
1993.

- BROMLEY Ray : "Urban Informal Sector: Why is it Worth Discussing?", **World Development**, Volume: 6, No: 9-10, 1978.
- BROWNE Katherine E. : **Factors Underlying Differential Participation in The Informal Economy**", Southern Methodist University, USA, 1993.
- BULUTAY Tuncer : **Employment, Unemployment and Wages in Turkey**, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Devlet İstatistik Enstitüsü Ortak Yayını, Ankara, 1995.
- BÜYÜKERŞEN Yılmaz-
ÖZER Mustafa : **İktisada Giriş**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 825, Açıköğretim Fakültesi Yayınları No:435, Fasikül 1, Eskişehir, 1994.
- CARSON Carol S. : "The Underground Economy, An Introduction", **Survey of Current Business**, S.64, May 1984, s.34.
- CEMALCILAR İlhan : **Pazarlama-Seçme Yazılar**, A.Ü. Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Eskişehir: 1990.
- CENTEL Tankut : "Türkiye'de Yeni İstihdam Türleri İle İş İlişkilerinin Esnekleştirilmesi", **Çalışma Hayatında Esneklik**, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1994.

- CHARMES Jacques : "A Critical Review of Concepts, Definitions and Studies in The Informal Sector", **The Informal Sector Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990.
- CHICKERING A. Lawrence-
SALAH DINE Mohamed : **The Silent Revolution The Informal Sector in Five Asian and Near Eastern Countries**, An International Center for Economic Growth Publication, California, 1991.
- DE GRAZIA Raffaele : **Clandestine Employment**, ILO, Geneva, 1982.
- DEMİR Erol : "İşgücü Piyasası ve Kent Emekçi Sınıfının Yeniden Kavramlaştırılması", **Birikim**, Sayı No: 53, Eylül 1993.
- _____ : "Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri", **Birikim**, Sayı No: 48, Nisan 1993.
- DERDİYOK Türkmen : "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", **Türkiye İktisat Dergisi**, Sayı No:14, 1993.
- DERRIEN Jean-
DERRIEN Maurice : **Çocuk Çalıştırılması İle İlgili Politika Hazırlanması ve İş denetimi Eğitim Klavuzu**, Çeviren: Haluk Başçıl ve Bülent Piyal, Uluslararası Çalışma Bürosu Ankara-Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, Çalışma Yönetimi Bölümü Belge No: 36, Ankara: 1994.

- DURA Cihan : “Kayıtdışı Ekonomi Kavramı, Sebep ve Etkileri, Ölçülmesi, mücadele Yolları ve Türk Ekonomisindeki Yeri”, **Maliye Dergisi**, Sayı No: 124, Ocak-Nisan 1997.
- DÜLGEROĞLU Ercan-
AYTAÇ Mustafa-
BAŞTAYMAZ Tahir : **Kentlerde Yaşayan Ücretli Kesimin Telafi Edici ve Tamamlayıcı Gelir Kaynakları-Bursa Örneği**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul: 1993.
- ERCAN Fuat : “Kalkınma(dan) Yapısal Uyuma, Küreselleşmeden Marjinalleşmeye Afrika”, **Özgür Üniversite Forumu**, Cilt No: I, Sayı No: 1, Nisan 1997.
- ERDUT Zeki : **Avrupa Topluluğu’na Tam Üyelik Bakımından Türk Endüstri İlişkilerinin Değerlendirilmesi**, Kamu-İş Yayınları, Ankara, 1992.
-
- _____ : **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, Türk Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, İzmir, 1998.
- EKİN Nusret : **Kayıtdışı Ekonomi Enformel İstihdam**, İTO Yayın No, 1995-17, İstanbul, 1995.
-
- _____ : **Küreselleşme ve Gümrük Birliği** (İstanbul Ticaret Odası Yayın no: 1996-32, İstanbul, 1996.

-
- : **Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No, 1997-43, İstanbul, 1997.
-
- : “Dönüşüm-Küreselleşme ve Çalışma Hayatında Yeni Boyutlar”, **Kamu-İş**, Cilt No: 4, Sayı No: 2, Haziran 1997.
- EKONOMİ Münir : “Türk iş Hukuku’nda Esnekleşme Gereği”, **Çalışma Hayatında Esneklik**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1994.
- ESEN Oğuz : “Sermaye Kontrolleri Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler”, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- ERCAN Fuat : “Neo-Liberalizm ve Yapısal Uyum Politikalarının Eğitim Hakkı Üzerindeki Etkileri”, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- EYİDEMİR Hamza : “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonominin Kayda Alınabilmesine Yönelik Öneriler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- FEIGE Edgar L. : **The Underground Economies Tax Evasion and Information Distortion**, Cambridge University Press, London, 1986.

- FIELDS Gary : “Labour Market Modelling and The Urban Informal Sector: Teory and Evidence”, **The Informal Sector Revised**, OECD Development Centre, Paris, 1990.
- GÖZE Ayferi : **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul, 1976.
- GREERTZ Clifford : **Pedlars and Prices: Social and Economic Modernisation in Two Indonesian Towns**, Chicago University Press, USA, 1963.
- GÜLER Birgül Ayman : “Yapısal Uyarılama Reformları ve Devlet”, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- GÜNGÖR Yasemin : “Kurumsallaşmamış (Enformel) Sektör İşgücünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Türkiye’de Kurumsallaşmamış Sektör İşgücü Üzerine Bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı No:66, 1995.
-
- : “Enformel Sektör, Enformel İstihdam Biçimleri ve Ekonomide Enformelleşme Eğilimleri”, **İktisat Dergisi**, Ağustos-Eylül 1997.
- GÜVEN Ercan-
AYDIN Ufuk : **İş Hukuku**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1043, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 145, Eskişehir, 1998.

- GÜVEN Sami : **Sosyal Politikanın Temelleri**, Ekin Kitabevi, Bursa, 1995.
-
- _____ : **Türkiye’de Sosyal Planlama**, Ezgi Kitabevi, Bursa: 1995.
-
- _____ : **Türkiye’de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996.
- H. HAAN : **Urban Informal Sector Information: Needs and Methods**, International Labour Office, Geneva, 1989.
- HAN Ergül : **Kalkınma Planlaması**, Eskişehir, 1995.
- HAN Ergül-
KAYA Ayten Ayşen : **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Eskişehir, 1997.
- HART Keith : “Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana”, **The Journal of Modern African Studies**, Volume:2, No:1, 1973.
- HUGON Philippe : “The Informal Sector Revised (in Africa)”, **The Informal Sector Revised**, OECD Development Center Seminars, Paris, 1990.
- IRMAK Esin : **Dünden Bugüne Kapitalist Gelişme ve Türkiye Ekonomisi**, Etki Yayınları, İstanbul: 1992.

- İNAL Kemal : "Organizational and Institutional Integration of the Gecekondu Dwellers Into Organized Urban Structures in Ankara", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.
- KARABULUT Erhan : "Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- KARABULUT Özcan : **Türkiye'de Çalışan Çocuklar**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1996.
- KARAÇAM Filiz : "İşsizlikle Mücadeleye Yönelik Sosyal Politikalar İçinde Mesleki Eğitimin Yeri ve Türkiye'deki Önemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- KARSLI Fatma : "Women and Outwork: The Export-Oriented Hand-Knitting Industry in Ankara", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- KARTAL S. Kemal : **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme**, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992.
- KAVAS Alican ve diğerleri : Seyyar Satıcı ve İşportacıların Sorunları ve Ticaret Ortamında Geliştirilebilecek Çözüm Alternatifleri, Dokuz Eylül Üniversitesi Bölgesel Kalkınma ve İşletme Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi (BİMER), İzmir, 1991.

- KAYA Ayten Ayşen : “Türkiye’de Genç İşsizliği ve İstihdam Sorununa Çözüm Olarak Mesleki Eğitim”, Yayınlanmamış Çalışma, Eskişehir, 1998.
- KAZGAN Gülten: : **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, 1992.
- KELEŞ Ruşen : **Kentleşme ve Konut Politikası**, A.Ü. SBF Yayın No: 540, Ankara, 1984.
- KEYDER Çağlar : “Enformel Sektör Globalleşme İle Artar”, **Forum**, Sayı No:2, 1994.
- KIRAY Mübeccel : “Koordinasyonsuz Gelişme Enformel Sektörü Doğurdu”, **Rapor**, 25 Ekim 1982.
- KIRBAŞ Sadık : **Kayıtdışı Ekonomi; Nedenleri, Boyutları ve Çözüm Yolları**, TESAV Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayın No: 9, İstanbul: 1995.
- KILINÇ İsmail : “Kayıtdışı Ekonomi”, **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1994.
- KOÇAOĞLU Osman Selim : **Gerekçeli Türk Vergi Kanunları** İstanbul: 1993.
- KOÇOĞLU Latife : **Kayıt Dışı Ekonomi, Saklı Ekonomi, Yeraltı Ekonomisi, Gayri-Resmi Ekonomi, GSMH ve Türkiye’de Durum**, DİE Yayını, Ankara, 1997.

- KONGAR Emre : “Kentleşen Gecekondu, Gecekondulaşan Kentler Sorunu”, **Kentsel Bütünleşme** Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ya.No: 4, Ankara, 1982.
-
- _____ : İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, İstanbul, 1997.
- KORAY Meryem-
TOPÇUOĞLU Alper : **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995.
-
- _____ : “Günümüzde İşgücü Piyasasının Özellikleri, Sorunları ve İstihdam Politikaları”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt No: 25, Sayı No: 4, Aralık 1992.
- KUTAL Gülten : “Sakatların Ekonomik Hayata Katılması”, **İş Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Temel ve Güncel Sorunları**, Kamu-İş, Ankara, 1993.
- KUTAL Metin : **Küreselleşme Sürecinin Türk Sendikacılığı Üzerindeki Olası Etkileri** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1995.
- LORDOĞLU Kuvvet : **Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1990.
-
- _____ : “Enformel İstihdam ve Sosyal Güvenlik Sorunu”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt No: 9, Sayı No: 31, 1998.

LORDOĞLU Kuvvet-

TÖRÜNER Mete

: **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul, 1995.

LORDOĞLU Kuvvet-

ÖZAR Şemsa

: "Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler", **Enformel Sektör ve Sosyal Güvenlik: Sorunlar ve Perspektifler**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1998.

LUBELL Harold

: **The Informal Sector in The 1980's and 1990's**, OECD Development Centre, 1991.

MAHÇUPYAN Etyen-

BAYRAMOĞLU Ali-

BERKTAY Halil

: **"Küreselleşme ve İdeolojik Politik Düşünce Akımları"**, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1997.

MALİYAMKONOT L.-

BAGACHWA

: **The Second Economy in Tanzania**, London, 1990.

MOLLAMAHMUTOĞLU Hamdi-

KÖKER Levent

: "Türkiye Demokrasinin Neresinde? Eleştirel Bir Değerlendirme", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara: 1997.

MITRA Arup

: **Urbanisation, Slums, Informal Sector Employment and Poverty an Exploratory Study**, B. R. Publishing Corporation, Delhi, 1994.

MUNDAY Brian ve ELY Peter: **Social Care in Europe**, Prentice Hall, Harvester Wheatsheaf, UK, 1996.

OFFE Claus-

HEINZE G. Rolf : **Beyond Employment Time, Work and The Informal Economy**, Çeviren BRALEY Alan, Polity Press, UK, 1992.

OYAN Oğuz

: “Küreselleşme Paradoksu: Söylenceden Gerçeklere”, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri, Cilt No:II**. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

OZANKAYA Özer

: **Toplumbilim**, İstanbul, 1991.

ÖLÇEN Maksule-

ÖLÇEN Ali Nejat : **Özürlüler Hukuku** Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı Ya.No.1, Ankara, 1991.

ÖZAR Şemsa

: “Kentsel Kayıtdışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Önsaha Araştırması”, **Odtü Gelişme Dergisi**, Cilt No: 23, Sayı No: 4, 1996.

ÖZSOY Dilek

: “Saklı Ekonomi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

ÖZSOYLU Ahmet Fazıl

: “Kayıtdışı Ekonominin Etkileri-Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?”, **TOBB Ekonomik Forum**, Sayı No:2, Şubat 1994.

-
- : **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul, 1996.
- ÖZKAPLAN Nurcan : “Sendikal Hareketler ve İşgücü Piyasalarında Yeni Eğilimler”, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
-
- : **Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme)**, Kavram Yayınları, İstanbul: 1994.
- ÖZVERİ Murat : “İş Hukukunun Esnekleştirilmesi”, **İktisat**, Sayı No: 370-371, Ağustos-Eylül 1997.
- PORTES Alejandro : **The Informal Economy**, New York, 1989.
- PÜSKÜLLÜOĞLU Ali : **Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995.
- ROBERTS B. : “The Informal Sector in Comparative Perspective”, **Perspectives on The Informal Economy**, Ed. Leo A. Deprus, Boston, 1990.
- SAPANCALI Faruk : “Sosyal Politika Açısından Kentsel Enformel Sektörün Analizi”, **Kamu-İş**, Cilt No:4 , Sayı No:1, Ocak 1995.
- SAVAŞ Vural : **Kalkınma Ekonomisi**, İstanbul, 1986.

- SETHURAMAN S. V. : "The Urban Informal Sector: Concept, Measurement and Policy" **International Labour Review**, Vol.114, No.1, July-August 1970.
-
- _____ : "The Role of the Urban Informal sector", **The Urban Informal Sector in Developing Countries: Employment, Poverty, and Environment**, Ed. S.V. Sethuraman, International Labour Office, Geneva, 1981.
-
- _____ : **The Urban Informal Sector in Developing Countries Employment, Poverty and Environment**, International Labour Office, Geneva, 1981.
- SEVİĞ Veysi : "Kayıtdışı Ekonominin Ölçülebilirliği", **Dünya**, 12 Mayıs 1994.
- SCHULZE Nergis : "Türkiye'de İşgücü Piyasası, İşsizlik ve İstihdam Politikaları", **İktisat**, Şubat 1997.
- SINGH Surjit : **Urban Informal Sector**, Institute of Development Studies, Jaipur, 1994.
- SKOCPOL Theda : **Social Policy In The United States (Future Possibilities In Historical Perspective)**, Princeton University Press, USA, 1995.
- SÖZER Ali Nazım : **Türkiye'de Sosyal Hukuk**, KAMU-İŞ Yayınları, Ankara, 1994.

- STUART Henry : "The Working Unemployed: Perspectives on The Informal Economy and Unemployment" **Sociological Review**, August 1982.
- ŞAHİNKAYA Serdar : "Bankacılık Kesimi Reel Kesim İlişkileri Üzerine Değınmeler (1968-1994 Dönemi Türkiye Örneğinden Hareketle)", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değışim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- ŞEKER Sakıp : "Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve Etkileri", **Yaklaşım Dergisi**, Sayı No:25, Ocak 1995.
- TALAS Cahit : **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.
- TAŞDEMİR Mahmut : "Kayıtdışı Ekonomi", **Mercek**, Temmuz, 1997.
- TEKELİ İlhan-
GÜLÖKSÜZ Yiğit : **Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.
- TEMEL Adil-
ŞİMŞEK Ayşegül-
YAZICI Kuddusi : "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", **İşletme-Finans**, Sayı No: 104, Kasım 1994.

-
- : Kayıtdışı Ekonomi, Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, DPT Yayınları, Ankara, 1994.
- TİMUR Taner** : **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.
- THUROW Lester C** : **Kapitalizmin Geleceği-Bugünün Ekonomik Güçleri Yarının Dünyasını Nasıl Şekillendiriyor**, Çeviren Serpil Demirtaş ve Nebil İlseven, İstanbul, 1997.
- TODAROM.** : "A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries", **American Economic Review**, Sayı No: 59, March 1969.
- TOKMAN Viktor E.** : **Beyond Regulation the Informal Economy in Latin America**, London, 1992.
- TOKOL Aysen** : **Sosyal Politika**, U.Ü. Güçlendirme Vakfı Yayın No: 20, U.Ü., İİBF İşletme İktisadi ve Muhasebe Araştırmaları Uygulama Merkezi Yayın No: 20, Bursa, 1997.
- TOPTAŞ Ülker** : **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri**, Türkiye Esnaf-Sanatkarlar ve Küçük Sanayi Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 26, Ankara, 1998.
- TÖRÜNER Mete** : "Türkiye’de İşsizlik Sigortası Sorunu", **Denetim Dergisi**, Sayı No: 65.

TRIPATHY S. N.

DAS Soudamini : **Informal Women Labour in India**, Discovery Publishing House, New Delhi, 1991.

TUNA Orhan-

YALÇINTAŞ Nevzat : **Sosyal Siyaset** Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

YAMAK Nebiye

: "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğü", **İşletme-Finans**, Sayı No: 126, Eylül 1996.

YAYLAMünir

: "Unrecorded Economy in Turkey", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

YENTÜRK Nurhan

: "Sıcak Para Girişi ve Reel Sektör", **Türk-İş Yıllığı 97, 96'dan 97'ye Değişim Dinamikleri**, Cilt No:II. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

YOLDAŞEVZafer

: Gelişmiş Piyasa Ekonomilerinde İşsizlik, İstihdam Politikaları ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Verilebilecek Öneriler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

YÜCESOY Güngör Yasemin

: "Enformel Sektör Enformel İstihdam ve Enformel Ekonomi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

YÜKSEL Nihat

: **Küreselleşme ve Toplu Pazarlıktaki Değişim,**
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1997.

: **Büyük Sözlük,** Cilt No:IV, İstanbul, 1982.

: UN, Economic and Social Council, Conferance of
European Statisticians, **“Statistics of The
Hidden and Informal Activities”**, Yayın No:
711, 25 September 1991.

: Cenevre Uluslararası Çalışma Bürosu, **Daha
Alınacak Çok Yol Var: Günümüz
Dünyasında Çocuk İşgücü,** Ankara, 1995.

: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma
Merkezi, **Türk-İş Yıllığı 97, 96’dan 97’ye
Değişim Dinamikleri,** Cilt No:I, Ankara, 1997.

: **“Illegal Production and Concealed Production”,
Conferance of European Statisticians, Work
Session on Statistics of Hidden and
Informal Economy,** Geneva, 1991.

: **“Review of Concepts and Definitions for use in
Statistics of The Hidden and Informal Economy”,
Organization for Economic Co-Operation
and Developmant, Joint OECD/UNECE
Meeting of National Accounts Experts,
STD/NA/(93)2.**

- : **İngilizce Türkçe Çağdaş İş Dünyası Sözlüğü**, Cilt No:I, İstanbul, 1996.
- : ILO The Dilemma of The Informal Sector, Report of The Director General, International Labour Conference 78th Session, Geneva, 1991.
- : Thema Larouse, C.2, İstanbul, 1995.
- : "TİSK'in Kentleşme Sorunlarına İlişkin Görüş ve Çözüm Önerileri", **İşveren**, Cilt No: 24, Sayı No: 7, Nisan 1996.
- : "Avrupa'da İşsizlikle Mücadelede Yeni Yöntem Arayışları", **İşveren**, Cilt No: 24, Sayı No: 2, Kasım 1995.
- : "Employment in the Informal Sector", **Extract from Fourteenth International Conference of Labour Statisticians, Report 1: General Report**, ILO, ICLS/14/I, 1987.
- : **Development Co-operation: Efforts and Policies of the Number of Development Assistance Committee 1991 Report**, OECD Publication, Paris, 1991.
- : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, **Sakatlar İçin Ulusal Eylem Planı**, Ankara, 1993.

- : "Dünya'da Çalışma Hayatında Yaşanan Gelişmeler, İzlenen Politikalar, **İşveren**, Cilt No: 4, Ocak 1997.
- : Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **ILO-IPEC Projesi, Çalışan Çocukların Korunması İçin Politika ve Eylem Programı Yöntem Önerisi**, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı-Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü-İş Teftiş Kurulu Başkanlığı Grup Başkanlıkları Yayını, Ankara, 1995.
- : Unicef, **Dünya Çocuklarının Durumu 1995**, Ankara, 1995.
- : Unicef, **Dünya Çocuklarının Durumu 1995**, Ankara, 1995.
- : **Türkiye İstatistik Yıllığı 1996**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.
- : **Hanehalkı İlgücü Anketi Sonuçları Ekim 1997**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997.
- : **Geri Dönen işçi Aileleri: Birinci ve İkinci Kuşağın Reentegrasyon Sorunları**, Friedrich Eberth Vakfı Yayını, İstanbul, 1991.
- : **Türkiye'de Çocuk İlgücü**, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, 1994.